

РОДНАЕ слова

2012/4

(292)

красавік

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч
 доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў

доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракацова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, У. Мархель,
 З. Мельнікава, П. Міхайлаў, М. Мішчанчук,
 М. Мушынскі, М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка,
 У. Рынкевіч, У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч,
 П. Сцяцко, Т. Тамашэвіч, Н. Усава, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, В. Буланда,
 І. Булаўкіна, В. Давідовіч, В. Душэўская,
 М. Жуковіч, Р. Ільіна, З. Камароўская,

В. Кажура, Л. Лазарчык, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*:
 З вопыту работы, Вопыты літаратурнай творчасці,
 Дыктант на ўроку, Настаўнік прапануе, Прапануем
 план-канспект; *Калі закончыўся ўрок*: Да Дня Пера-
 могі, Каляндар народных святаў),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*:
 Размова пра істотнае, Водсветы, Агляд творчасці,
 З архіваў часу, Беларуская літаратура XXI стагоддзя,
 Шматгалосае рэха, Паэтычная хвілінка; Каляндар
 памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*:
 Мова мастацкіх твораў, Моўныя кантакты, Унарма-
 ванне тэрміналогіі, Слова новае, адмысловае, Куль-
 тура мовы, Новыя выданні, Крытыка і бібліяграфія,
 In memoriam),

Мікола Трус (*Літаратура і час*: Літаратура ў
 люстэрку часу, Літаратура ў кантэксце жыцця),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная
 культура*: Вяртанне да вытокаў, З архіваў часу, Спад-
 чына, Народныя абрады і звычаі, Да Года кнігі),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурны рэдактар
 вядучы рэдактар літаратурны
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар
 загадчык прыёмнай

**Марыя Кныш,
 Аляксандр Канановіч,
 Ларыса Сагановіч,
 Ніна Ваніцкая,
 Алена Салахтідзінава,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая,
 Вольга Барздова.**

ЗАСНАВАЛЬНІК:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 «**Беларуская мова
 і літаратура ў школе**»)

Галоўны рэдактар

**Зоя
 ПАДЛІПСКАЯ**

Змест

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Падліпская Зоя. Чалавечае і пісьменніцкае шчасце Уладзіміра Ліпскага: Інтэрв'ю.	3
Трус Мікола. Адам Багдановіч і Яўген Чырыкаў: Жыццёвыя перакрываванні беларускай і рускай інтэлігенцыі.	7
Саверчанка Іван. Спадчына Максіма Багдановіча: інтэлектуальнасць і мастацкая вытанчанасць.	10
Жыбуль Віктар. "Залатыя ключы загубіла зара...": Пра верш і лёс Янкі Валасевіча.	15
Бармоціна Алена. Гістарычныя драмы Уладзіміра Караткевіча: праблематыка, вобразы, паэтыка.	20
Шаладонаў Ігар. Экзістэнцыяльны гуманізм прозы Юрыя Станкевіча.	23
Бельскі Алесь. "З песень і сонечных сноў...": Лірыка Міхася Башлакова.	27
Ярац Алег, Ярац Віктар. Беларускі хлеб: Нямецкі кантэкст у творах Алеся Разанава.	32

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Жаўняровіч Пятро. Загаловак і рэдактар: На прыкладзе твораў Уладзіміра Караткевіча.	35
Старычонак Васіль. Балтызмы ў беларускай мове і народных гаворках: Семантычны і тэрытарыяльны аспекты. <i>Заканчэнне</i>	38
Макарэвіч Міхаіл. Руская мова як адна з крыніц фарміравання беларускай промыславай тэрміналогіі.	41
Шабовіч Мікалай. <i>Дайлідзіць – жыццявечаць</i> : Матэрыялы да слоўніка аказіянальнай лексікі 20 – 30-х гг. XX ст.	44
Каўрус Алесь. Як скланяецца назоўнік <i>адзёр</i> ?	47
Міхайлаў Павел, Фацеева Святлана. Летапіс беларускай лінгвістыкі перыяду дзяржаўнай незалежнасці.	48

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Кур'яновіч Вольга. Укараненне новай рэдакцыі правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: Асіповіцкі раён.	54
Праскаловіч Вольга. "Наш Кабзар": Вывучэнне творчасці Тараса Шаўчэнкі ў культуратворчым аспекце.	56

Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына, Старасценка Таццяна. Дыктант як від практыкавання: Навучальны тлумачальны дыктант.	60
Рагатоўская Наталля. Чорная быль Беларусі: Педагагічная майстэрня паводле сучаснай беларускай паэзіі (XI клас).	64
Літвін Марыя. Правапіс галосных літар: Факультатывныя заняткі (XI клас).	65

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Саянка Людміла. "І боль душы, і светлая сляза...": Сцэнарый пазакласнага мерапрыемства.	69
Маскевіч Алена. "Святы Юр'я, устань рана!": Сцэнарый тэатралізаванага прадстаўлення.	73

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Статкевіч-Чабагану Анатоль. Генерал-дэсантнік з роду Казанкіных.	76
Шапран Наталля. На службе мастацтву і Айчыне: Да 180-годдзя з дня нараджэння Альфрэда Ромера.	82
Юфе Эмануіл. Невядомы Алесь Чарвякоў. <i>Заканчэнне</i>	84
Сівурава Любоў. Прыказкі і прымаўкі як адлюстраванне светапогляду беларускага селяніна.	87
Емялёва Ганна. Медыятыўны характар лялькі ў святочнай абраднасці беларусаў.	90
Трус Мікола. "Любіць кнігу – шанаваць гісторыю!": Рэха мінулага, поступ сучаснасці на выставе ў Беларускім дзяржаўным тэхналагічным універсітэце.	94

Крытыка і бібліяграфія. Прыгодзіч М. Новы слоўнік беларускай мовы: Пра "Вялікі слоўнік беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка" (каля 223 000 слоў) <i>Ф. Піскунова</i> (51).	
Паэтычная старонка. Валасевіч Я. "Залатыя ключы загубіла зара..." (15). "Як апошні прамень за гарой..." "Паміраў дзень." "У цёмным лесе глуха..." (19). Разанаў А. Дождж. Крыга (34). Гарановіч В. Глыбокае (66). Шніп В. Балада Альфрэда Ромера (83).	
In memoriam. Прыгодзіч А. Ён адкрываў Еўропе беларускую лінгвістыку...: Памяці нямецкага славіста К. Гутшміта (53).	
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2012 год: чэрвень (19, 26).	
Крыжаванка. Рубінчык В. (96).	

Часопіс уключаны ў Пэралік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

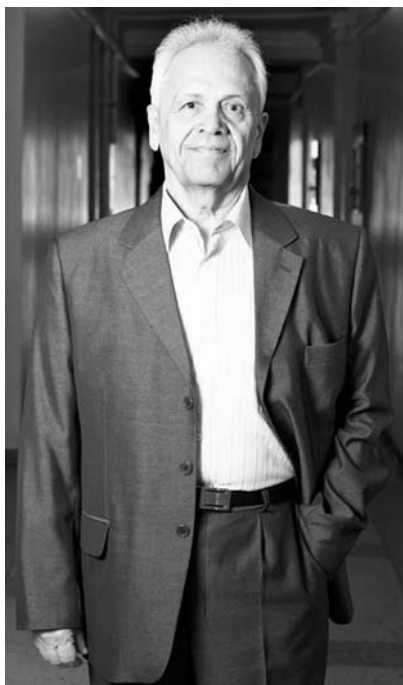
У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на "Роднае слова" абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы для прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

ЧАЛАВЕЧАЕ І ПІСЬМЕННІЦКАЕ ШЧАСЦЕ УЛАДЗІМІРА ЛІПСКАГА

Сёлета ў красавіку спаўняецца 55 гадоў аднаму са старэйшых у нашай краіне беларускамоўных выданняў для дзяцей – часопісу “Вясёлка”. Не адно пакаленне вырасла на тых цікавых казачках і вершах, якія далікатна і мудра вучылі дзяцей прыхінацца душою да роднай мовы, не аднаму пакаленню беларусаў праклала “Вясёлка” сцяжынку любові да роднай зямлі.

З нагоды прыгожай даты сацыяльна значнага выдання мы прапануем чытачам “Роднага слова” інтэрв’ю з галоўным рэдактарам часопіса “Вясёлка”, старшынёй праўлення Беларускага дзіцячага фонду, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь (2001), прэміі Міжнародных асацыяцый дзіцячых фондаў (2005), пісьменнікам Уладзімірам Ліпскім.

– Уладзімір Сцяпанавіч, калі пачалася Вялікая Айчынная вайна, Вам споўніўся толькі год ад нараджэння. Родныя Шоўкавічы спалілі фашысты. Раскажыце, калі ласка, што запомнілася з маленства? Як бацькам удалося выжыць на акупаванай тэрыторыі і зберагчы сваіх дзяцей?

– Падчас сустрэчы з вучнямі адной з мінскіх школ я ўзгадаў сваё маленства і родную лясную вёсачку Шоўкавічы, той ранак, калі карнікі прыехалі паліць вёску разам з яе жыхарамі. Пасля размовы маленькая дзяўчынка падышла да настаўніцы і са слязьмі на вачах сказала: “А ў пісьменніка не было дзяцінства...” І яна сказала праўду.

Тым летнім ранкам нас паспеў папярэдзіць партызанскі разведчык, які з крыкам прамчаўся па вуліцы на кані. На зборы – пяць хвілін. Мама ўхапіла мяне ў поспілку, а астатнім пяцярэм дзецям загадала: “Чапляйся, дзеткі, за падол. Пабяжым”. І ўсе пабеглі ў лес. Яна ратавала нас, дзяцей, – самы галоўны скарб. Так зрабіла мая

непісьменная святая мама Марыя. Што зрабіў мой бацька Сцяпан? Бацька хуценька зняў з покуці абраз і ўхапіў чыгунок з бульбаю, каб там, у лесе, даць нам па бульбінцы.

Мы пражылі ў лясной зямлянцы канец лета, восень, зіму і толькі вясною вярнуліся ў родную вёску, на папялішча. Мне, малому, было вельмі страшна, але я плакаў яшчэ і ад таго, што згарэлі мае цацкі. Вось такое было ў мяне дзяцінства, а правільней кажучы, яго не было. Як не было больш у мяне і цацак, таму я да гэтай пары люблю іх...

Мая шчырая ўдзячнасць бацькам адлюстравана ў кнігах “Мама. Малітва сына” і “Бацька: пісьмы на неба”. Кнігі запатрабаваны. Перавыдаюцца. Марыя Захарэвіч агучыла іх на Беларускім радыё. Часам я сам чытаю вучням вытрымкі з кнігі “Мама. Малітва сына” і прашу ў гэтую хвіліну падумаць кожнага пра іх маці, мо калі пакрыўдзілі ці не сказалі добрага слова... І верыцца, што дзіцячыя сэрцы перапаўняюцца разуменнем і любоўю да сваіх матуль.

Я да гэтага часу адчуваю прысутнасць бацькоў. Мне здаецца, што на небе яны моляцца за мяне. Мужныя, сумленныя і праўдзівыя, яны ўсе найлепшыя якасці перадалі нам, дзецям. Цікава, што, як высветлілася, род наш дваранскі. Мы маем уласны герб “Граблі” і старажытны радавод. Пра свае карані і тое, што ўсе мы радня на планеце Зямля, я напісаў у кнізе “Я. Праўдзівы аповед пра твой і мой радавод”, пазней яна выйшла пад назвай “Усе мы – радня”.

Думаецца, літаратура, якая вучыць нашых дзяцей дабрыні, павазе да дарослых, любові да блізкіх, і патрэбна сёння нашым дзецям, калі разбураецца духоўнасць, ідэалы, калі мы нават пачынаем саромецца слоў “патрыёт”, “любіць да слёз Беларусь”...

– Вядома, што свой творчы журналісцкі шлях Вы пачыналі ў нясвіжскай раённай газеце “Чырвоны сцяг”. Як прывёў Вас лёс на факультэт журналістыкі БДУ?

– Усё пачалося яшчэ падчас вучобы ў школе, у 4-м класе. Глядзеў я на аднавяскоўцаў і думаў, якія яны працавітыя, шчырыя, але такія неабароненыя, парою трапляюць у складаныя сітуацыі, і мне вельмі хацелася ім дапамагчы. Парабіўшы ўрокі, вечарамі, пры лямпе (электрычнасці яшчэ не было) я пісаў у раённую газету нататкі і ўслаўляў сваіх шоўкаўцаў.

Часам даходзіла да неверагодных сітуацый. Адночы напісаў крытычны артыкул пра п’яніцу брыгадзіра, які не толькі дрэнна працаваў, але яшчэ і людзей крыўдзіў, а праз некалькі дзён прыехала раённае начальства, сабралі сход і таго брыгадзіра знялі з работы. І я тады зразумеў, што слова мае вялікую сілу.

Мой бацька кожны дзень запісваў у сшытак зробленае ім у калгасе за дзень. Пасля на аснове тых нататак я напісаў аповесць “Лаўрэнавы працадні”. Гэта мая самая дарагая спадчына ад бацькі.

Вучыўся я выдатна і, закончыўшы школу, паехаў паступаць на факультэт журналістыкі ў БДУ. Абраны быў у бацькавы штаны і пазычаную ў суседа кашулю. Бацька зрабіў самаробны чамаданчык, куды я паклаў кніжкі, брусок сала і кавалак спечанага мамай хлеба.

У горадзе прысеў каля ўніверсітэта на лавачку, задумаўся. Толькі тут я заўважыў сваё сціплае адзенне, чаравікі... І раптам да мяне падыходзіць зямляк, які вучыўся ў тэхнікуме харчовай прамысловасці. Параіўшыся з ім, я за кампанію падаў дакументы на аддзяленне цукрыстых рэчываў у гэты тэхнікум. Сімвалічна, што ён знаходзіўся недалёка ад сучаснага памяшкання рэдакцыі “Вясёлкі” ў Мінску, на вуліцы Абутковай (сёння побач з будынкам былога тэхнікума знаходзіцца Інстытут журналістыкі).

Вучыўся добра, аднак любоў да слова не адпускала. Пачаў наведваць рэдакцыі газет і часопісаў, пазнаёміўся з журналістамі, стаў пісаць нататкі сам. І, закончыўшы вучобу ў тэхнікуме, прыступіўшы да працы на заводзе, у тым жа 1960 г. паступіў на факультэт журналістыкі. Пэўна, мой шлях у жыцці быў ужо прадвызначаны.

– Ваша юнацтва было багатае на падзеі: праца ў Нясвіжскім райкаме камсамола, затым у ЦК ЛКСМБ. Сучаснай моладзі, думаецца, будзе цікава даведацца, якое яно, камсамольскае жыццё...

– Жыццё сапраўды было багатае на падзеі, хацелася шмат што зрабіць, змяніць свет да лепшага. Падчас працы на заводзе ў 22 гады я быў абраны старшынёй прафсаюзага камітэта. Стараўся асвятляць нашы камсамольскія справы ў газетах “Знамя юности”, “Чырвоная змена”. Многае з таго, што тады хвалявала і было перажыта, увайшло ў маю першую кнігу “Райкомаўскія будні”. А яшчэ падчас працы ў камсамоле я напісаў першыя казачкі для дзяцей. І прынёс іх у “Вясёлку”, дзе тады працавалі Васіль Вітка, Сяргей Грахоўскі, Алесь Пальчэўскі...

Васіль Вітка прапанаваў мне прачытаць казкі ўслых, што я і зрабіў з вялікім хваляваннем. Праз некаторы час яны былі надрукаваны. Вось так і адбыўся мой літаратурны дэбют у “Вясёлцы”, дзе воляю лёсу я з 1978 г. працую галоўным рэдактарам.

Перад гэтым два з паловай гады працаваў адказным сакратаром праўлення СП БССР. Часта прыгадваецца тое, як віравала літаратурнае жыццё. Мы, маладыя, з захапленнем вучыліся майстэрству слова ў такіх асакалаў, як Іван Шамякін, Максім Танк, Анатоль Грачанікаў, Пятрусь Макаль, Анатоль Вярцінскі, Віктар Казько, Іван Чыгрынаў, Іван Пташнікаў, Анатоль Кудравец, Віктар Карамазяў...

У той час узначальваў Саюз пісьменнікаў Беларусі Максім Танк, а першым намеснікам быў Іван Шамякін, з якім мы шчыра пасябравалі і які заўсёды падтрымліваў мяне і верыў у мяне. Праз гады перад маім 60-гадовым юбілеем Іван Пятровіч даслаў мне віншавальны ліст: «Шаноўны Уладзімір Сцяпанавіч! Дарагі мой сябра Валодзя! Мне трохі сумна пісаць словы віншавання, калі майму вучню 60, то які ж стары я сам! Але разам з тым і радасна, што магу яшчэ прызнацца ў шчырай любові да выдатнага Чалавека і Пісьменніка. Сапраўды, я люблю цябе, мой дружа, ганаруся Тваімі поспехамі. А яны адметныя, поспехі твае, агульнапрызнаныя, яны істотна папоўнілі скарбонку роднай культуры. <...> Твая кніга “Мама. Малітва сына” можа стаць побач з узорами сусветнай паэзіі. Я чытаю яе і плачу. Не таму, што

пад старасць стаў сентыментальны. Ад вялікай праўды жыцця. Дай табе бог яшчэ такіх кніг! Абнімаю цябе. <...> Іван Шамякін. 6 мая 2000 г.».

– **Уладзімір Сцяпанавіч, Вы з’яўляецеся кіраўніком Беларускага дзіцячага фонду з першых дзён яго заснавання. Больш за трыццаць гадоў жыцця аддадзена працы ў часопісе з дзецьмі і для дзяцей. Што гэта – Ваш выбар, лёс ці наканаванае звыш?**

– Так, вось ужо дваццаць тры гады я ўзначальваю Беларускі дзіцячы фонд. Рэалізавана шмат праектаў па падтрымцы як таленавітых, здольных дзетак, так і тых, каму патрэбна была чалавечая і медыцынская дапамога.

Можна шмат гаварыць пра дзейнасць дзіцячага фонду. Прывяду толькі два прыклады. За апошнія гады наша арганізацыя пры падтрымцы фундатараў пабудавала і адрамантавала жыллё для 41 сям’і, якія ўзялі на выхаванне з 6 дзіцячых дамоў 572 сіраты.

І яшчэ. Мы змаглі наладзіць дапамогу беларускім дзеткам ад вядомых кардыяхірургаў з розных замежных краін. Праведзены аперацыі 436 дзецям, якія літаральна былі вернуты да жыцця. Кіраўнік групы кардыяхірургаў амерыканец Вільям Новік узнагароджаны ордэнам Францыска Скарыны.

Многім дзецям-сіротам мы сталі ў прамым сэнсе хрышчонымі бацькамі. Дапамагам, суправаджаем па жыцці, цікавімся поспехамі ў вучобе, затым у працы, віншваем з вяселлем. Адзін з маіх выхаванцаў, якім я ганаруся і якога ведаю з 5 гадоў, Герман Артамонаў, цяпер працуе ў Міністэрстве адукацыі, ён кандыдат педагогічных навук...

Сапраўды, так атрымалася, што ўсё жыццё я працую з дзецьмі і для дзяцей. У гэтым маё чалавечае і пісьменніцкае шчасце. Самыя лепшыя творы ў нашым дзіцячым часопісе прысвечаныя галоўнай ідэі – любові да Беларусі. А як жа любіць сваю краіну, не ведаючы роднай мовы, традыцый народа, сям’і?

Калектыў “Вясёлкі” прытрымліваецца тых кірункаў у працы, што склаліся яшчэ пры Васілю Вітку. Часопіс вучыць маленькіх чытачоў любіць сваю краіну, выходзіць у дзяцей і малодшых школьнікаў любоў да роднага слова, павагу да бацькоў і настаўнікаў. Мы лічым, усё гэта разам і ёсць нацыянальная ідэя, увасабленне якой у душы і сэрцы маленькіх беларусаў робіць іх патрыётамі.

За 55 гадоў сярод аўтараў часопіса былі выдатныя творцы – Васіль Хомчанка, Ядвіга Бя-

Падчас сустрэчы з сябрамі “Вясёлкі”.

ганская, Мікола Гамолка, Авяр’ян Дзеружынскі, Іван Грамовіч, Эдзі Агняцвет, Пятро Рунец... У далёкім 1957 г. першы нумар часопіса распачынаўся вершам Сяргея Грахоўскага, які справядліва лічыцца адным з пачынальнікаў выдання. Шмат гадоў шчыравалі тут Тамара Тарасава, вядомы мастак Яўген Ларчанка.

“Вясёлка” пачала свяціць для нашых дзетак усімі сваімі колерамі мудрай педагогікі, таму часопіс вельмі хутка стаў жаданым і любімым маленькімі чытачамі. Пасля Васіля Віткі, які аддаў працы ў выданні 17 гадоў жыцця, на пасадзе галоўнага рэдактара былі Еўдакія Лось, затым Анатоль Грачанікаў. Вось ужо 33 гады, як і я нясу вясёлкаўскую вахту. Разам са мною шчыруюць пісьменнікі Мікола Маляўка, Анатоль Зэкаў, Маргарыта Прохар, літаратар і педагог, кіраўнік многіх нашых праектаў Анастасія Радзікевіч, мастак Уладзімір Жук, цудоўныя педагогі, як, напрыклад, Ірына Буторына, бібліятэкары Тамара Патук з Мінска, Тамара Елісеева з Рэчыцы. Усе мы глядзім не ў твар, а ў твор, каб самае лепшае мелі нашы дзеці.

– **Сёння “Вясёлка” адзін з самых папулярных дзіцячых часопісаў Беларусі, які мае ўзровень еўрапейскага выдання...**

– Так. Самыя лепшыя пісьменнікі, кампазітары, мастакі краіны аддаюць часцінку сваёй душы маленькім чытачам.

Тройчы, у 2004, 2007, 2010 гг., выданне станавілася пераможцам Нацыянальнага конкурсу “Залотая Літера”. Наша праца высокая ацэнена: мы маем Ганаровыя граматы Вярхоўнага Савета БССР і Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь. Нядаўна за сайт часопіса мы сталі пераможцам Інтэрнэт-прэміі “ТИБО-2011”.

У рэдакцыі заўсёды радуецца, калі нам дасылаюць новыя творы. Існуе спецыяльная рубрыка «Упершыню ў “Вясёлцы”». А з самых лепшых выбраных твораў, надрукаваных у часопі-

се, у нас ужо выдадзена пяць кніжак пад назвай “Вясёлка”. Гэта своеасаблівыя падручнікі для дашкольнікаў і вучняў малодшых класаў. Выпусцілі мы і кніжку “Урокі цікавых сустрэч”, дзе апублікаваны ўрокі, праведзеныя на старонках часопіса вядомымі людзьмі ў Беларусі – Янкам Брылём, Артурам Вольскім, Ігарам Лучанком, Аляксандрам Мядзведзем, Уладзімірам Кавалёнкам.

Сёння актыўна рэалізуем цікавыя і пазнавальныя для чытачоў праекты з Саюзнай дзяржавай, прадстаўніцтвам Дзіцячага фонду ААН (ЮНІСЕФ), пасольствамі розных краін. Так што святочную дату сустракаем з добрым набыткам і вялікімі планамі.

– **Для маленькіх чытачоў Вамі напісана ня мала аповесцей, казак, нарысаў. Найбольш вядомыя кніжкі – “Рыгоркавы прыгоды”, “Марынчына казка”, “Як Бог свет стварыў”, “Клякса-Вакса і Янка з Дзіўнагорска”, “Каралева белых прынцэс”, “Наша Маша”, “Антонік-понік”, “Прыгоды Нуліка”. Вядома, што пісаць для дзяцей вельмі няпроста. Ці маюць галоўныя героі прататыпаў?**

– Я ўсё жыццё пішу кніжкі для дзяцей. Люблю дзяцей. Словы *Дзеці* і *Мама* пішу з вялікай літары. А калі ў мяне нарадзіліся свае дзеці, а потым і ўнукі, і я з вялікай радасцю і хваляваннем пачаў іх выхоўваць, назіраць, як яны растуць, неяк само сабою сталася, што многія рэчы былі напісаны пад уражаннем ад зносін з імі. Вось ужо сем гадоў, як само жыццё піша яшчэ адну маю кнігу – лісты да ўнука. Некалькі раздзелаў з рукапісу былі надрукаваны ў часопісе “Полымя”. А першы ліст напісаў, калі мой унук Толік яшчэ быў у радзільным доме...

Я з вялікай адказнасцю падыходжу да стварэння кожнай кнігі, бо дзеці – самыя строгія чытачы. Радуе, што яны могуць не толькі прачытаць мае кнігі, але яшчэ і ўбачыць любімых герояў, бо ў Беларускім дзяржаўным акадэмічным музычным тэатры пастаўлены спектакль па маіх творах “Прыгоды ў Замку Алфавіт”. А за кніжку “Вясёлая азбука” мяне ўганаравалі Літаратурнай прэміяй імя Янкі Маўра. Дзецям прысвечаны і кнігі “Я тут жыву”, “Вясёлка над Нёманам”...

– **Шмат кніг у Вас напісана пра славутых людзей Беларусі – Янку Купалу (“Янкаў вянок”), акадэміка Віктара Парфёнава, народную артыстку Беларусі Марыю Захарэвіч, народнага артыста СССР Ігара Лучанка... Кніга “Крутыя вёрсты” прысвечана жыццёвай мужнасці Героя Савецкага Саюза Зінаіды Тусналобай-Марчанкі. Як узнікла задума стварэння цыкла такіх прац?**

– Я заўсёды адчуваю героя сваіх кніг. Ён мне блізкі па духу. Некаторыя дакументальныя

апавесці, як, напрыклад, пра акадэміка Віктара Парфёнава, прэзідэнта Акадэміі навук БССР Васіля Купрэвіча, я напісаў, правёўшы вялікую папярэднюю працу ў архіве НАН Беларусі. Некаторых герояў твораў ведаў асабіста, як тэлевітую Марыю Захарэвіч, жанчыну выключнай мужнасці Тусналобаву-Марчанку. Даводзілася нават бываць у яе дома, у Полацку. Яна яшчэ паспела прачытаць рукапіс маёй кнігі і падпісаць яго.

А нядаўна мяне ўразіў лёс аднаго сенатара, аграрніка, які падняўся ў жыцці ад “мужыка” да члена-карэспандэнта НАН Беларусі. Пакінуўшы горад, ён узяў тры адсталыя сельскія гаспадаркі і на 12 тысячах гектараў за трыццаць гадоў зрабіў своеасаблівы рай. 17 вёсак былі вернуты да жыцця. Я маю на ўвазе героя маёй новай апавесці “Мужык” Аляксея Скакуна, кіраўніка СПК “Астрамечава”.

Падрыхтаваны рукапіс кнігі “Белыя чайкі над Палессем”, дзе я ўслаўляю любімую Гомельшчыну. Столькі тэм вакол нас і герояў новых твораў, якіх і шукаць не трэба, бо яны жывуць побач! Кніга цікавая, калі яна праўдзівая – тады яна кранае душу чытача. Пісьменнік – гэта прызвание. Гэта духоўны настаўнік і валадар над словам.

– **Уладзімір Сцяпанавіч, шчыра дзякую Вам за размову, ад імя роднаслоўцаў жадаю далейшага росквіту нашай любімай “Вясёлцы”. І, традыцыйна, напрыканцы раскажыце, калі ласка, нашым чытачам пра Вашы творчыя планы...**

– На сталае ў мяне, як бачыце, ляжыць рукапіс апавесці-казкі “Дабрадзей для ўсіх дзяцей”, дзе герой Юні-Юні папулярна расказвае дзецям пра іх правы і абавязкі.

Кожны дзень я даю справаздачу перад сабой і сваім сумленнем: што зроблена з запланаванага, каму паспеў дапамагчы, што зрабіў для “Вясёлкі”, як бы падсумоўваю вынік.

У родных Шоўкавічах, дзе, на жаль, засталася толькі некалькі хатак, мы з вучнямі пасадзілі ліпавую алею памяці аднавяскоўцаў. Свет аб’ехаў, але кожны дзень прыгадваю бацькоўскую вёсачку. Сапраўды, душа чалавека там, дзе ён нарадзіўся...

А як галоўны рэдактар “Вясёлкі” я мару, каб усміхаліся нашы дзеці, каб яны раслі ў павазе да роднай мовы, традыцый сям’і, каб усёй сваёй працай нам і далей пракладваць сцяжынку да сэрца кожнага маленькага беларуса, а ён каб выхоўваўся ў любові і дабрыні і ганарыўся Радзімай. Вось тады я буду шчаслівы як чалавек, як рэдактар і як пісьменнік.

Гутарыла Зоя ПАДЛІПСКАЯ.

Мікола ТРУС

АДАМ БАГДАНОВІЧ І ЯЎГЕН ЧЫРЫКАЎ ЖЫЦЦЁВЫЯ ПЕРАКРЫЖАВАННІ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫІ

Калі сёння ў беларускім асяродку імёны Адама Багдановіча і Максіма Горкага ўзгадваюцца побач, гэта ўспрымаецца натуральна і гістарычна апраўдана: сваякі; барацьбіты за сацыяльную справядлівасць, інтэлігенты; бацька класіка беларускай літаратуры, вучоны-этнограф – і класік рускай пралетарскай літаратуры.

Такое ўспрымання прыгладзілася часам, адшліфавалася. Аднак мы не задумваемся: якім чынам правінцыйны настаўнік, даследчык-аматар быў прыняты ў кола перадавой рускай інтэлігенцыі? Сярод знаёмых А. Багдановіча апынуліся вельмі вядомыя людзі: Шаляпін, Караленка, Скіталец і інш.

Вялікую ролю ў гэтым адыграў рускі пісьменнік Яўген Чырыкаў, надзвычай папулярны ў пачатку XX ст., потым забыты, сёння ён вяртаецца да чытача – у складаных перыпетыях свайго жыцця, важкай творчай спадчыне. Бацька будучага класіка беларускай літаратуры ехаў у Ніжні Ноўгарад з лёсавызначальным рэкамендацыйным лістом ад Я. Чырыкава, які добра ведаў і М. Горкага, і А. Багдановіча.

Адам Багдановіч прысвяціў абставінам першай сустрэчы з М. Горкім асобную главу ўспамінаў пад назвай “Наша знаёмства”. Узгаданая сцэна перададзена ў дэталю, напісана ў добрых традыцыях мемуарыстыкі, драматургічна ўдала абмалявана. Тут мімаходзь закрануты выказаныя погляды рускага пісьменніка на беларускі народ і праблему “малых” славянскіх народаў увагуле:

«Я перадаў яму пісьмо. Ён тут жа ўскрыў яго і прачытаў услых: “Ад Салодкага да Горкага”. Пісьмо, верагодна, было складзена ў гумарыстычных тонах, таму чытаў ён яго, часам усміхаючыся.

Але тут Кацярына Паўлаўна запрасіла нас піць каву.

Пачалася размова.

– Вы беларус? Ну, вось... ну, вось... Вось гэта добра. Добра належаць да маленькага народа, накіталт сербаў, балгар, харватаў... ці вось беларусаў. У іх усё ясна, проста, нескладана. Можна ўсё вывучыць – і прыроду краіны, і жыццё, і мінулае, і сучаснае... Тады лёгка працаваць, лёгка пісаць: усё ведаеш. І ты ведаеш усіх, і цябе ведаюць. Не тое, што ў такой грамадзіне, як Расія,

дзе сам чорт нагу зломіць. Надта яна складаная» [2, с. 18].

Славянства стала важным складнікам жыцця і творчасці і М. Горкага, і А. Багдановіча, і Я. Чырыкава – як літаратурная і навукова-даследчая тэма, як этап біяграфіі. Хто ж такі Яўген Чырыкаў? Паспрабуем у агульных рысах акрэсліць яго жыццё і творчасць.

З ЖЫЦЦЯПІСУ ЯЎГЕНА ЧЫРЫКАВА

Імя Яўгена Мікалаевіча Чырыкава (1864 – 1932) належыць да кагорты вярнутых імёнаў у гісторыі рускай літаратуры. Широкавядомы творца сярод чытацкай аўдыторыі Расіі канца XIX – пачатку XX ст. Пэраік, публіцыст, драматург. Любімы пісьменнік рускай інтэлігенцыі. Прадстаўнік рускай эмігранцкай літаратуры.

Пра папулярнасць Я. Чырыкава ў дарэвалюцыйнай Расіі сведчыць яскравы факт – прыжыццёвы збор твораў у 17 тамах (1910 – 1916). Кнігі пісьменніка перакладаліся на нямецкую, французскую, англійскую мовы. П’есы з поспехам ставіліся ў Германіі, Аўстра-Венгрыі, Швейцарыі, Вялікабрытаніі, ЗША.

Выключны поспех мела драма “Яўрэі” (1904), задуманая ў Мінску, завершаная ў Ніжнім Ноўгарадзе. Твор закранаў надзённую праблему нацыянальнай ксенафобіі і пагромаў, што пракаціліся па Расійскай імперыі ў пачатку XX ст. П’еса была забаронена для пастаноўкі ў тэатрах краіны з-за рэвалюцыйнасці, але з поспехам ставілася за мяжой (Берлін, Вена), што ўрэшце прымусіла ўлады ў 1905 г. даць дазвол на яе сцэнічнае ўвасабленне ў Расіі.

Нарадзіўся Я. Чырыкаў у Казані ў дваранскай сям’і. Вучыўся ў Казанскім універсітэце, выключаны з яго па палітычных матывах (1887). За актыўную грамадска-палітычную дзейнасць неаднаразова падпадаў пад паліцэйскі пераслед, арышты і высылкі. На працягу 1887 – 1902 гг. жыў пад наглядом паліцыі ў Царыцыне, Астрахані, Казані, Самары, Мінску. Грамадска-культурная актыўнасць Я. Чырыкава ў пачатку XX ст. звязана з Масквой і Пецярубургам.

Як паэт Я. Чырыкаў дэбютаваў падборкай вершаў у казанскім часопісе “Волжский вестник” у 1885 г. Першае апублікаванае апавяданне – “Рыжы” (1886). Супрацоўнічаў з перадавымі часопісамі таго часу: “Русское богатство”,

Яўген Чырыкаў. Партрэт-паштоўка пачатку ХХ ст.
З фондаў Літаратурнага музея Максіма Багдановіча.

“Мир божий”, “Северный вестник”, “Новое слово”, “Вестник Европы” і інш.

З 1920 г. – у эміграцыі. Апошняя дзесяцігоддзе жыцця і творчасці, грамадска-культурнай дзейнасці звязана з Прагай. Уваходзіў у пісьменніцкія аб’яднанні Чэхаславакіі і Югаславіі (“Саюз рускіх пісьменнікаў і журналістаў у Чэхаславацкай рэспубліцы”, “Саюз рускіх пісьменнікаў і журналістаў”), выступаў з публічнымі дакладамі па творчасці рускіх пісьменнікаў. За ўмацаванне славянскіх культурных сувязей з рук караля Югаславіі Аляксандра атрымаў ордэн Святога Савы II ступені.

Сваю жыццёвую і творчую пазіцыю Я. Чырыкаў падагульніў ва ўступе да ўспамінаў “На шляхах жыцця і творчасці”: *“Па маёй пісьменніцкай душы праехалі, так бы мовіць, усе цяжкія рускія вазы інтэлігенцкай рэвалюцыйнай ідэалогіі: народніцтва, народавольства, талстоўства, марксізм і бальшавізм, які выйшаў з усяго гэтага ідэалагічнага месіва. На народніцкі грунт маёй душы дух часоў адкладваў свае напластаванні, пакуль рэвалюцыя 1905 г. не вытварыла там падобную на землятрэс катастрофу і не вызваліла мяне канчаткова з кіпцюроў усялякіх рэвалюцыйных ідэалогій, пакінуўшы некранутай толькі атрыманую ў спадчыну ад народніцтва любоў да радзімы і да свайго народа...”* [цыт. паводле: 4, с. 4].

ЯЎГЕН ЧЫРЫКАЎ І МАКСІМ ГОРКІ

Знаёмства Я. Чырыкава з М. Горкім адбылося ў 1888 г. падчас высылкі першага на тры гады ў Царыцын. Стасункі працягваліся нядоўга, бо на наступныя два гады пакарання Я. Чырыкава адправілі ў Астрахань. Там адбылася памятная сустрэча з М. Чарнышэўскім, які заўважыў пісьменніка-пачаткоўца па апавяданні “Свіння” (“Книжки недели”, 1888, № 8), пры сустрэчы жарталіва падбадзёрыў аўтара: “Добра, добра! Лепш пачаць са свінні і скончыць чалавекам, чым наадварот”.

На запрашэнне Максіма Горкага з 1901 г. Яўген Чырыкаў супрацоўнічаў з выдавецтвам “Знание”, быў яго пайшчыкам. Тут выйшаў яго збор твораў у 8 тамах (1903 – 1909), некалькі п’ес, напісаных у Мінску: “На двары ў флігелі”, “Па славу”.

З-за палітычных і асабістых рознагалоссяў з М. Горкім разам з іншымі пісьменнікамі ў 1908 г. пакінуў выдавецтва. Пазней амаль увесь склад “Знання” (Андрэеў, Бунін, Скіталец, Шмялёў, Чырыкаў) апынуўся ў эміграцыі, дзе Я. Чырыкаў выдаў брашуру “Смердзякоў рускай рэвалюцыі” (1921), у якой праз прызму творчасці Ф. Дастаеўскага рагледзеў негатывную ролю М. Горкага ў радыкальных грамадска-палітычных зменах Расіі.

ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ ЯЎГЕНА ЧЫРЫКАВА Ў МІНСКУ

Перавод Я. Чырыкава ў 1895 г. з Самары ў Мінск звязваецца біёграфамі з апыкунствам генерала Паўла Грыгаровіча, прыхільніка творчасці пісьменніка. Высокі саноўнік у падтрымцы свайго любімца на гэтым не спыніўся, нечуваны факт – прадставіў “палітычна нядобранадзейнага” да дзяржаўнай узнагароды! Такім чынам, у Мінску Я. Чырыкаў, памочнік рэвізора ў службе кантролю Лібава-Роменскай чыгункі, стаў кавалерам ордэна Святога Станіслава.

Яўген Чырыкаў сышоўся з мясцовай ліберальнай інтэлігенцыяй: С. Мяржынскім, А. Аляксандравым, П. Румянцавым; удзельнічаў у грамадска-культурным жыцці горада.

У 1898 г. Я. Чырыкаў разам з А. Аляксандравым стварыў “Общество любителей изящных искусств”, якое праз год ужо налічвала больш за 400 чалавек. Таварыства стала ініцыятарам шэрагу гучных акцый: збору сродкаў на помнікі А. Пушкіну і А. Астроўскаму, правядзення ўрачыстых мерапрыемстваў да юбілеяў вядомых рускіх пісьменнікаў, стварэння грамадскай бібліятэкі і інш. Асабліва ўвага аддавалася тэатральнай дзейнасці, падтрымцы гастролей тэатральных труп. Сіламі таварыства быў арганізаваны народны аматарскі тэатр, дзе ў якасці актёраў былі задзейнічаны Яўген і Валянціна Чырыкавы. Жонка пісьменніка пазней стала прафесійнай актрысай, вядомай пад псеўданімам *Иолишина*.

Пра сур'езны падыход да арганізацыі працы гаворыць і структура таварыства, у ім працавалі чатыры секцыі: літаратурная, драматычная, музычная і мастацкая.

Жыццё пісьменніка ў Мінску коратка ахарактарызавала Вялянціна Чырыкава ў прадмове да кнігі свайго продка “Вниз по Волге-реке” (2004): «У канцы 1895 года Чырыкаў разам з жонкай, гадавалай дачкой і цешчай пераязджае ў Мінск і служыць ва ўпраўленні Паўднёвай чыгункі. У гэты перыяд ён шмат кантактуе з вядомым беларускім пісьменнікам (так у тэксе. – М. Т.) А. Я. Багдановічам, актыўна падтрымлівае і выводзіць у вялікую літаратуру “салаўяў украінскай паэзіі” Лесю Украінку. У Мінску пісьменнік працягвае плённа працаваць. З 1985 да 1901 г. з’яўляецца шэраг вядомых твораў Чырыкава. Так, у 1897 г. у часопісе “Новое слово” выходзіць яго апавесць “Інваліды”. Расчараваўшыся ў тактыцы народнікаў, Чырыкаў прыводзіць героя гэтай апавесці да разумення ўласнай непатрэбнасці. Сваю нязгоду з марксістамі Чырыкаў выразіў у апавесці “Чужаземцы”, надрукаванай у часопісе “Жизнь”» [4, с. 2].

Падчас прыездаў у Мінск Леся Украінка абавязкова наведвала дом Чырыкавых ці спынялася там, пра што яна наведамляла ў адным з лістоў да маці: «У Мінску я пазнаёмілася з Чырыкавым... Чырыкаў... два дні таму напісаў рэкамендацыйны ліст у рэд. “Жизни” пра мяне; хоць я яго, зразумела, пра гэта не прасіла, але гэта мне вельмі дарэчы, і я вельмі ўдзячная свайму рэкамендацелю».

Цікавыя ўспаміны пра мінскія стасункі Лесі Украінкі і Сяргея Мяржынскага, таксама ролю ў іх Яўгена Чырыкава і яго сям’і напісала ў 1932 г. Вера Аляксандрава, дачка пісьменніка Данілы Мардоўцава. Прывядзем некалькі фрагментаў: “Калі мы, я і мой муж, пераехалі ў 1898 годзе з Саратава ў Мінск, то першае знаёмства, зробленае намі, было знаёмства з Чырыкавымі. Сам Чырыкаў аказаўся вясёлым, дабрадушным, сімпатычным чалавекам, а жонка яго – вельмі прыгожай, маладзенькай жанчынай. У іх мы сустрэліся з Сяргеем Канстанцінавічам Мяржынскім, саслужыўцам Яўгена Мікалаевіча Чырыкава. <...> З Чырыкавым ён быў у вельмі добрых сяброўскіх адносінах і быў іх пастаянным госцем, а калі пазнаёміўся з намі, то і ў нас стаў бываць вельмі часта”; “Пасля ад’езду Ларысы Пятроўны (сапраўднае імя, імя па бацьку Лесі Украінкі. – М. Т.) шмат у мяне было размоў з Чырыкавымі. Між іншым, яны сцвярджалі, што нягледзячы на ўзаемнае каханне Ларысы Пятроўны і Сяргей Канстанцінавіч вырашылі не браць шлюб, таму што абое пакутавалі ад туберкулёзу: Ларыса Пятроўна – ад коснага (таму яна і кульгала),

Вокладка рамана Яўгена Чырыкава, выдадзенага ў Мінску. 2000 г.

а Сяргей Канстанцінавіч – ад лёгачнага, і яны баяліся перадаць сваю хваробу будучым дзецям. Як даведаліся Чырыкавы пра гэтае рашэнне, я не ведаю...” [1, с. 195 – 197].

Ужо толькі некаторыя закранутыя аскепкі мінулага падказваюць шмат тэм для пошукаў і асэнсавання, робяць Мінск адным з ключавых пунктаў пошукавай працы. Сёння творчасць Я. Чырыкава, яе выданне і асэнсаванне так ці інакш звязаны з Мінскам. У сталіцы Беларусі жыве і працуе Яўген Яўгенавіч Чырыкаў, унук і біёграф пісьменніка, выдадзены яго раман “Зверь из бездны” [6]. Грамадска-культурная чыннасць Яўгена Чырыкава канца XIX – пачатку XX ст. ілюструе светлыя старонкі культурнага жыцця на той час яшчэ непрыкметнага губернскага горада.

Спіс літаратуры

1. **Александрова, В.** Леся Украінка и С. К. Мержинский / В. Александрова // Леся Украінка в воспоминаниях современников. – М.: Худож. лит., 1971. – С. 195 – 202.
2. **Богданович, А.** Страницы из жизни М. Горького / А. Богданович. – Минск, 1965.
3. **Максім Багдановіч**: энцыклапедыя / склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус; рэдкал.: Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2011. – 608 с.
4. **Чырыкова, В.** Чыриков Евгений Николаевич / В. Чырыкова. – Режим доступа: http://ru.writers.wikia.com/wiki/Чырыков,_Евгений_Николаевич. – Дата доступа: 11.02.2012.
5. **Чыриков, Е. Н.** Вниз по Волге-реке / Е. Н. Чыриков; предисл. В. Чыриковой. – Нижний Новгород, 2004.
6. **Чыриков, Е.** Зверь из бездны: Поэма страшных лет / Е. Чыриков. – Минск: ТетраСистемс, 2000. – 368 с.
7. **Чыриков, Е. Н.** Иван Миронович. Мужики: Картины деревенской жизни / Е. Н. Чыриков // Драматургия “Знания”: Сборник пьес. – М., 1964.
8. **Чыриков, Е. Н.** Повести и рассказы / Е. Н. Чыриков; подгот. текста, вступ. статья и комментарии Е. Сахаровой. – М., 1961.
9. **Чыриков, Е. Н.** Собрание сочинений: в 17 т. / Е. Н. Чыриков. – М., 1910 – 1916.

50

Іван Васілевіч Саверчанка – філолаг, гісторык і філосаф. Доктар філалагічных навук. Нарадзіўся 2 красавіка 1962 г. у вёсцы Маліноўка Касцюковіцкага раёна. У 1983 г. скончыў рускае аддзяленне філалагічнага

факультэта Магілёўскага педагагічнага інстытута імя А. Куляшова, аспірантуру пры Інстытуце літаратуры Акадэміі навук Беларусі (1988). У 1989 г. абараніў кандыдацкую, у 2000 г. – доктарскую дысертацыю.

Аўтар больш як 200 навуковых публікацый. Галоўныя манаграфічныя працы: “Старажытная паэзія Беларусі: XVI – першая палова XVII ст.” (1992), “Канцлер Вялікага Княства: Леў Сапега” (1992), “Астафей Валовіч” (1992), “Сымон Будны – гуманіст і рэфарматар” (1993), “Апостал яднання і веры: Язэп Руцкі” (1994), “Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока” (1998), “Menschliche Dimension: intellektuelle und geistige Bereiche = Чалавечае вымярэнне: інтэлектуальная і духоўная сферы” (2004, на ням. і бел. мовах), “Паэтыка і семіётыка публіцыстычнай літаратуры Беларусі XVI – XVII стст.” (2012). Падрыхтаваў чатыры тэксталагічныя выданні помнікаў даўняга беларускага пісьменства: “Старажытная беларуская літаратура: XII – XVII стст.” (2007, 2010), “Францыск Скарына. Выбраныя

творы” (2008), “Кладзень мудрости и благодати. Фольклор и литературные памятники Беларуси” (М., 2010), “Беларуская літаратура X – XV стст.” (2010).

Член Саюза пісьменнікаў Беларусі. Аўтар яркіх гістарычных эсэ – “Вялікі падзвіжнік: Іпацый Пацей” (1994), “Імперыя Вітаўта Вялікага” (2010).

Працуе ў Інстытуце мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі.

Агляд творчасці

Іван САВЕРЧАНКА

СПАДЧЫНА МАКСІМА БАГДАНОВІЧА: ІНТЭЛЕКТУАЛЬНАСЦЬ І МАСТАЦКАЯ ВЫТАНЧАНАСЦЬ

Максім Багдановіч (1891 – 1917) – класік нацыянальнай літаратуры, канцэптуальны пісьменнік, стылёва шматпланавы і эстэтычна шматмерны майстар слова. У яго творчасці арганічна спалучаліся традыцыі еўрапейскай літаратуры, антычнай культуры, рускай класікі і беларускай народнай творчасці.

Унікальная спадчына М. Багдановіча ўключае паэзію, прадстаўленую зборнікам “Вянок” (1913) і вершамі розных гадоў, мастацкую прозу, публіцыстыку і літаратурную крытыку. У творчай эвалюцыі М. Багдановіча вылучаюцца тры этапы. Першы – “вянкоўскі” (1907 – 1913); другі – перыяд эстэтызацыі (1914 – 1916); трэці – апагейны час, калі былі напісаны вершы “Пагоня”, “Маладыя гады”, “Нябачнае яно”, “Беларусь, твой народ дачакаецца” (канец 1916 – 1917 гг.).

Асэнсаванне феномена творчасці М. Багдановіча пачалося яшчэ пры жыцці майстра слова. Вельмі высока ацанілі яго творчасць С. Палуян, расійскі гісторык А. Пагодзін, крытык і публіцыст А. Луцкевіч. Пазней з’явіліся працы Я. Карскага, М. Піятуховіча, У. Дзяржынскага, А. Вазнясенска-

га, Д. Саванавіча, Г. Жалезняка, І. Замоціна [2]. Усебакова творчасць М. Багдановіча даследавалі М. Грынчык [3], А. Лойка [4] і В. Рагойша [5].

Інтэлектуальнасць М. Багдановіча напоўніцу выявілася і ў яго паэзіі, ідэйныя і тэматычныя абсягі якой надзвычай шырокія. Адна з ключавых ідэй творчасці М. Багдановіча – *роля мастака і місія мастацтва ў грамадстве*. У вершы “Песняру” ён бліскуча адказаў на пытанне пра адказнасць паэта перад чытачом. Творца заклікаў майстроў слова да філіграннай працы над паэтычным радком.

Максім Багдановіч адным з першых літаратараў паспрабаваў у мастацкай форме асэнсаваць лёс беларускага народа. У шэрагу вершаў паэт апяваў велічнае мінулае Беларусі, захапляўся неацэннымі культурнымі і духоўнымі здабыткамі беларускага народа. У вершы “Летапісец” перадаў унутраны свет старажытнага кніжніка, які фіксаваў для нашчадкаў найважнейшыя падзеі мінулага, распавядаў пра розныя аспекты жыцця грамадства. Узрушаны маналог Летапісца дасягае месіянскага пафасу:

*Хай тыя ведаюць, што з’явіцца на нас,
Ўсю праўду пра жыццё у наш і прайшлы час...
Што тут чынілася ў даўнія гады,
Што думалі, чаго жадалі мы тады...*

[1, т. 1, с. 86].

Праз маналог лірычнага героя М. Багдановіч падкрэсліў выключную гістарычную ролю майстроў слова, іх адказнасць перад нашчадкамі і народам. Пачуццё найвышэйшай асалоды ад знаёмства са старадаўнім кірылічным “Псалтыром”, напісаным дзякам Гапонам у Ваўкавыску, М. Багдановіч выказаў у вершы “Кніга”.

Класічным вершам “Слуцкія ткачыкі” М. Багдановіч ушанаваў шэдэўры старадаўняга ткацкага мастацтва – слуккія паясы і іх стваральнік.

Максім Багдановіч – аўтар выдатных узораў грамадзянскай паэзіі. Ганаровае месца сярод іх займае несмяротная “Пагоня”. У творы перададзена глыбінная духоўная сутнасць старадаўняга беларускага герба. Верш улаўляе пракаветны крывіцкі сімвал – “Пагоню”. Ён напоўнены магутнай рыцарскай энергіяй, змагарным духам, ваярскай адвагай і мужнасцю. Гэта велічны гераічны гімн, які кліча да змагання, за “маці-Краіну”. Паэт заклікае мацаваць нацыянальны дух перад новымі выпрабаваннямі і выклікамі часу.

Паводле М. Багдановіча, невычэрпнай крыніцай жыццёвай і творчай моцы, надзейным падмуркам стваральнай дзейнасці з’яўляецца “радзімая зямля”. Яна абуджае “душы драмаўшай сілы”, наталіа вялікай энергіяй “слабеючыя жылы”.

У помніках хрысціянскай культуры М. Багдановіч вылучаў эстэтычную дамінанту, а не містычны змест. Верш “Касцёл Св. Анны ў Вільні” вельмі важны для ўсведамлення базавых мастацка-эстэтычных прынцыпаў паэта. Майстра слова вабіць невымоўная прыгажосць храма, яго “чаруючая краса” – невычэрпная крыніца духоўнага сущыяння і лекавання “ад цяжкіх дум”.

На думку паэта, прыгажосць і характэрна – універсальныя з’явы. Яны нараджаюцца нават у самых неспрыяльных умовах, нібы чароўныя “чашачкі лілей” сярод балотнай гнілі.

У творчасці М. Багдановіча знайшла мастацкае ўвасабленне фундаментальная філасофская тэма жыцця і смерці. У вершах “З энкам дзіце ты раджаеш...”, “Без сіл, уся ў пату, як белы снег, блядна...”, “Пасля радзін ты ўсё штодня марнеш...”, “Тым вянкi суворай славы...”, “Белы крыж, пліта, пад ёй – магіла...” паэт нязменна падкрэслівае таямнічасць нараджэння чалавека, вызначае асаблівую місію жанчыны-маці.

Адметнае месца ў творчасці М. Багдановіча належыць тэме каханьня. Сапраўдная паэтыч-

ная перліна паэта – верш “Трыялет”. Мастак некалькімі надзвычай выразнымі радкамі перадаў сум і распач лірычнага героя, які мусіў падціскам нейкіх жыццёвых абставін развітацца з каханай.

Вяршыннае дасягненне паэзіі каханьня, сапраўдны гімн велічнаму пачуццю – верш “Зорка Венера...” М. Багдановіча. У творы, які стаў рамансам, гучыць музыка нябесаў, паяднаная з зямнымі трывогамі і радасцямі закаханых.

Беларускі класік стварыў выдатныя ўзоры пейзажнай лірыкі. Галоўным прадметам мастацкага захаплення паэта сталі чароўныя беларускія азёры.

*Ў чарыцы цёмнай і глыбокай
Плеішча, пеніцца віно;
Хмелем светлым і халодным
Калыхаецца яно.*

*І хістаецца асока,
І шуміць высокі бор,
А ў душы не замаўкае
Струн вясёлых перабор [1, т. 1, с. 59].*

Непаўторная прыгажосць ночы выдатна перададзена ў вершы “Зімовая дарога”. Верш “Зімой”, дзе намаляваны зімовы вечар, напоўнены неверагоднай энергіяй і бадзёрасцю. М. Багдановіч выявіў сябе як выдатны майстар вясновага пейзажу. Прыклад таму – цудоўны верш “Перад паводкай”. Сапраўдны шэдэўр пейзажнай лірыкі – “Маёвая песня”. Ключавы вобраз твора – “сінякрылы матылёк”, які сімвалізуе прыгажосць і чароўную непаўторнасць быцця.

Імкнучыся да аб’ёмнага, сінтэзаванага адлюстравання падзей і жыццёвых з’яў, паэт звярнуўся і да буйных эпічных жанраў (“Вераніка”, “Мушка-зелянушка і камарык – насаты тварык”, “Максім і Магдалена”, “Страцім-лебедзь”).

Твор “Мушка-зелянушка і Камарык – насаты тварык” вызначаны самім М. Багдановічам як “вельмі жаласная гісторыя, выкладзеная згодна з праўдай, беларускім вершам”. На старонках “гісторыі” паэт у сімвалічна-алегарычнай форме намаляваў тыповую калізію з народнага быцця. Героі твора – насякомыя, але іх паводзіны і лад жыцця вельмі нагадваюць побыт беларускіх сялян.

Эпічным паводле задумы з’яўляецца верш “Максім і Магдалена”. Паэт распавядае гісторыю трагічнага каханьня хлопца Максіма і ваяводавай дачкі Магдалены.

У вершаваным творы “Страцім-лебедзь” М. Багдановіч вольна апрацаваў знакамiты біблейны сюжэт пра вялікі патоп і Ноеў каўчэг. Паэт выступіў як наватар, стварыўшы эпічны вобраз велічнага птаха, якога чакаў трагічны лёс. *Страцім-лебедзь* сімвалізуе свабоду, моц, сама-

стойнасць, дасканаласць і прыгажосць. Ганарлівы і моцны птах гіне. Канцоўка твора трагічная, напоўненая глыбокім філасофска-алегарычным сэнсам: “Ад усіх цяпер патомкі ёсць, / Ды няма адных – Страцімавых” [1, т. 1, с. 317].

Дамінантная рыса творчага метаду М. Багдановіча – эстэтычны пантэізм, які выявіўся на ўсіх узроўнях вобразнай сістэмы, творчай манеры і стылю выдатнага майстра слова. Палітра мастацкіх вобразаў і сімвалаў-архетыпаў М. Багдановіча надзвычай насычаная і разнастайная.

Найбольш каларытны і запамінальны ў паэтычных творах М. Багдановіча – вобраз *Лесуна*, які сімвалізуе паганства, старадаўнюю веру прадкаў беларусаў. У розных творах гэты персанаж набывае адметныя семантычныя ўвасабленні. У вершах “Лясун”, “Чуеш гул?..” ён паўнаўладны гаспадар лесу, яму падпарадкоўваецца кожнае дрэўца ў бары, ад яго волі залежыць кожны рух і калыханне галінак.

Лясун з верша “Я спакойна драмлю пад гарой між кустоў...” (1910) поўны дэманічнай магутнасці, беспадстаўнай помслівасці людзям, ён гатовы знішчыць, зламаць і скрываціць кожнага. Аднак у вершы “Прывітанне, цёмная пушча...” герой паказваецца адзінокім, заняпалым і прыніжаным, пазбаўленым колішняй велічы і ўлады. У вершы “Хрэсьбіны Лесуна” паэт малюе персанажа, адухоўленага беларускай прыродай, ахрышчанага яловымі крыжамі “ў сінняй нябеснай купелі”. Нарэшце, у вершы “Стаяў калісь тут бор стары...” пра Лесуна засталася толькі згадка, яго след – халоднае возера, што схавала ў цёмных глыбінях таямніцы мінулага.

Максім Багдановіч стварыў надзвычай каларытны вобраз *Змяінага цара* – міфалагічнай істоты, якая займала важнае месца ў старажытных вераваннях беларусаў. У вершы “У цёмным небе – хараводы...” Змяіны цар водзіць незлічоную колькасць паўзуноў па лясках, палях і пушчах. Ён знаходзіць паразуменне з людзьмі. У іншым вершы, з красамоўнай назвай “Змяіны цар” (1910), калісьці магутны валадар намаляваны ў перадсмяротным стане.

Унутранай семантыкай вобраза М. Багдановіч паказвае закат эпохі язычніцтва на Беларусі. Паэт відавочна ўсведамляў непазбежнасць развіцця з героямі і валадарамі мінулага, але ён спачувае і Лесуну, і знясіленаму Змяінаму цару, які, чакаючы скону, прамаўляе развітальнае слова, напоўненае самотай.

Вельмі адметны ў творчасці М. Багдановіча вобраз *срэбных змеяў*, якія выступаюць сімвалам таямнічасці, асцярожнасці і сцішанай загадкавасці прыроды. У вершы “Срэбныя змеі” (1911) паэт стварыў вусцішны малюнак змяінага карнавала на начным возеры.

Вобраз *Вадзяніка* вельмі важны ў паэтычнай сімволіцы М. Багдановіча. У вершы “Вадзянік” гэтая міфалагічная істота бяздзейная, апатычная і зусім непрыглядная.

Звяртаўся М. Багдановіч і да вобраза *Русалкі*, міфічнай істоты, што жыве ў вадзе, прагне нашкодзіць людзям, завабіць іх у свае цянёты і давесці да згубы.

Паэзія М. Багдановіча прадстаўлена вытанчанымі вершаванымі формамі, сярод якіх класічныя (санет, трыялет, рандо, актава, тэрцына), а таксама эпічныя формы (вершаваныя апавяданні).

Паэтычныя творы выдатнага майстра слова насычаны нябеснымі вобразамі, сярод якіх *сонца, месяці, зоркі і сузор’і*. Паэт карыстаецца і адметнымі вобразамі беларускай флары, якія ўзыходзяць да фальклорнай эстэтыкі: *бяроза, таполя, каліна, асака*. У яго вершах шмат архаічных арніталагічных вобразаў-сімвалаў: *зязюля, сава* і інш.

Максім Багдановіч валодаў яркім талентам празаіка, пра што сведчыць ужо яго ранні празаічны твор – прытчавая мініяцюра “Музыка” (1907), напісаная пад уздзеяннем фальклорнай эстэтыкі. Галоўны герой аддана служыць свайму народу. Яго замілаванае гранне на скрыпачцы абуджае людзей ад сну, вяртае ім чалавечую годнасць, кліча да змагання. Злыя людзі забілі музыку, завалодалі яго скрыпачкай і самі пачалі граць народу. Але іх гранне нікога не кранала, бо было падманым.

Малюючы трагічную сцэну расправы над народным талентам, імкненне ворагаў панаваць над душой беларускага народа, М. Багдановіч, аднак, не ператвараецца ў песіміста. Ён з верай глядзіць у будучыню мастацтва, бачыць яго выключную сацыяльную місію ў сцвярджэнні праўды, братэрства і свабоды людзей. Пра гэта красамоўна сведчыць і канцоўка навелы: “Прайшло шмат гадоў з таго часу. Скрыпка разбілася. Але памяць аб музыку не згінула з ім разам. І з-памеж таго народу, катораму ён калісь граў, выйдуць дзесяткі новых музыкаў і граннем сваім будуць будзіць людзей к свету, праўдзе, брацтву і свабодзе” [1, т. 2, с. 7].

Разважанні пра ролю мастака і прызначэнне мастацтва М. Багдановіч паглыбіў у іншай прытчавай навеле “Апокрыф” (1913), бліскуча стылізаванай пад евангельскі апавед. Дзеянне адбываецца праз сем тысяч гадоў пасля стварэння свету, калі Хрыстос другі раз прыйшоў на зямлю і хадзіў разам са святымі Пётрам і Юр’ем “на ўсім Забраным Краі і на Занёманічыне, і на Задзвінічыне, і на Бярэзінскай зямлі” [1, т. 2, с. 50].

Трывогу народнага Музыка, які засумняваўся ў карысці ад свайго занятку ў час, калі іншыя

людзі дбайна працуюць на зямлі, М. Багдановіч развееў словамі, укладзенымі ў вусны Сына Божага: *“...не смуціся ў сэрцы сваім. Ці ж не твае песні спяваюць яны цяпер, у час жніва! Таму не схіляй нізка галавы твае, і не хавай аблічча ад вачэй людскіх. Бо няма праўды ў тым, каторы кажа, што ты – лішні на зямлі. Запраўды кажу я табе: надыйдзе яму гадзіна горычы – і чым ён разважыць тугу сваю, апроч песні твае? Як у дзень смутку, таксама ў дзень радасці ён прызавець цябе. І навучаючы яго, казаў: пад песні кладуць чалавека ў калыску, і з спевамі ж апушчаюць у магілу яго. Штодзённымі клопатамі поўніцца жыццё людское. Але калі зварухнецца душа чалавека, – толькі песня здолее спатоліць яе. Шануйце ж песні свае”* [1, т. 2, с. 50 – 51].

Паводле слушнай высновы М. Багдановіча, абяздолены, бедны, зняважаны і прыгнечаны народ не павінен быць адлучаны ад прыгажосці і духоўнага жыцця. На засцярогі Пётры, які значаў, што людзям не да песень, калі няма чаго есці, пісьменнік адказаў зноў жа вуснамі Хрыста: *“...так, жыццё гэтых людзей цяжкое, беднае і прыгнечанае. Чаму ж ты хочаш яшчэ пазбавіць іх красы! Мала дадзена ім – няўжо ж трэба, каб было яшчэ менш?”* [1, т. 2, с. 51].

Паводле эстэтычнай канцэпцыі М. Багдановіча, краса – найвялікшы дарунак і галоўны спажытак для душы чалавека. Пісьменнік фармулюе ўласны погляд на жыццё і мастацтва: *“...няма красы без спажытку, бо сама краса і ёсць той спажытак для душы”* [1, т. 2, с. 51]. Як відаць, М. Багдановіч выдатна ўсвядоміў неспатольную прагу чалавека да прыгожага і дасканаллага, што адпавядала глыбіннай сутнасці асобы, яе духоўным памкненням. Не пакідаючы неабходных для жыцця гаспадарчых заняткаў, чалавек, паводле слушнай высновы паэта, заўсёды будзе імкнуцца да прыгожага, шукаць духоўнага спажытку: *“Бо нашто каласы, калі няма васількоў”*. Паводле апраўданай засцярогі М. Багдановіча, празмерная меркантыльнасць у жыцці, занябанне прыгожага непазбежна прывядуць грамадства да заняпаду і згубы.

Вельмі значнае, кульмінацыйнае для творчай эвалюцыі пісьменніка – “Апавяданне аб іконніку і залатару, людзях мудрых і красамоўных, кнігалюбцам нейкім дзеля славы Божай ды размнажэння дабра паспалітага выкладзенае” (1914). Твор стылізаваны пад старажытную гутарку, якую вядуць два героі-антыподы. Яны выказваюць супрацьлеглыя погляды і абгрунтоўваюць уласныя меркаванні разнастайнымі аргументамі. У цэнтры “Апавядання...” – разгорнутая спрэчка паміж віленскімі месцічамі іконнікам Раманам Якубовічам і залатарам Антонам Коржам. Дзеянне адбываецца ў слаўнай

Вільні – старажытнай сталіцы Беларусі, у эпоху Рэнесансу. Героі сустрэліся “за келіхам мёду” дзеля сяброўскай гутаркі.

Іконнік Якубовіч абураецца дзейнасцю італьянскага мастака-гуманіста Сільвестра Розы, які прыехаў у Вялікае Княства Літоўскае і разгарнуў працу па аздабленні храмаў. Іконнік не прымае таго, што італьянец стварае, *“старыну ў маляванні гэтым рухаючы, а навіны ўводзячы”* [1, т. 2, с. 61]. Асабліва яго непакоіць, што *“італіец той, аб красе толькі дбаючы, а на збаўленне душы сваёй забыўшыся, паганскіх багоў і шмат чаго іншага малюе”* [1, т. 2, с. 61].

Небяспека ад дзейнасці італьянскага майстра-наватара, на думку героя, у з’яўленні шматлікіх паслядоўнікаў на Беларусі, якія пачалі ствараць партрэты свецкіх асоб, нават звычайных людзей, маляваць пейзажы і краявіды.

Уласную пазіцыю М. Багдановіча, яго погляд на мастацтва, выказвае іншы герой – залатар Антон Корж. Ён заклікае апанента пазітыўна ставіцца да новых праяў у мастацтве: *“...не варт... рэч якую-небудзь толькі таму ганіць, што яна для нас за навіну прызнацца павінна. Бо ўсё тое, што цяпер навіною завецца, праз час які старыною мае быць, для людзей усіх станаў – звыклаі, а ўшанавання і абароны годнай”* [1, т. 2, с. 62].

Словамі свайго героя М. Багдановіч фармулюе надзвычай істотны эстэтычны пастулат: вартасць мастацкага твора залежыць не ад прадмета адлюстравання, а ад характава, якое мастак стварае ўласным талентам і ўмельствам: *“Бо не тое, каго майстар малюе, а толькі тое, як ён гэта робіць, толькі здольнасць і ўлежнасць яго могуць малюнку хвалу і каштоўнасць надаваць. Ікону з Острабрамскай Маткі Боскай, майстрам рупным і добрым памалюваную, за во сем або за дзесяць грошаў літоўскіх купляюць, а за тую ж ікону працы вучня няўмелага нічога не даюць. Вось жа вартасць малюнка толькі ад характава ў выкананні яго залежыць”* [1, т. 2, с. 62].

Паводле высновы М. Багдановіча, форма ў твора з’яўляецца арганічнай, неад’емнай часткай яго сутнасці, найважнейшай праявай мастацкасці. Менавіта таму, на яго думку, краса формы – адзіная мера каштоўнасці мастацкага твора. Пісьменнік недвухсэнсоўна падкрэсліваў: *“...прызнаць мы мусім, што каштоўнасць вырабаў прыгожых адно толькі праз красу іх форм узрастае і толькі красою форм каштоўнасць тую мераць можна”* [1, т. 2, с. 63]. З іншага боку, і крытэрыем майстэрства з’яўляецца ўменне дасягнуць дасканаласці формы мастацкіх рэчаў: *“Бо чым болей ад работы майстра формы рэчы прыгажосці набіраюць, тым каштоўнейшай рэч гэтая пачынае рабіцца. Таксама і здольнасць майстра тым большай трэба ўважыць,*

чым лепшую форму кавалку срэбра або золата прыдаць ён здолен” [1, т. 2, с. 63].

На ўзроўні формы ў “Апавяданні...” адчуваецца несумненнае ўздзеянне “сказанняў” Ф. Скарыны да выдадзеных ім біблейскіх кніг, з якімі М. Багдановіч несумненна быў добра знаёмы.

Максім Багдановіч выявіў сябе як выдатны пісьменнік-пейзажыст. У мініяцюры “Вясна” (1914) паэт стварыў цудоўны малюнак аднаўлення прыроды, паказаў словам непаўторны водар кветак, шум зазеленелай лістоты, птушынае рознагалоссе.

У замалёўцы “Гарадок” (1916) М. Багдановіч выдатна перадаў атмасферу сярэднявечнага беларускага горада. Фантазія пісьменніка малюе прыгожыя княжацкія харомы ў цэнтры места: “Яны дубовыя, выгодныя, зробленыя на два паверхі. Блішчаць іх шыбы з чырвонага, сіняга, жоўтага шкла. Стаўні, дзверы, балясіны аздоблены пекнай разьбой, памалёваны ў вясёлыя фарбы” [1, т. 2, с. 130]. Асноўны акцэнт пісьменнік зрабіў на апісанні рамесніцкіх асяродкаў – Кавальскай вуліцы, слабодкі Ганчароўкі і Кажмяцкага завулка. Там жылі майстры, якія выраблялі зброю, адзенне, побытавыя рэчы і посуд, а таксама дзівосныя ўпрыгожанні – “пекныя пярсцёнкі, кольчыкі ў вушы, блішчастыя запоны і гузікі, і не толькі з жалеза ці спіжу, а нават з золата і срэбра” [1, т. 2, с. 131].

Дасканалая ў мастацкім плане замалёўка “Сярод глухой пушчы...” (1916). Каларытнымі мастацкімі фарбамі пісьменнік паказаў, як з’яўляліся новыя паселішчы сярод глухога лесу. М. Багдановіч займаўна распавёў пра асноўныя заняткі жыхароў вёскі Калінавічы – земляробства, жывёлагадоўлю, рыбалоўства. Сярод абрадаў ён вылучыў *дзяды*, ушанаванне душаў продкаў. Таксама беларусы “накланяліся... сонцу, бо ад сонца найбольш залежала ўся іх гаспадарка, увесь іх быт” [1, т. 2, с. 133].

Як пісьменнік-інтэлектуал М. Багдановіч найбольш поўна рэалізаваўся ў навуковай і мастацкай публіцыстыцы. У глыбокім артыкуле “Беларусы” (1915), напісаным на рускай мове, творца прасачыў гістарычны лёс беларускага народа, акрэсліў асноўныя этапы развіцця нацыянальнай культуры, адзначыў яе ўзлёты і заняпад. У падсумаванні ён заклікаў расійскую інтэлігенцыю “працягнуць руку дапамогі беларускай інтэлігенцыі”, якая на той момант прыкладала неверагодныя намаганні дзеля адраджэння народнай культуры.

У праграмавай публікацыі “Хто мы такія?” (1915) М. Багдановіч абгрунтаваў неабходнасць культурнага адраджэння Беларусі, выступіў супраць апалячвання і русіфікацыі народа, заклікаў шанаванне родную мову, нацыянальныя

каштоўнасці і традыцыі. Пісьменнік узрушана прамаўляў: “Агляніцеся: усё наша роднае, беларускае, марнуецца, нішчыцца, знікае, бо яго забіваюць, яго прыглушаюць, ім пагарджаюць, а чужое пануе, пыхаецца, мае сабе пашану і павагу. І – хто ведае? – быць можа, пройдзе колькі часу, і не пазнаем мы ні нашага краю, ні нашых дзяцей. І будзе скрозь усё чужое, нязвычайнае, а свайго роднага – нічога.

Дык няхай жа не станецца так! Не пакінем свае гаворкі, сваіх песняў, сваіх звычаяў – свайго кроўнага, спрадвечнага, беларускага. Не адракомся, не забудзем, не кінем на глум; будзема шанаванцаў, бараніць, дзецям сваім аб тое запаведаць” [1, т. 3, с. 127].

Максім Багдановіч гарача даказваў неабходнасць беларускамоўнай адукацыі, патрабаваў адкрыцця менавіта беларускамоўных школ. У артыкуле “Голас з Беларусі” (1916) інтэлектуал слушна папярэджваў: “Выдаляючы беларускую мову са школы, мы знішчаем вынікі велізарнай, шматвяковай духоўнай працы цэлага народа, збіваем думку дзіцяці са звыклых псіхалагічных сцяжынак і груба абсякаем яго духоўны свет” [1, т. 3, с. 202].

Малады беларускі класік стварыў неацэнныя шэдэўры нацыянальнай паэзіі, прозы і публіцыстыкі. Яго мастацкім творам уласціва высокая ступень эстэтызацыі, арганічны сінтэз рамантызму, рэалізму і сімвалізму.

Інтэлектуальны пачатак дамінуе ў творах М. Багдановіча, яны маюць выразную філасофска-публіцыстычную скіраванасць. Героі не выяўляюць актыўных дзеянняў, яны перадусім выказваюць грунтоўныя сентэнцыі, вядуць спрэчкі вакол фундаментальных быццёвых праблем – жыцця і смерці, прызначэння і сутнасці мастацтва – шукаюць аб’ектыўныя крытэрыі мастацкасці.

У аснове вобразнай сістэмы выдатнага майстра слова – рэаліі Беларусі, найбольш яркія і знакавыя праявы роднай зямлі. Творам класіка беларускай літаратуры ўласціва моўна-стылёвая адшліфаванасць, незвычайная пачуццёвасць і глыбокі патрыятызм.

Спіс літаратуры

1. **Багдановіч, М.** Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992 – 1995.
2. **Максім Багдановіч** : вядомы і невядомы : зб. літаратуразн. і арх. матэрыялаў / уклад. і камент. Ц. В. Чарнякевіча; прадм. і гласарый Ю. В. Пацюпы. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 392 с.
3. **Грынчык, М. М.** Максім Багдановіч і народная паэзія / М. М. Грынчык. – Мінск, 1963.
4. **Лойка, А. А.** Максім Багдановіч / А. А. Лойка. – Мінск, 1966.
5. **Рагойша, В. П.** Паэтыка Максіма Танка : Культура вобраза. Характар верша. – Мінск : Выд. БДУ імя У. І. Леніна, 1968. – 228 с.

Віктар ЖЫБУЛЬ

“ЗАЛАТЫЯ КЛЮЧЫ ЗАГУБІЛА ЗАРА...”

ПРА ВЕРШ І ЛЁС ЯНКІ ВАЛАСЕВІЧА

1920 – 1930-я гады для беларускай паэзіі сталі перыядам актыўных пошукаў у галіне формы і зместу. У значнай ступені гэта выявілася ў павышаным інтарэсе да кампазіцыі верша і плённым асваенні яго цвёрдых страфічных формаў (санет, трыялет, рандо, актава, тэрцыны, вірале, секстына), да якіх звярталіся ў той час як паэты “нашаніўскага” пакалення (З. Бядуля, Я. Колас, Г. Леўчык), так і прадстаўнікі маладзейшай, “маладнякоўска-ўзвышэнскай” генерацыі [У. Дубоўка, М. Дуброўскі, А. Дудар, У. Жылка, І. Плаўнік, Я. Пушча, Р. Суніца (Лынькоў), П. Трус і інш.]. Побач са спадчынай вядомых аўтараў звяртаюць на сябе ўвагу і творы паэтаў, чые імёны сёння забытыя. Так, напрыклад, у бабруйскім часопісе “Вясна” (літаратурным дадатку да раённай газеты “Камуніст”; 1928, № 7) знаходзім незвычайны паводле формы і зместу верш “Загубіла зара залатыя ключы...” Янкi Валасевіча (у тагачасным напісанні – Валасэвіча):

*Залатыя ключы загубіла зара
І знайшла іх даўно ужо сьвежая рань.
Месяц скінуўся з высі за лес адпачыць,
Загубіла зара залатыя ключы.
І знайшла іх даўно ужо сьвежая рань,
Адамкне імі дзень, як падыйдзе пара.
Затрапечыцца радасьць, спавітая сном...
Рань ключы залатыя знайшла ўжо даўно.
Адамкне імі дзень, як падыйдзе пара,
І пазбудзеца сэрца былых усіх ран,
Думкі-мары да ічасьця ў прасьцяг навядзе.
Як падыйдзе пара, адамкне раньне дзень.
Ўжо ключы залатыя згубіла зара,
Адишукала даўно ўжо іх сьвежая рань.
Месяц скінуўся з неба за лес адпачыць...
Загубіла зара залатыя ключы [4, с. 11].*

Верш складаны і ўнікальны паводле архітэктанічнай будовы і вылучаецца кальцавой кампазіцыяй – г. зн. мае такую структуру, “асобныя элементы якой (вершаваныя радкі, паўрадкі) паўтараюцца ў пачатку і ў канцы асобных строфаў ці ўсяго твора” [24, с. 368]. Так, у кожным катрэне мы бачым такую кампазіцыйную з’яву, як страфічнае кальцо: першае паўрадкі першага радка супадае з другім паўрадкі чачвэртага радка, а другое, адпаведна, з першым (у другім і трэцім катрэнах – з пэўнымі варыяцыямі), што часткова збліжае твор паводле структуры з так званымі змянімі вершамі, распаўсюджанымі ў

старажытнарымскай паэзіі [2, с. 166 – 168] і выяўленымі ў беларускай паэзіі 1920-х гг. (у П. Труса, П. Глебкі). Акрамя гэтага, першы радок другога катрэна дублюецца з другім радком першага катрэна, а першы радок трэцяга катрэна – з другім радком другога катрэна (элементы пантума ці “бясконцага рандо”), і – урэшце – чачвэрты катрэна з невялікімі зменамі паўтарае першы (архітэктанічнае кальцо). Фактычна, “вольнымі”, ужытымі аднойчы, у вершы застаюцца толькі тры радкі: сёмы, дзясяты і адзінаццаты. Усе ж астатнія так ці інакш уплецены ў архітэктанічную тканіну верша, у яго агульную сістэму паўтараў. Схему ж рыфмоўкі ўсяго твора можна коратка запісаць як ААВВААССААДДААВВ. Вядомы расійскі літаратуразнаўца Міхаіл Гаспараў падобныя страфічныя канструкцыі адносіў да “нетрадыцыйных рэфрэнных формаў” [9, с. 197], прыводзячы ў прыклад такія творы, як “Заря” Міхаіла Лапато, “Рондолет” і “Квадрат квадратов” Ігара Севяраніна, і зазначаючы, што “для таго, каб яны [вершы] адчуваліся ў якасці такіх [“цвёрдых” формаў], трэба, каб такія вершы альбо ствараліся адразу ў вялікай аднастайнай колькасці, альбо мелі дастаткова акрэсленую і складаную будову, якая лёгка ўспрымалася б як фармальнае заданне” [9, с. 199]. Акурат апошняя і характэрна для верша “Загубіла зара залатыя ключы...”. Безумоўна, паэт, здольны стварыць такую арыгінальную аўтарскую форму, мусіў быць знаёмы з вершаванай практыкай папярэднікаў і сучаснікаў (М. Багдановіча, У. Дубоўкі, У. Жылкі, В. Брусава, таго ж І. Севяраніна), а таксама асабіста віртуозна валодаць тэхнікай вершаскладання.

Цікава, што першаасновай, матэрыялам верша стала загадка, якая сустракаецца ў фальклоры славянскіх народаў і мае адгядку “раса”, напрыклад: “Зара зырала, ключы пацярала, месяц ўбачыў, сонца ўкрала”, “Зара-зараніца, красная дзявіца, па небу хадзіла, ключы ўраніла, як сонца ўзыйшло і ключы найшло” [16, с. 42] альбо “Заря зарянка, ключы потеряла, месяц пошёл, не нашёл, солнце вошло, ключи нашло”, “Заря-заряница, красная девица, врата запирала, по полю гуляла, ключи потеряла, месяц видел, а солнце скрало” [14]. Раса была аб’ектам ушанавання і прадметам магічных практык, яе з’яўленне прыпісвалася дзеянням вышэйшых сіл [1, с. 424].

Вокладка
альманаха
“Уздым”, у якім
друкаваўся
Янка
Валасевіч.
Мастак
Мікалай Гусеў.
1928 г.

Некалькі беларускіх народных жніўных песьняў з падобным сюжэтам (№ 531, 538, 539) зафіксаваны ў зборніку “Паэзія беларускага земляробчага календара” (Мінск, 1992). Прывядзем адну з іх (№ 531), запісаную А. Шыmanoўскім у 1898 г. у Мінскай губерні:

*Да пара дамоў, пара,
Пагубіла ключы зара.
Сонца ўзышло, ключы знайшло.
– Сонейка маё яснае,
Трэба неба адамкнуць,
Поле расой апусціці,
Жнейкі дамоў адпусціці,
Бо іх хаткі халодны,
Бо іх дзеткі галодны.
Трэба ў печы надпаліці,
Трэба кашы наварыці,
Трэба дзеткі накарміці*

[22, с. 357 – 358].

Яркасьць гэтага вобраза цікавіла паэтаў-імажыністаў. Адзін з варыянтаў загадкі пра расу прывёў Сяргей Ясенін у праграмным артыкуле “Ключи Марии”, каб прадэманстраваць тонкасць і выразнасць слоўных узораў народнай паэзіі:

*Заря-заряница,
Красная девица,
В церковь ходила,
Ключи обронила.
Месяц видел,
Солнце скрало* [15, с. 151].

Як адметны прыклад фальклорнай вобразнасці згадаў адпаведную песню жніўнай абраднасці і Язэп Пушча ў працы “Вобраз у беларускай паэзіі”: “Пара, жонкі, дамоў ісці! / Паця-

рала зара ключы, / Каля постаці йдучы...” [23, с. 259].

Мы бачым, што Я. Валасевіч творча, па-наватарску падышоў да мастацкага пераасэнсавання фальклорнай спадчыны, уклаўшы яркі вобраз народнай паэзіі ў звышцвёрдую страфічную форму.

Кім жа быў аўтар гэтага верша і як склаўся яго лёс?

На жаль, біяграфічных звестак пра Янку Валасевіча захавалася мала; не знойдзена пакуль і ніводнага яго фотаздымка (ідэнтыфікаваць яго магчымую прысутнасць на калектыўных здымках пакуль не ўдалося). Згодна са звесткамі Леаніда Маракова, нарадзіўся паэт у 1912 г. [20, с. 204]. Такім чынам, на момант апублікавання прыведзенага твора гэта быў зусім малады, 16-гадовы юнак. Яму належыць аўтарства яшчэ шэрагу вершаў, змешчаных у “Вясне”: “З недалёкага” (1928, № 3), “У цёмным лесе глуха...” (№ 5), “Успамін” (№ 9), “Па-вясноваму сёння ноч...” (1929, № 5-6), “Заблудзіўся месяц ў вербах ля ракі” (№ 7). Прычым названая публікацыя былі для яго ўжо не дэбютнымі: першы вядомы надрукаваны верш Янкі Валасевіча “Як апошні прамень за гарой...” знаходзім на літаратурнай старонцы бабруйскай газеты “Камуніст” за 30 лістапада 1927 г. У гэтым яшчэ вучнёўскім творы прысутнічаюць тыповыя для маладнякоўцаў матывы ўсёахопнай радасці, юнацкага захаплення жыццём, любавання вясковымі краявідамі. Адметнасць верша – тэма зліцця з прыродай (“Я пайду... абнімуся з зарой... // Абнімуся, быццам з любай каханкай, / Расцалю яе, як дзяўчыну...”), а таксама сцвярдженне дэміургічнай дзейнасці творчага пачатку, прадстаўленага аўтарам праз фалькларызаваны вобраз канцэпт песьня, прысутны і ў некаторых пазнейшых вершах паэта: “Выйду ў поле я з песьняю рانیцай, / Хай-жа песьня туман разгоніць... // Дык, зьвіні-ж, мая песьня сталёвая, / Разганяй над загонамі сон!...” [6, с. 3].

Пад тэкстам першай публікацыі пазначана месца напісання: Рагачэў. Назва гэтага горада стаіць і пад іншымі, пазнейшымі вершамі. Менавіта ў ліку “рагачоўскай плеяды паэтаў” (Алесь Жаўрук, Сцяпан Голуб, Янка Хмель, Янка Валасевіч), выхаванай Міхасём Лыньковым, згадвае Я. Валасевіч Сяргей Грахоўскі ў эсе “Зажураныя жураўлі” [13, с. 61], але ў іншай публікацыі ўдакладняе: «Большасць аўтараў [часопіса “Вясна” і альманаха “Уздым”] была з Рагачоўскага педтэхнікума, багатая на таленты Случчына дала Цімоха Крысько (Васіля Вітку), Яўхіма Кохана, Янку Валасевіча, Апанаса Атаву» [12, с. 1]. Па подпісах пад вершамі можна ўстанавіць і назву роднай вёскі паэта, якую ён перыядычна на-

ведваў, працягваючы жыць у Рагачове, дзе, магчыма, вучыўся ў згаданым педтэхнікуме: “Вёска Мусічы, Грэскага раёну”. Цяпер гэта – самы захад Слуцкага раёна, каля мяжы з Капыльскім.

Першыя публікацыі Я. Валасевіча прыпадаюць яшчэ на час існавання літаратурнага аб’яднання “Маладняк”. Паколькі ў Рагачове сваёй філіі “Маладняка” не было, тамтэйшыя паэты ўваходзілі ў Бабруйскую філію і друкаваліся ў бабруйскіх выданнях: газеце “Камуніст”, яе літаратурным дадатку “Вясна”, а таксама альманаху “Уздым”. Янка Валасевіч, акрамя ўсіх пералічаных выданняў, адзначыўся і на старонках сталічнага часопіса “Чырвоны сейбіт”, надрукаваўшы ў ім трыялет “Паміраў дзень”. Напэўна, захапленне гэтай цвёрдай страфічнай формай часткова і падштурхнула паэта да ўласных эксперыментаў са строфікай, з тэндэнцыяй да яшчэ большага яе ўскладнення.

Верш “У цёмным лесе глуха...” Я. Валасевіча прысвечаны роздуму аб прыродзе паэта і паэзіі. Паэт “чулаю душою” здольны “падслухаць сэнс” у кожным выпадковым гуку, у лясным шлолаху пачуць “песню салаўіную”. Гэта роднасна адчуванню паэзіі Максіма Багдановічам, які чуў песню, найграную матыльком на промнях сонца. Паэтычная творчасць (увасобленая ў вобразе *песні*) бачыцца лірычным героем як вольная і ўсёабдымная стыхія. У апошніх радках паэт выказаў гатоўнасць да любой крытыкі: “Пасьмяюцца можа, / Можа і пахваляць, / Але ўсё-ж ня можна / З песьняю хавацца” [5, с. 68]. Крытыка ж не смяялася і асабліва не хваліла, а ўспрымала паэзію Я. Валасевіча стрымана і даволі насцярожана. «Толькі нейкім дысанансам на фоне гэтых бадзёрых і ўзлётных песьняў [вершаў Я. Кохана, Ц. Крысько, Р. Суніцы, А. Жаўрука] – вершы Янкі Валасевіча. Тутака – “ціхая радасьць”, ня глыбокі, але патэтычны адчай, рэмінісцэнцыя есеніншчыны. Але я падкрэсьліваю – гэта нязначны дысананс», – пісаў Барыс Мікуліч, аглядаючы паэзію часопіса “Вясна” [21, с. 153 – 154].

Пасля 1929 г. у бабруйскіх выданнях Я. Валасевіч болей не друкаваўся: ён пераехаў у Мінск і паступіў на газетна-выдавецкае аддзяленне літаратурнага факультэта Мінскага вышэйшага педагогічнага інстытута, дзе ў той час вучыліся многія маладыя пісьменнікі. Здавалася б, трапіўшы ў сталічны творчы асяродак, ён мог бы атрымаць болей магчымасцей для развіцця таленту. Але насталі часы, калі на ранейшы дэвіз – “Але ўсё ж ня можна з песьняю хавацца” – Янку Валасевічу давалося забыцца. У атмасферы рэпрэсій і пераследу многія маладыя паэты проста перасталі друкаваць творы ці нават пісаць іх – бо ніхто не быў застрахаваны ад ператрусаў, з якімі маглі ў любы момант завітаць агенты НКУС. Такую пазіцыю абраў, на-

Віктар Вячаслававіч Жыбуль – даследчык літаратуры. Кандыдат філалагічных навук (2003). Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (2000), аспірантуру пры ім (2003). Працаваў у рэдакцыях часопісаў “Першацвет”, “Роднае слова”, “Arche”. Цяпер – вядучы навуковы супрацоўнік Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

прыклад, сябар і аднакурснік Янкі Валасевіча Ілля Карцель. Раней ён друкаваў вершы ў полацкіх выданнях, але на пачатку 1930-х, паводле ўласнага прызнання, “закінуў пяро, пераканаўшыся, што кожны паэт у Беларусі ў тыя гады – верны кандыдат у падвалы НКВД” [19, арк. 5]. У адрозненне ад яго, Я. Валасевіч працягваў пісаць, але ў друк трапляла толькі тое, што адпавядала “надзённым патрэбам эпохі”. Сведчанне – верш “Будзь на варце ў час”, апублікаваны ў “штомесячным ваенна-абарончым літаратурна-мастацкім часопісе” “Напагатове”. Твор прысвечаны службе памежнікаў, якія вартуюць беларуска-польскую мяжу, і ўтрымлівае характэрнае для прапагандысцкай рыторыкі 1930-х завастрэнне ўвагі на выключна негатыўных баках заходнебеларускага жыцця (“Там – за мяжою зьдзек і жах, / Там – за мяжою галодная сьмерць... <...> Там белапольскі фашысцкі суд / Сёння выносіць паўстанцам прысуд”). Заканчваецца верш наступнай парадай памежніку:

Але ты стой на мяжы, вартавы!
У гэтай падманнай і дзікай начы
Трэба ўпарта і пільна сачыць.
Вораг шалее і зубы сыцяў –
Чуе астатнія
дні жыцця.

Гострыць упарта свае штыхі,
Порах заўсёды трымае сухім,
Танкі рыхтуе,
гарматы на нас.

Будзь-жа, таварыш, на варце, у час!

[3, с. 46].

Надрукаваны верш у 1933-м, па словах сучаснікаў, “самым галодным” годзе [7, с. 3]. “Мы, студэнты, атрымлівалі па картках 500 грамаў хлеба і адзін раз у дзень па талонах абедалі ў студэнцкай сталоўцы. Снеданняў і вячэр не было. Пайкі хлеба з’ядалі раніцай, ідучы на заняткі” [7, с. 3], – прыгадваў іншы аднакурснік Я. Валасевіча Яўхім Гаварушка. Не выключана, што напісанне агітацыйных твораў, якія дасылалі паэты-студэнты ў розныя выданні, было прадыхавана найперш жаданнем зарабіць ганарар, каб проста не памерці з голаду.

У 1935 г. Янка Валасевіч закончыў інстытут (звестак пра яго далейшую працу адшукаць не ўдалося), а ў 1936 г. пачаліся чарговыя масавыя арышты на падставе соцень сфабрыкаваных органамі НКУС спраў. Паводле адной з іх, у педінстытуце быццам бы існавала “падпольная контррэвалюцыйная нацыянал-дэмакратычная арганізацыя”, кіраўніком быў пазначаны вядомы драматург Васіль Шашалевіч, у рэальнасці нават не знаёмы з большасцю сваіх “падапечных” [8, с. 398 – 400; 10, с. 42 – 43; 18, с. 10 – 11, 22].

...Першым 19 кастрычніка 1936 г. быў арыштаваны Ілля Карцель, 28 – 29 кастрычніка – цэлая група іншых выпускнікоў Мінскага педінстытута: Янка Валасевіч, Сяргей Грахоўскі, Мітрафан Жукавец, Яўгенія Каплунова, Леў Майзель, Міхась Плашчынскі, Алесь Розна і Усевалад Шыдлоўскі, 9 снежня – Яўхім Гаварушка. Пасля амаль года допытаў і катаванняў 2 кастрычніка 1937 г. над усімі “членамі контррэвалюцыйнай арганізацыі” адбыўся суд, аднак Янка Валасевіч да яго не дажыў. “Среди нас уже не было Волосевича Ивана, – прыгадваў І. Карцель. – В обвинительном заключении сказано, что он умер от туберкулеза легких в тюрьме. Умер наш товарищ не от туберкулеза, оставив вдовой жену и сиротой трехлетнего сына Валерия, а от мучений на допросах” [18, с. 23]. “...Ціхі, таленавіты і кволы Янка Валасевіч не вытрымаў здзекаў і сканаў пад следствам” [10, с. 46], – пацвярджае гэтую інфармацыю С. Грахоўскі. Падобная згадка пра трагічную смерць Я. Валасевіча ёсць і ва ўспамінах Я. Гаварушкі [7, с. 3; 8, с. 399]. Як бачым, 25-гадовы паэт, які раней падаваў у літаратуры немалыя надзеі, стаў яшчэ адной ахвярай сталінскага тэрору.

Ацалелыя пасля рэпрэсій былыя аднакурснікі Янкі Валасевіча не забываліся пра свайго таварыша. У ліку найлепшых сяброў студэнцкага часу згадвае яго Яўгенія Каплунова [17, арк. 51 адв.]. Спіс рэпрэсаваных літаратараў у 1936 – 1937 гг., складзены ў 1992 г. Сяргеем Грахоўскім, налічвае 102 прозвішчы. Пад № 14 пазначаны Янка Валасевіч [11, арк. 1]. Дарэчы, С. Грахоўскі пасля рэабілітацыі наладзіў сувязь са сваякамі многіх загінулых таварышаў, але ні з удавой Янкі Валасевіча, ні з яго сынам Валерыем ён не перапісваўся: відаць, проста не здолеў адшукаць іх. Не было і адмысловых публікацый, прысвечаных паэту. І прычына найперш у тым, што асабісты архіў Янкі Валасевіча не захаваліся, а тыя выданні, у якіх ён друкаваўся, сёння маладаступныя: так, у беларускіх бібліятэках і архівах захаваліся толькі асобныя нумары часопіса “Вясна”. Але ўсё ж натхнёная, выштукаваная і заўчасна абарваная песня Янкі Валасевіча не заслугоўвае таго, каб надалей хаваць яе – тым болей у гэты, юбілейны для паэта, год.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская міфалогія** : энцыклапедычны слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006.
2. **Бонч-Осмоловская, Т. В.** Введение в литературу формальных ограничений. Литература формы и игры от античности до наших дней / Т. В. Бонч-Осмоловская. – Самара : Бахрах-М, 2009.
3. **Валасевіч, Я.** Будзь на варце ў час : [Верш] / Я. Валасевіч // Напагатоўе. – 1933. – № 2-3.
4. **Валасевіч, Я.** “Загубіла зара залатыя ключы...” / Я. Валасевіч // Вясна. – 1928. – № 7.
5. **Валасевіч, Я.** “У цёмным лесе глуха...” : [Верш] / Я. Валасевіч // Уздым. – Кн. 2. – Бабруйск : Выд. Бабруйскай Акруговай філіі “Маладняка”, 1928.
6. **Валасевіч, Я.** “Як апошні прамень за гарой...” : [Верш] / Я. Валасевіч // Камуніст (Бабруйск). – 1927. – 30 ліст.
7. **Гаварушка, Я.** Начныя прывіды 30-х / Я. Гаварушка // Чырвоная змена. – 1989. – 1 ліст.
8. **Гаварушка, Я.** У сталінскіх засценках / Я. Гаварушка // Правда истории : Память и боль / сост. Н. М. Жилинский. – Минск : Беларусь, 1991.
9. **Гаспаров, М. Л.** Русские стихи 1890-х – 1925-го годов в комментариях : учеб. пособ. для вузов / М. Л. Гаспаров. – М. : Вышш. шк., 1993.
10. **Грахоўскі, С.** Зона маўчання / С. Грахоўскі // Выбраныя творы : у 2 т. – Мінск : Маст. літ., 1994. – Т. 2 : Крыжавы шлях : Апавесці. Апавяданні.
11. **Грахоўскі, С.** Рэпрэсаваныя літаратары ў 1936 – 37 гг. / С. Грахоўскі // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 201. – Воп. 3. – Адз. зах. 352.
12. **Грахоўскі, С.** Слова – багацце / С. Грахоўскі // Голас Радзімы. – 1996. – 21 ліст.
13. **Грахоўскі, С.** Так і было : артыкулы, успаміны, эсэ / С. Грахоўскі. – Мінск : Маст. літ., 1986.
14. **Даль, В. И.** Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://slovardalja.net/word.php?wordid=36774>. – Дата доступу : 03.02.2012.
15. **Есенин, С.** Ключи Марии / С. Есенин // Собрание сочинений : в 3 т. – М. : Правда, 1970. – Т. 3.
16. **Загадкі** / склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі; АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2004.
17. **Каплунова, Я. П.** Лісты да С. І. Грахоўскага, 1971 – 2001 / Я. П. Каплунова // БДАМЛМ. – Ф. 201. – Воп. 4. – Адз. зах. 191.
18. **Картель, И. А.** Шесть кругов ада / И. А. Картель // Пока дышу – надеюсь / И. А. Картель, В. И. Сизов, Т. М. Хитарова. – Кемерово : Кн. изд-во, 1991.
19. **Карцель, І.** Лісты да С. І. Грахоўскага, 20.10.1979 – 14.09.1988 / І. Карцель // БДАМЛМ. – Ф. 201. – Воп. 3. – Адз. зах. 262.
20. **Маракоў, Л.** Ахвяры і карнікі / Л. Маракоў. – Мінск, 2007.
21. **Мікуліч, Б.** Бабруйшчына рапартуе / Б. Мікуліч // Маладняк. – 1930. – № 2.
22. **Паэзія беларускага земляробчага календара** / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. А. С. Ліса; АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992.
23. **Пушча, Я.** Вобраз у беларускай паэзіі / Я. Пушча // Збор твораў : у 2 т. – Мінск : Маст. літ., 1993. – Т. 1 : Вершы, паэмы, артыкулы. 1922 – 1930.
24. **Рагойша, В.** Паэтычны слоўнік / В. Рагойша. – 3-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск : Беларус. навука, 2004.

Янка ВАЛАСЕВІЧ

* * *

Як апошні прамень за гарой
Згубіць месяц ў даліне зялёнай,
Я пайду... абнімуся з зарой,
Што расьсеяла сьвет на загонах.

Абнімусь, быццам з любай каханкай,
Расцалую яе, як дзяўчыну...
Ой, чаму я люблю гэтак ранак,
Калі дзень зьлёгка крыльлі расчыніць?..

Люблю раньне вясны маладое,
Бо і сам я юнак, малады...
Эх, юнацтва маё залатое!
Эх, імкненьняў гарачых уздым!

Сумна далі чагосьці туманяцца,
У тумане хаваюцца гоні.
Выйду ў поле я з песьняю раніцай,
Хай-жа песьня туман разгоніць.

Хай-жа раньне блакітна-вясновае
Усьміхнецца праменьнямі сонца!
Дык, зьвіні-ж, мая песьня сталёвая,
Разганяй над загонамі сон!..

*Рагачэў.***ПАМІРАЎ ДЗЕНЬ**

Паміраў па-над лесам ўжо дзень,
І зьмяняў яго вечар цьвярозы.
Сумавалі аб нечым бярозы.
Паміраў па-над лесам ўжо дзень.

Сьмех разьліў месяц ў высі марознай,
І вакол шэры змрок парадзеў...
Паміраў па-над лесам ўжо дзень,
І зьмяняў яго вечар цьвярозы.

* * *

У цёмным лесе глуха
Чуўся дзіўны шолох.
Сэнс я ў ім падслухаў
Чулаю душою.

Квола нейк шумелі
Сосны да яліны,
Шум здаваўся мне той
Песьняй салаўінай.

А з тэй песьні часта
Ціха плыла радасьць,
І здавалася, шчасьце
Мне ў душы ня здрадзіць.

Над прасторам ціха
Дзіўны лёс заляскаў.
Песьня не заціхне,
Адшукаю шлях свой.

Сумаваць ня мне ўжо,
Як раней ў няволі.
Растрасу па межах
Свае песьні ў полі.

Растрасу над лесам,
Раскідаю ў лузе,
Хай-жа мае песьні
У прасторы блудзяць.

Пасьмяюцца можа,
Можа і пахваляць,
Але ўсё-ж ня можна
З песьняю хавацца.

*Вёска Мусічы,
Грэскага раёну.*

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2012 год ЧЭРВЕНЬ

1 чэрвеня – 90 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Зубрыча (1922 – 1968), спевака, заслужанага артыста Беларусі

85 гадоў з дня нараджэння Леанілы Малаш-Аксамітавай, фалькларысткі

2 чэрвеня – 75 гадоў з дня нараджэння Альфрэда Майхровіча (1937 – 2004), філосафа-эстэтыка

5 чэрвеня – 100 гадоў з дня нараджэння Кастуся Шаўвеля (1912 – 1987), паэта

75 гадоў з дня нараджэння Барыса Беляжэнкі (Беліжэнкі), паэта, журналіста

75 гадоў з дня нараджэння Валянціна Занковіча, архітэктара, скульптара

70 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Рагойшы, літаратуразнаўцы, крытыка, педагога

6 чэрвеня – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Сеўрука (1932 – 2005), партыйнага і грамадскага дзеяча, літаратуразнаўцы, публіцыста, перакладчыка

7 чэрвеня – 80 гадоў з дня нараджэння Міхаіла (Май-

сея) Герчыка (1932 – 2008), празаіка, публіцыста, перакладчыка

8 чэрвеня – 70 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Манаковай, рэжысёра, тэатральнага педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Барыса Чудакова, ваеннага дырыжора, заслужанага артыста Беларусі

10 чэрвеня – 110 гадоў з дня нараджэння Барыса Брандзянскага (1902 – 1945), кінасцэнарыста, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

11 чэрвеня – 70 гадоў з дня нараджэння Яраслава Пятрова, спевака, народнага артыста Беларусі

12 чэрвеня – 75 гадоў з дня нараджэння Льва Ляха, дырыжора, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Льва Аганавы, скульптара

13 чэрвеня – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Самачарнова, графіка, жывапісца

Заканчэнне на с. 26.

ГІСТАРЫЧНЫЯ ДРАМЫ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА: ПРАБЛЕМАТЫКА, ВОБРАЗЫ, ПАЭТЫКА

У артыкуле аналізуюцца праблематыка, вобразы, паэтыка і гісторыя стварэння гістарычных драм У. Караткевіча: “Млын на Сініх Вірах”, “Званы Віцебска”, “Калыска чатырох чараўніц”, “Кастусь Каліноўскі”, “Маці ўрагану”. Уладзімір Караткевіч, па сутнасці, перастварыў, вывёў на сучасны ўзровень жанр беларускай гістарычнай драмы.

Ключавыя словы: *гістарычная драма, п’еса, паэтыка, пафас, легенда, міф, персаніфікацыя, вобраз, жанравыя формы, народная эстэтыка, постмадэрнізм.*

The article analyzes the issues, images, poetics and history of the historical dramas of V. Karatkevich: “The Mill on the Blue Viry”, “The Bells of Vitebsk”, “The cradle of witches”, “Kastus Kalinowski”, “Mother of the hurricane”. V. Karatkevich rethought the essence and led to the current level the Belarusian genre of historical drama.

“Беларусь даўно чакала такога пісьменніка”, – пісаў Янка Брыль пра Уладзіміра Караткевіча. І сапраўды, цэлы мацярык духоўнага жыцця беларускага народа адкрыў пісьменнік. Ён увасобіў гісторыю Беларусі ў літаратурных вобразах, нават “прыўзняў, падвысіў”, рамантызаваў яе. Гістарычныя падзеі і вобразы ён вызваляў ад налёту будзённасці. Пісьменнік быў найбольш паслядоўным, грунтоўным і таленавітым у пераасэнсаванні і белетрызацыі беларускай гісторыі. Яго творчасць агаясамліваецца з “новым рамантызмам”.

Уладзімір Караткевіч перастварыў, вывёў на сучасны ўзровень жанр беларускай гістарычнай драмы. Яго п’есы “Млын на Сініх Вірах”, “Званы Віцебска”, “Калыска чатырох чараўніц”, “Кастусь Каліноўскі”, “Маці ўрагану” можна лічыць драматычнай пенталогіяй. У кожным стагоддзі драматург вылучаў крызісную падзею, шукаў моцнага героя, надзеленага значнай палітычнай воляй, яркую, багатую на душэўныя і духоўныя якасці асобу, носьбіта самабытных рыс нацыянальнага менталітэту. Пры гэтым разбураўся міф пра адвечную, характэрную для ўсёй беларускай нацыі пакорлівасць, бясконцую цяжарнасць. У. Караткевіч даследаваў тыя абставіны, калі келіх цяжарнасці перапаўняецца і беларус адважваецца на актыўнае супраціўленне.

Пісьменнік наследаваў такія традыцыі сусветнай гістарычнай драмы, як патрыятычны пафас, сацыяльная праблематыка, фактычная дакладнасць, рамантычная паэтыка, асэнсаванне ўніверсальных пытанняў быцця: “*Чалавека няма без продкаў, народа няма без гісторыі. Дрэва без каранёў не можа ні існаваць, ні тым больш прыносіць плод*” [7, с. 21].

Гістарычнае даследаванне ў драматургічных творах з’яўляецца адначасова пошукам трывалых духоўных і маральных каштоўнасцей, іх ачышчэннем ад векавога “пылу”, жыццёвага бруду. Гэтыя каштоўнасці – любоў да роднай зямлі, да Бацькаўшчыны, каханне, мацярынства, маральная чысціня, самаахвярнасць, рыцарства – вызначыліся ў гістарычных п’есах У. Караткевіча. У творах, прысвечаных

сучаснасці, недахоп такіх уласцівасцей на фоне агульнай раз’яднанасці, прагматызму, расчаравання ў колішніх ідэалах выглядае вельмі востра.

Тэме Вялікай Айчыннай вайны прысвечана гераічная драма “*Млын на Сініх Вірах*”, якая была напісана ў першым варыянце У. Караткевічам яшчэ ў 8-м класе, у 1957 г. даведзена да канца. Дзеянне разгортваецца на Віцебшчыне, у вёсцы Пагост. Самым галоўным для чалавека быў “хлеб надзённы”, таму дзеянне п’есы разгортваецца на млыне ў ваколцах маленькага раённага гарадка ў 1941 – 1942 гг.

У п’есе няма галоўнага героя ў звыклым разуменні, галоўны герой – народ. Твор – своеасаблівы гімн народу, яго гісторыі. У ім выявілася характэрная для У. Караткевіча біблейска-хрысціянская тэматыка: “*Мы – соль зямлі*”, “*Я – Каін*”, што будзе працягнута ў іншых творах.

Як і ў празаічнай творчасці, пісьменнік прадэманстраваў глыбокі інтэлект: і ў згадванні класічнага прадказання плана “Барбароса” ў эпасе Вагнера, і ў феноменальным веданні лекавых траў, і ва ўжыванні сакавітых народных фразеалагізмаў: *і ракаў не хачу і ног не мачу; гусь кабану не таварыш; каб не дзірка ў роце, хадзіў бы ў злоце*. Як згадаў А. Мальдзіс, «эрудыцыя Караткевіча была такая глыбокая, энцыклапедычная, што побач з ім “ажно боязна было сядзець»» [10, с. 339].

Віцебшчыне прысвечана таксама гістарычная драма “*Званы Віцебска*”. Гісторыя напісаная драмы наступная. Набліжалася юбілейная дата – 1000-годдзе горада; У. Караткевіч выканаў дадзенае тэатру і гораду абяцанне: напісаў новую п’есу да гэтага дня. Як пісьменнік сказаў рэжысёру-пастаноўшчыку В. Мазынскаму, «*я табе напісаў “Барыса Гадунова”*». Вядомы пушкінскі твор згаданы не дарэмна. Аўтар такім чынам прызнаецца ў падабенстве раскрыцця тэмы народнага лёсу, у абмалёўцы масавых сцэн, у агульным прыёме персаніфікацыі рэчаіснасці. “Разгадка паэзіяй – вось тое агульнае, што родніць творчую манеру У. Караткевіча і А. Пушкіна” [6, с. 310].

Адвечная тэма народнага лёсу вырашалася глабальна і важка праз тугі вузел рэлігійных супярэчнасцей на Беларусі XVII ст., на багатым і дакладным гістарычным фоне. Трагедыя асобы Іасафата Кунцэвіча, якога не зразумеў народ, у тым, што ён імкнуўся даць народу духоўную раўнавагу, спакой душам, але пры гэтым прымяняў гвалт і разбой. У процілегласць яму створаны іншы вобраз завадатара паўстання 1623 – 1624 гг. у Віцебску Сцяпана Пасіёры.

Галоўныя героі твора – віцебскія званы. У п'есе пастаўлена пытанне пра тое, што мовы набажэнстваў (лацінская і стараславянская) не знаёмыя народу, а таму цяжкія для звароту да Бога. Тут можна заўважыць перагукванне з твораў “Дзікае паляванне караля Стаха”, галоўны герой якога Андрэй Беларэцкі шукае адказ на пытанне: “...*хто ж ён і якім багам павінен маліцца?*”

Аўтар хоча давесці думку пра тое, што гвалт прыводзіць да яшчэ большага кровапраліцця і вынішчэння. Адвечнай тэмай паўстае тэма міру: “*Няўжо вам войны не абрыдлі?*” (Вольха). Пазіцыя У. Караткевіча гучыць актуальна і ў нашы дні: “*Противно только бряцанье оружием, я не понимаю, как можно рукоплесканием встречать слова о том, что очень легко стереть с лица земли любую страну*” [3, с. 251].

Каханне займае адно з цэнтральных месцаў у творы, яно такое моцнае, што ў герояў нават узнікае жаданне памерці разам (Вольха і Багуся). Закаханыя застаюцца вернымі адно аднаму нават перад небяспекай смерці.

Гістарычная драма “*Кастусь Каліноўскі*” напісана невыпадкова: прадзед пісьменніка быў удзельнікам паўстання 1863 г. Цікава, што і тэмай кандыдацкай дысертацыі У. Караткевіч, калі вучыўся ў аспірантуры Кіеўскага ўніверсітэта, абраў менавіта “Адлюстраванне паўстання 1863 года ва ўсходнеславянскіх і польскай літаратурах”. Як згадвае А. Мальдзіс, “на стале пісьменніка, наклеены на шэрае палатно, стаяў велізарны партрэт К. Каліноўскага. Ён стаў вялікай любоўю У. Караткевіча, яго натхненнем і героем яго твораў” [11, с. 70]. Пісьменнік паспрабаваў скіраваць увагу на “айчынны беларускі пантэон” [6, с. 311].

Драма напісана ў 1963 г. Яна мае падназву “Смерць і неўміручасць”, трагедыя ў 3 актах, 13 карцінах. Яшчэ раней, у 1963 г. у Чалябінску, У. Караткевіч напісаў адзін з ранніх варыянтаў п'есы “Кастусь Каліноўскі”: твор называўся “Руна пра Кастуся”. Адзнакай гэтай п'есы з'яўляецца цеснае перапляценне з паэзіяй, ужыванне разнастайнай колеравай палітры. Талент мастака дазволіў У. Караткевічу праявіць сябе ў маляўнічасці, шматфарбнасці пісьменніцкага выяўлення, таму ракурсы, колеры і адценні

займаюць у творах вельмі істотнае месца, набываюць, па сутнасці, канцэптуальнае значэнне. У драме прысутнічае вобраз крылаў як матыў узнёсласці галоўнага героя над часам. Пачынае вымалёўвацца вобраз урагану, які потым будзе поўнаасцю раскрыты ў іншай гістарычнай драме пад назвай “Маці ўрагану”. Галоўны герой Кастусь Каліноўскі параўноўваецца з вобразам Ісуса Хрыста (ён стане асноўным у іншым творы У. Караткевіча – “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” і будзе абуджаць у думках чытача, па словах А. Лойкі, “неймавернае адчуванне трагізму жыцця” [7, с. 102]).

Аўтар не пакідала ідэя, што гэтае паўстанне – “*яблык з панскага дрэва*”. Гэтая ж думка прысутнічае і ў рамане “Каласы пад сярпом тваім”. У. Караткевіч заклікае да разумення важнасці самастойнасці Беларусі, да пачуцця гонару за свой народ (“*бяссмертны ты, як фенікс, мой народ*”).

Драма “*Калыска чатырох чараўніц*” з казачным пралогам і эпілогам у 2 дзеях, 6 карцінах была напісана У. Караткевічам у 1981 г. Казачны сюжэт (алюзія на казку Ш. Перо “Заснулая прыгажуня”) з пажаданнямі чараўніц (яны з'яўляюцца чатыры разы), іх падарункамі і прадказаннямі цесна пераплятаецца з фальклорнымі (песня “Купалінка” і абрад “Купалле”) і біблейскімі (“сэрца мудрых у доме плачу”) матывамі.

Уладзімір Караткевіч пачуў ад свайго дзеда Васіля, які нарадзіўся ў Краснаполлі, легенду “Маці ветру” пра Крычаўскае паўстанне 1740 – 1744 гг., якую спачатку скарыстаў у творы “Маці ветру”, напісаным яшчэ ў 1956 г. у Лесавічах, а потым – у трагедыі ў 3 дзеях, 9 карцінах “*Маці ўрагану*” (1982).

Легенда распавядае пра тое, як маці адправіла свайго сына да хворага на праказу, каб ён, заразіўшыся ад яго, змог ахвяраваць жыццём дзеля народа, “*каб не казалі, што мы ад Іуды. Каб не плявалі нам у твар...*” Васіль Вецер кажа, звяртаючыся да маці: “*Я смеласцю ганарыцца не магу. Яна – твая. Яна не мая*”.

Народ у п'есе сімвалізуецца вобразам Пракажонага, у якога знішчылі жонку і дзяцей: “*...без хлеба, без страхі, без волі, без мовы, зацкаваны, як звер, загнаны ў нару*”. Але гучыць як напамін: “*Помні, што там Чалавек*” (Агна).

Галоўныя героі маюць імёны і прозвішчы, якія гавораць самі за сябе: *Агна* – ад *агонь*, *Магда* – ад *Мякенькая*, *Лаўрэн* – ад *Каўбаса*, *Поп* – ад *Бесавічаў* (Поп з *Бестсавіц*). Як падкрэсліваў А. Лойка, “яго [У. Караткевіча] падзел людзей быў катэгорычны на добрых і дрэнных. Уся гісторыя, сутычкі, канфлікты, падзеі – ад гэтага вечнага падзелу” [7, с. 127].

У драме “Маці ўрагану” падкрэсліваецца роднасць гістарычнай долі беларусаў і ўкраінцаў. Твор насычаны фальклорнымі песнямі і фразеа-

лагізмамі. Назіраецца сінтэз язычніцкіх і біблейскіх матываў. Гучыць адвечная тэма вайны і міру, актуальная для ўсяго чалавецтва.

Тут прысутнічаюць таксама філасофскія разважанні: *“Лепш быць пакрыўджаным, чым самім крыводзіць”*; *“Хто ведае, хто жыхар на зямлі? Магутныя магнаты або сініца, што села на мачту Ноевага каўчэга. Хто ведае?”*; *“Добра, калі ворагі – людзі з вялікім розумам”*; *“Тэатр можа выйсці бокам”*; *“Свята без мучаніка не бывае”*. Выкарыстаныя песні-рэчытатывы, сірочыя, вясельныя песні, прыказкі і прымаўкі (*ажаніўся пяхцер, торбу ўзяў; за саплівым сватам не находзіцца з платам; чаму адзін сядзіць, як пацук; кума пытала, а пасля язык кусала; бізун гаваркіх любіць; убрыкні цябе камар; не сунь ты сюды, сваток, свой нос, каб табе на старасць кот яйка знёс*), абзыванні, характэрныя для Крычаўшчыны (*атрута мая; апівашына гэткая, валацуга; балдавешачка мая любая – ненаглядная; роднае ты мае аб’еддзе блашынае*), параўнанні (*мякенькая, як кій дубовы*), пракляцці (*каб цябе так чэрці любілі; каб табе жаба цыцкі дала*), словы-дыялектызмы (*удава – бутэлька ў выглядзе абаранка, мірона смажаная – траўнічак*).

Аўтар распавёў пра паўстанне з гістарычнай дакладнасцю, што даказваюць навуковыя здабыткі гісторыкаў П. Лойкі [8, с. 173 – 176] і М. Мельнікава [11, с. 82 – 96]. Як адзначаў А. Лойка, “за мастаком Караткевічам стаіць Караткевіч-гісторык” [7, с. 16]. А. Мальдзіс пісаў, што гістарычная драма “Маці ўрагану” – “ці не самы лепшы сярод яго драматычных твораў. Яна дазволіла па-новаму асэнсаваць і ўсё тое, што было раней апублікавана аўтарам у гэтым жанры” [10, с. 176].

Уладзімір Караткевіч глядзеў на свет “з еўрапейскай званіцы”. Інтэлігент не ў першым пакаленні, ён ганарыўся беларускім паходжаннем, гісторыяй свайго народа. У першым дзесяцігоддзі ХХІ ст. многія ідэі пісьменніка атрымалі рэальнае ўвасабленне.

Як адзначае Я. Гарадніцкі, “творчасць Караткевіча, па сутнасці, уяўляе сабой у многім спробу рэканструкцыі кшталту эпохі, у якой выяўляецца народны менталітэт і народная эстэтыка, паўстае ў гераізаваным абліччы народны ідэал” [1, с. 136]. Ажыццяўленне такой маштабнай задачы вымагала ўжывання спецыфічных падыходаў, выкарыстання адпаведнай паэтыкі. Таму заканамерным і натуральным быў зварот пісьменніка да сродкаў экспрэсіўнасці, уласцівых рамантызму. Хоць сам пісьменнік не прызнаваў сябе рамантыкам, літаратуразнаўцы звязваюць яго творчасць з такім напрамкам беларускай літаратуры ХХ ст., як неарамантызм. Як адзначае Т. Шамякіна, “У. Караткевіч упарта не лічыў сябе рамантыкам па метаду. Можа быць (ужо пра стыль гэтага не скажаш). Але ж галоўнае светабачанне, своеасаб-

лівасць душэўнага жыцця, высакародства і ўзвышанасць ідэалу. Пастаяннае імкненне да новага. Да таямнічай бясконцасці, разнастайнасці, адмаўленне статычнасці паўсядзённага быцця” [15, с. 340]. Яго творчасць, як і плён працы многіх беларускіх пісьменнікаў, выходзіць далёка за межы аднаго напрамку: там ёсць і рысы постмадэрнізму. Пры гэтым гістарычныя творы пісьменніка ўнікальныя па сваіх жанравых характарыстыках. Гістарычны матэрыял арганічна паяднаны з выразна выяўленчымі прыкметамі іншых жанраў, прыгодніцкім і дэтэктыўным, утвараючы такім чынам спецыфічныя аўтарскія жанравыя формы.

Уладзімір Караткевіч разважаў касмапалітычна: *“Без гістарычнай літаратуры ўвогуле не можа абудзіцца нацыя, бо няма нацыі без пачуцця гістарызму, без спакойнага гонару за сябе і проста самапавагі, без веры ў тое, што яна ёсць, яна, непераходзячая, сталая, вечная каштоўнасць вечнага чалавецтва, і па ўсіх гэтых прычынах павінна жыць дзейна і велічна, ведаючы сабе цяну і ў дрэнным, і ў вялікім”* [8, с. 21], пры гэтым дадаваў: *“Трэба займацца толькі сваімі, роднымі вытокамі, і толькі працуючы са сваім нацыянальным матэрыялам, творца на Беларусі можа зрабіць штосьці значнае”* [4, с. 480].

Спіс літаратуры

1. **Гарадніцкі, Я.** Ut picture poesis / Я. Гарадніцкі // Польшча. – 2010. – № 11.
2. **Верабей, А.** Абуджаная памяць : Нарыс жыцця і творчасці Уладзіміра Караткевіча / А. Верабей. – Мінск, 1997.
3. **Верабей, А.** Асветленыя любоўю / А. Верабей // Уладзімір Караткевіч : Вядомы і невядомы. – Мінск, 2010.
4. **Караткевіч, У.** Быў. Ёсць. Буду! : успаміны, інтэрв’ю, эсэ / У. Караткевіч. – Мінск, 2005.
5. **Караткевіч, У.** Любую справу рабіць хвацка / У. Караткевіч // Польшча. – 2010. – № 11.
6. **Лаўшук, С. С.** Гарызонты беларускай драматургіі / С. С. Лаўшук. – Мінск, 2010.
7. **Лойка, А.** Уладзімір Караткевіч, або Паэма Гарсія Лоркі : эсэ / А. Лойка // Уладзімір Караткевіч : Вядомы і невядомы. – Мінск, 2010.
8. **Лойка, П. А.** Гісторыя Беларусі XIV – XVIII стст. / П. А. Лойка // Крычаўскае паўстанне 1740 – 1744 гг. – Мінск, 1998.
9. **Мальдзіс, А. І.** Беларуская цывілізацыя мае даўнія традыцыі / А. І. Мальдзіс // Польшча. – 2011. – № 6.
10. **Мальдзіс, А. І.** Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча / А. І. Мальдзіс. – Мінск, 2010.
11. **Мельнікаў, М. Ф.** Крычаўскае паўстанне на чале з Вашчылам / М. Ф. Мельнікаў // Памяць. Крычаўскі раён. – Маладзечна, 2004.
12. **Пушкін, А. С.** Драматические произведения / А. С. Пушкин. – Мінск, 1999.
13. **Шамякіна, Т.** Згадкі пра У. Караткевіча / Т. Шамякіна // Уладзімір Караткевіч : Вядомы і невядомы. – Мінск, 2010.
14. **Юркевіч, Г.** Уладзімір Караткевіч і Орша / Г. Юркевіч // Польшча. – 2010. – № 11.

Алена БАРМОЦІНА,
аспірантка кафедры беларускай літаратуры і культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 24.02.2012 г.

Ігар ШАЛАДОНАЎ

ЭКЗИСТЭНЦЫЯЛЬНЫ ГУМАНІЗМ ПРОЗЫ ЮРЫЯ СТАНКЕВІЧА

Беларускі літаратурны працэс апошніх дваццаці гадоў развіваецца ў спецыфічных умовах складанай, супярэчлівай і дынамічнай грамадска-культурнай эпохі, якая паставіла перад чалавекам і грамадскай супольнасцю шэраг сур'ёзных задач і праблем, што патрабуюць глыбокага светапоглядна-аксіялагічнага, тэарэтыка-эстэтычнага асэнсавання і мастацка-творчага ўвасаблення.

Жыццёвая і культурная прастора, у якую патрапіў постсавецкі чалавек, шмат у чым нагадвае вялізны сацыяльны “супермаркет”, дзе прадаецца і купляецца амаль усё – тавары, паслугі, пачуцці, ідэі, перакананні, прынцыпы, таленты і нават самі людзі. Наяўнасць і колькасць сталі шмат для каго найбольшай мерай і стымулам для чалавечых узаемаадносін і паводзін.

Беларускія пісьменнікі з асаблівай цікавасцю і насцярожанасцю пачалі ўглядацца ў супярэчліваю з'яву ўваходу ў прастору будзённага жыцця новага тыпу героя-персанажа. Асаблівую адметнасць і плённасць за апошнія дваццаці гадоў у раскрыцці характару і псіхалогіі паводзін сучаснага чалавека набыла творчасць арыгінальнага беларускага празаіка Юрыя Станкевіча. За гэты перыяд ён выдаў некалькі раманаў, нізку апавесцей, а таксама вялікую колькасць апавяданняў. Проза гэтага мастака слова, выразна сфарміраваная ў рэчышчы нацыянальна-культурнай ментальнай традыцыі, найбольш поўна на сённяшні момант імкнецца, на нашу думку, прыўнесці і прывіць еўрапейскую ідэю экзистэнцыяльнай прасторы, права на “аўтаномію” і суверэннасць сваёй пазіцыі.

У адным са знакавых апавяданняў “*Мільярд удараў*”, які даў назву цэлай кніжцы, аўтар уздымае вельмі важную праблему сэнсу жыцця сучаснага сярэднястатыстычнага беларуса Паўла Дука. Чалавек сталага ўзросту, які ўжо выгадаваў і ажаніў сваіх дзяцей, займеў дастатак, атрымаў пэўны статус, нечакана апынуўся ў пікантным становішчы. Падчас вяртання позна вечарам ад палюбоўніцы дамоў ён нечакана апынуўся адзін, зачынены ў ліфце. Другой непрыемнасцю стала тое, што ў палюбоўніцы застаўся яго мабільнік.

Такім чынам, наш няўдачлівы герой, які хварэе да таго ж на гіпертэнзію, – адзін у зачыненым дараніцы ліфце. Такая перспектыва вельмі палюхае Паўла. Ён пачынае крычаць, грукаць у сцены, але ўсё безвынікова. Страх паступова наплывае. Напачатку ён хоча прыглушыць хваляванне

развагамі пра розныя сітуацыі з мінулага. Адной з такіх разваг-успамінаў становіцца пачутая калісьці інфармацыя пра тое, што “*праведзеныя разлікі па частаце сардэчных скарачэнняў для розных відаў жывёл супадаюць з фактычнымі велічынямі іх працягласці жыцця. Сэрцы жывёл за перыяд жыцця робяць прыкладна аднолькавы лік скарачэнняў – у межах аднаго мільярда. Але ж і чалавек, як сцвярджае сучасная навука, – жывёла, хоць і ўчарашня. Мільярд удараў*” [2, с. 175].

Ход думак Паўла Дука вельмі сімвалічны для сучаснага цывілізаванага чалавека. Менавіта спасылка на навуку як адзін з найважнейшых крытэрыяў светапазнання становіцца сёння вызначальнай. Але рацыянальна ўспрынятая, часцей белетрызаваная інфармацыя дае толькі спрошчаны арыенцір у жыццёвым свеце. Не дарэмна наш герой пасля ўзгадання гэтага навуковага факта для таго, “*каб заняць свае думкі і супакоіцца*”, дастае з кішэні калькулятар і пачынае падлічваць, колькі гадоў патрэбна чалавеку, каб вычарпаць запас сардэчных скарачэнняў. Атрымлівалася, што сэрца чалавека павінна спыніцца дзесьці ў шасцідзесяцігадовым узросце.

Маніпуляцыя з падлікам не прынесла Паўлу заспакаення. Больш за тое, яшчэ мацней спужала. Выходзіла, што ён ужо быў на мяжы свайго біялагічнага рэсурсу. Цела Дука пачало ліхаманкава рэагаваць на нестандартную сітуацыю. Тут жа з'явіліся сімптомы розных псіхічных адхіленняў – клаўстрафобія, неўроз. Звышнапружана пачала працаваць памяць героя, хутка, як у кінастужцы, узнікалі вобразы і эпізоды мінулага жыцця. У такім узбуджаным стане Дук вырашыў яшчэ раз узяць сябе ў рукі і прымусяць арганізм пераадолець пачуццё страху: “*Мужчына быў гатовы прысягнуць, што яго цяперашнія пачуцці якраз не з'яўляюцца бояззю смерці*” [2, с. 137].

Але героя трывожыць і точыць нейкі невытлумачальны імпульс, які не дае магчымасці заспакоіць нервы і розум. “*Адказ быў просты. Ён баіцца загінуць вось так па-дурному, зусім недарэчна, і не выканаць сваёй мэты*” [24, с. 142]. Трагедыя ў тым, што, як аказалася, сваёй мэты ў Паўла Дука няма. Нельга ж лічыць мэтай просты набор будзённых стратэгий: добра вучыцца, каб паступіць у ВНУ, удала ажаніцца, выгадаваць дзяцей у добрым дастатку і камфорце. Наш герой задае сабе рытарычнае пытанне: “*І само жыццё – хіба мае мэту?*” [2, с. 143]. Палічыўшы, што адказ знойдзены, ён вырашае, што самае

галоўнае для яго цяпер – гэта збіць крывяны ціск. Павел Дук робіць сабе кровапусканне, парэзаўшы вены на руках. Калі ён зрабіў гэтую працэдуру, яго апанавала млявасць. Ён яшчэ хацеў пазмагацца са слабасцю і дрымотай, але яны хутка ўзялі сваё. У перадсмяротным сне герою прымойваецца родны кут. Рачны поплаў у кветках і эпізод са школьнага жыцця: “*Мужчына раптам зразумеў, гэты сон з далёкага мінулага зусім не выпадаковы*” [24, с. 156]. Яму прыснілася аднакласніца, дзяўчынка Крываножка, якая кульгала на адну нагу і за гэта атрымала такую мянушку. Калі яе ўпершыню прывялі ў клас і захацелі пасадзіць побач з Паўлам, то ён перад усімі ўголос адмовіўся.

Крываножку пасадзілі за іншую парту, каля дзвярэй, дзе яна сядзела адна. Праз нейкі час дзяўчынка наглыталася таблетак, і яе не змаглі выратаваць. Павел Дук у сонных думках “*пачаў пераконваць сябе, што дзяўчына зрабіла такое зусім не таму, што ён прагнаў яе ад сябе. Але тады – чаму?*” [2, с. 149].

Менавіта гэтае пытанне застаецца галоўным пры страце мэты існавання героя. На парозе смерці для Паўла выразна паўстала быццёвая мяжалінія, якую яму так і не ўдалося пераадолець. Гэтая нябачная лінія трансцэндэнцыі, узняцця над сітуацыяй не была ўключана ў спосаб жыцця героя. Паглынуты турботамі толькі гэтага свету, ён не здолеў, не знайшоў магчымасці ўзвысіцца над абставінамі паўсядзённай выгоды і мітусні.

Аўтар змог вельмі змястоўна і ўдала паказаць сімволіка-вобразную сістэму вызначальнага канфлікту сучаснасці, які, на нашу думку, палягае на мяжы антаганістычных супярэчнасцей паміж ідэаламі і каштоўнасцямі культуры і цывілізацыі.

Па-першае, праявіў адразу задае такую мастацкую сітуацыю, у якой раскрываюцца найбольш вызначальныя экзистэнцыйна-пачуццёвыя дамінанты існавання чалавека пачатку ХХІ ст. – адчуванне пакінутасці, адзіноты, павышаная трывожнасць ва ўспрыманні рэчаіснасці.

Па-другое, вобраз-сімвал ліфта як цывілізацыйна-тэхнічнага дасягнення ўдала падкрэслівае ўсю хісткасць і ненадзейнасць тэхналагічнага прагрэсу, які толькі павышае эмацыянальную трывогу чалавека. Камфорт, выгода і зручнасць, якія ён нясе, на паверку шмат у чым могуць апынуцца пасткай для індывіда.

Па-трэцяе, засяроджанасць героя на колькасным паказчыку сардэчных удараў гаворыць пра тое, што толькі ў пагранічнай сітуацыі на мяжы жыцця і смерці ён выразна адчуў усю мізэрную вартасць пражытых гадоў. Мільярд удараў сэрца становіцца паказальным сімвалам механічнага адліку часу бездухоўнага жыцця, блізкага да жывёльнага існавання.

Па-чацвёртае, у крыві, як лічыцца ў рэлігійных поглядах некаторых народаў, быццам бы захоўваецца душа чалавека. Кроў, якая паступова выцекла з цела Паўла Дука, аказалася толькі лужынай чырвонай цягучай вадкасці, а не ахоўніцай самага таёмнага ў чалавечым быцці.

У фінале твора пісьменнік выразна акцэнтую сваю культурацэнтрычную, духоўную пазіцыю ў поглядзе на чалавека, калі паказвае, што ў пазасвядомым перадсмяротным сне герой імкнецца падняцца з кален і пайсці на святло сапраўды чалавечага, высакароднага жыццесцвярджэння.

Першы поспех і вядомасць Ю. Станкевічу ў літаратуры прынесла аповесць “*Луп*”, якая выйшла ў аднайменным зборніку разам з некалькімі апавяданнямі. Зборнік апублікаваны ў бібліятэчцы часопіса “*Маладосць*” у 1989 г.

Назва твора “*Луп*” паходзіць ад лацінскага слова *lupus*, што азначае ‘воўк’. І сапраўды, галоўным героем аповесці становіцца трохгадовы, прыручаны селянінам Карнюшкам воўк. Назва як бы незнарок скіроўвае чытача да спазнання: ці праўда тое, што ў наш час чалавек чалавеку воўк?

У пачатку аповесці Ю. Станкевіч дамагаецца таго, каб сабраць амаль усіх вызначальных персанажаў твора ў адным месцы. Такім цэнтральным месцам сутыкнення герояў становіцца гарадскі птушыны рынак. А як слушна сцвярджае адзін з персанажаў аповесці Філасаф, рынак – “*гэта мадэль чалавецтва. Тут людзі на розны густ і ўсе жывёлы з Ноева каўчэга*” [1, с. 11].

Менавіта рынак становіцца ў канцы 1980-х гг. сімвалам часу гарбачоўскай перабудовы. Вірлівае жыццё, якое назіраецца на ранейшай плошчы, а цяпер “*утапаным месцы з драўлянымі навіцамі*” [1, с. 15], стала перасячэннем розных людскіх інтарэсаў, турбот і перакананняў.

Пісьменнік знарок тыпізуе многія вобразы, называе іх проста – Мастак, Акцёр, Філасаф, Студэнт, Мешчанін, каб надаць ім чыста функцыянальнае значэнне, бо іх роля на рынку бытавая, мімаходная. Такой тыпізацыяй аўтар хоча падкрэсліць вельмі дробную ролю, якая адведзена прадстаўнікам гэтых прафесій і статусаў у дадзенаю эпоху. Іх функцыя ў многім зводзіцца толькі да пэўнай сімвалічнай дэкларатыўнасці, якая мала ўплывае на асноўны ход падзей. Ды і самі прадстаўнікі мастацка-навуковай інтэлігенцыі пачуваюць сябе вельмі заклапочана і няўтульна ў новых рэаліях. Яны ўсведамляюць сваю малазначнасць і мізэрнасць у спробах і жаданні як-небудзь паўплываць на гэтае жыццё ці што-небудзь змяніць у ім, хоць і робяць пэўныя намаганні.

Гэтак жа няўтульна і адчужана пачувае сябе на рынку і цэнтральны персанаж – воўк Луп: “*Яшчэ ніколі ў сваім жыцці ён не бачыў столькі жывых істот. Ён быў чужыніцам і тут, на рынку.*”

Людзі тыцкалі ў яго пальцамі, а сабакі аж заходзіліся ў брэху, вядома, на бяспечнай ад яго адлегласці. Але Луп ненавідзеў і пагарджаў імі, як пагарджаюць тымі, хто значна ніжэйшы за цябе” [1, с. 18].

Зрабіўшы галоўным экспанатам і таварам гандлю на птушыным рынку Лупа, прэзаік факсіруе на яго вобразе ўсе вызначальныя лініі канфліктаў. Вельмі ўпэўнена і напорыста, нават агрэсіўна паводзяць сябе тыя людзі, якія імкнуцца да прыбытку і выгодаў. Асабліва гэта тычылася маладога хлопца Шахоцькі, які падзарабляў тым, што забіваў сабак і здзіраў з іх скуру, каб шыць шапкі, кучомкі, унты і нават падробныя дублёнкі тыпу “аляска”.

Рабіць вялікія грошы на такіх нізкіх учынках стала для маладога, жорсткага па натуры юнака стымулам жыцця. Ён будзе ўсімі праўдамі і няпраўдамі імкнуцца як мага танней завалодаць Лупам, каб затым зняць з яго мех. Ён нават зробіць спробу адкрытага забойства прывязанага да слупа ваўка, але яму перашкодзяць людзі з рынка, якія прагоняць нахрапістага браканьера.

Вельмі нікчэмна, карысліва і прагматычна паводзіць сябе і гаспадар ваўка, селянін Карнюшка. Ён прытрымліваецца такога меркавання, паводле якога слова, дадзенае Мастаку, Акцёру, Філасафу і іншым (яны выкупілі Лупа і папрасілі гаспадара выпусціць ваўка ў лес), не што іншае, як пусты гук. Галоўнае ў жыцці для Карнюшкі – гэта займець найбольшы прыбытак з усяго, што можа мець хоць якую таварную каштоўнасць.

Пры вяртанні позна вечарам дамоў на машыне Карнюшка пачынае хваліцца аднавяскоўцу, шафёру Рыгору, добраму і сумленнаму хлопцу: “Далі яны мне грошы, быццам купілі майго Лупа, і кажуць: ты яго ў лес адвядзі і выпусці. А то нам нязручна, нас пакусаць можа! Слова ім дай... А слова гэтае – цьфу! А я вось вазьму ды ў райзаг яго здам, сто рублёў яшчэ атрымаю ці шапку пашыю са свайго Лупа. Хе-хе...” [23 с. 26]. Гэтае прызнанне аднавяскоўца выклікала ў душы Рыгора моцнае абурэнне. І ён, не хаваючы сваёй пахмурнасці, загаварыў:

– Паслухай, Сямён, – пачаў, як з роўным па гадах, Рыгор. – Ты вось неяк лесніком хацеў стаць, у горад ездзіў вучыцца. А лес ты любіш?

– А чаго яго любіць? Ён не баба...

– Дрэнь ты, братка, – намаўчаўшы, сказаў Рыгор” [1, с. 34].

Калі стары Карнюшка прыснуў, Рыгор прыпыніў машыну і выпусціў Лупа на волю разам з ланцугом. Вось гэты ланцуг і адыграў трагічную ролю ў жыцці прыручанага ваўка. Справа ў тым, што пяць гадзін таму, калі на рынку ішоў бойкі гандаль наконт продажу Лупа, яго вельмі хацеў

Ігар Міхайлавіч Шаладонаў – літаратуразнаўца. Кандыдат філалагічных навук (2002). Старшы навуковы супрацоўнік Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. Закончыў Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт (1986), аспірантуру пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі (1992). Аўтар манаграфіі “Выпрабаванне чалавечнасці: беларускае апавяданне 20-х гадоў аб рэвалюцыі і грамадзянскай вайне” (2008), каля 70 навуковых артыкулаў.

выкупіць дзесяцігадовы сын Акцёра, які бачыў і адчуваў самотны стан ваўка. Пад шум гаворкі хлопчык нечакана падышоў да ваўка і пагладзіў яго, чым здзівіў і нават крыху напалохаў астатніх. Цікава, як аўтар перадае ў гэтым выпадку адчуванні самога звера. “Луп, вядома, зразумеў, што чалавечае дзіця не пагражае яму, але ж усялякі напад, свядомы ці не, усялякае ўварванне на яго тэрыторыю заўсёды лічыў як замах на яго, які ён павінен быў адбіваць. Луп адчуваў усё гэта вельмі акрэслена і дакладна. Ён адчуваў бы сябе значна лепш, каб яму на галаву паклалі галавешку, чым гэта дзіцячая далонь, пяшчотнае цяпло якой пякло яго зараз больш за агонь. Ён увесь дрыжэў, верхняя губа прыўзнялася, і паказаліся вострыя белыя іклы, і ўсе чакалі са страхам, але ён раптам, нібы ад спакусы, адварнуў галаву ўбок і заплюшчыў вочы. Хлопчык перамог” [1, с. 25].

“Перамога” хлопчыка найперш абумоўлена духоўным цяплом спагады да любога, хто не нясе чорнай энергіі зласлівасці і несвабоды. А жыўчы сярод людзей, воўк адчуваў ад некаторых з іх флюіды дабрыні і цеплыні, клопат пра яго. Гэта таксама адыграла сваю ролю. Жыццё сярод людзей стала небяспечным фактарам і ў той час, калі Луп, здавалася, ужо атрымаў сваю свабоду. Падпарадкоўваючыся падсвядомаму інстынкту выжывання, імкнуўся трымацца паблізу людзей. Звычка і жалезны ланцуг, ад якога нельга было самастойна пазбавіцца, становяцца прычынамі трагічнай гібелі ваўка.

Калі Луп перабягаў невялічкі драўляны мост, то ланцуг праваліўся ў шчыліну паміж дошак і прыручаны звер зноў апынуўся ў палоне. На яго гора, калі ўжо вечарэла, гэтай дарогай ехаў аўтобус, што вёз людзей з вяселля. Заўважыўшы ваўка, падгуляўшыя і зласлівыя маладыя людзі забіваюць каменнем няшчасную істоту, вінаватую толькі ў тым, што перашкаджала ім праехаць.

Трагізм сітуацыі ўзмацняецца тым, што ў аўтобусе аказаўся Мастак, які яшчэ раніцай спрычыніўся да выкупу Лупа. Ён пазнаў ваўка і пачаў упрошаць раз’юшаных людзей не забіваць гаротную жывёлу. Але ўсе яго намаганні дарэмныя, больш

за тое, раз'ятраныя людзі пасля жорсткай расправы з ваўком накідваюцца на самога Мастака. Яны знялі ланцуг з забітага ваўка, надзелі яго на шыю Мастаку і прывязалі да аўтобуса. Затым паставілі аўтобус на хуткі ход, тым самым забілі заступніка, які задыхнуўся ад ланцуга. І воўк Луп, і Мастак у сённяшнім вірлівым існаванні сталі "самым слабым звяном". Але як мудра казаў бацька Мастака, пра што той успомніў у апошнія хвіліны жыцця, "ніводны ланцуг не бывае мацнейшы за самае слабае сваё звяно" [1, с. 76].

У канцоўцы твора пісьменнік падае шмат у чым сімвалічнае апісанне апошніх хвілін жыцця героя: "З асветленага аўтобуса нехта ўключыў ліхтарык і накіраваў на яго. Усе яны там, за шклом, здаваліся Мастаку бязглуздымі рыбамі ў акварыуме" [1, с. 79]. І тут на ўспамін прыходзіць прарочае выказванне Мешчаніна: "Вось знікне азнавае покрыва, загінуць жывёлы, дык ці доўга і мы працягнем пад купаламі са штучнага шкла?" [1, с. 31].

Духоўнасць, культура і ёсць тое "азнавае покрыва" для чалавечай супольнасці. Без яе чалавечтва ператворыцца ў слоік з павукамі, якія забіваць адзін аднаго. Аўтобус з пасажырамі, людзьмі "цывілізацыйнага ланцуга развіцця", выступае тым "слабым звяном" у развіцці грамадства.

Даволі арыгінальна аўтар стварае тэмпаральнае развіццё дзеяння. Кожны раздзел твора ён пачынае з таго, што пазначае час, у які разгортваецца тая ці

іншая калізія. Часавы прамежак складае 10 гадзін. З 8 гадзін снежаньскай раніцы да 18 гадзін вечара. У гэтым таксама закладзены глыбокі падтэкст.

Па-першае, пісьменнік выразна ўказвае на тое, што вірлівая сучаснасць з яе антычалавечымі прынцыпамі і ідэаламі вельмі хутка апускаецца ў цёмную бездань цывілізацыйнага прагрэсу.

Па-другое, тэмпаральны працэс у творы працякае аўтаномна, адасоблена ад падзей сюжэтна-фабульнай канвы аповесці. Ёсць ілюзія індыферэнтнасці да існавання жывых арганізмаў, па волі аўтара яны павінны самі сваімі дзеяннямі вызначаць прысутнасць ў свеце.

Юрый Станкевіч у сваёй светапогляднай і мастацкай пазіцыі цвёрда прытрымліваецца той думкі, што чалавек ва ўсе часы павінен заставацца такой асобай, якая хоць і не выбірае гістарычныя эпохі свайго пражывання, але ў рамках любой з іх можа і павінна зрабіць выбар самастойна. У цэнтр канцэпцыі пастаўлена экзистэнцыяльнае светаадчуванне. Пісьменнік найбольш даварае логіцы свайго героя, робіць яго і складнікам, і стваральнікам новай парадыгмы паводзін у сацыяльнай рэчаіснасці.

Спіс літаратуры

1. Станкевіч, Ю. Луп / Ю. Станкевіч. – Мінск : Выд-ва ЦК КП Беларусі, 1989. – 127 с.
2. Станкевіч, Ю. Мільярд удараў : аповесці, апавяданні, п'еса / Ю. Станкевіч. – Мінск : Галіяфы, 2008. – 321 с.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2012 год ЧЭРВЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 19.

14 чэрвеня – 145 гадоў з дня нараджэння Мітрафана Доўнара-Запольскага (1867 – 1934), гісторыка, этнографа, фалькларыста і літаратуразнаўцы, аднаго з заснавальнікаў нацыянальнай гістарыяграфіі

110 гадоў з дня нараджэння Валянціна Краўцова (1902 – 1963), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

15 чэрвеня – 110 гадоў з дня нараджэння Яна Бабровіча (1902 – 1943), дзеяча рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі, публіцыста

80 гадоў з дня нараджэння Яўгена Каробушкіна, жывапісца, педагога

16 чэрвеня – 115 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Шлюбскага (1897 – 1941), літаратуразнаўцы, этнографа, фалькларыста, бібліяграфа

75 гадоў з дня нараджэння Аўгусціна Мілаванавы, акцёра, педагога, народнага артыста Беларусі

18 чэрвеня – 80 гадоў з дня нараджэння Галіны Барташэвіч, фалькларыстыкі

75 гадоў з дня нараджэння Сяргея Пятроўскага (1937 – 1999), кінааператара, кінарэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

19 чэрвеня – 100 гадоў з дня нараджэння Пятра Бятэля (1912 – 1991), паэта, перакладчыка

100 гадоў з дня нараджэння Вацлава Окалава (1912 – 1969), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

20 чэрвеня – 100 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Паплаўскага (1912 – 1984), харавога дырыжора, кампазітара, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Сяргея Давідовіча, паэта, мастака-жывапісца

22 чэрвеня – 75 гадоў з дня нараджэння Барыса Алфера, кінааператара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

24 чэрвеня – 235 гадоў з дня нараджэння Яна Ходзькі (Барэйкі; 1777 – 1851), пісьменніка, драматурга, грамадскага дзеяча

105 гадоў з дня нараджэння Язэпа Зазеці (1907 – 1977), празаіка, літаратуразнаўцы, фалькларыста

25 чэрвеня – 120 гадоў з дня нараджэння Зігмунта Абрамовіча (сцэнічнае імя Антон Забель; 1892 – 1988), акцёра

26 чэрвеня – 115 гадоў з дня нараджэння Леаніда Свэна (сапр. Савёнак; 1897 – 1974), празаіка і журналіста. З 1944 г. – у эміграцыі, з 1950 г. – у ЗША

80 гадоў з дня нараджэння Давіда Сімановіча, перакладчыка, рускамоўнага паэта, празаіка

28 чэрвеня – 90 гадоў з дня нараджэння Івана Кудраўцава (1922 – 2004), крытыка, літаратуразнаўцы

90 гадоў з дня нараджэння Пятра Стэфановіча (1922 – 2006), празаіка, драматурга, перакладчыка

29 чэрвеня – 100 гадоў з дня нараджэння Пятра Хатулёва (1912 – 1937), крытыка

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

Матэрыялы пра сучасных беларускіх творцаў публікуюцца на старонках “Роднага слова” ад першага нумара. Яны вельмі запатрабаваныя педагогамі і выкладчыкамі, бо падручнікі і дапаможнікі не такі аператыўны сродак распаўсюджвання інфармацыі, як перыядычнае выданне. Адказваючы на просьбы нашых аўтараў і імкнучыся наладзіць больш плённае супрацоўніцтва з Саюзам пісьменнікаў Беларусі, мы ўводзім новую рубрыку – “Беларуская літаратура XXI стагоддзя”. Яна дапаможа хутка арыентавацца ў свеце мастацкага слова, сістэмна бачыць праблематыку сучаснай паэзіі, прозы, драматургіі. Тут чытачы знойдуць матэрыялы пра творцаў – нашых сучаснікаў. Перавага будзе аддавацца новым імёнам у школьнай праграме.

Алесь БЕЛЬСКІ

“З ПЕСЕНЬ І СОНЕЧНЫХ СНОЎ...”

ЛІРЫКА МІХАСЯ БАШЛАКОВА

Башлакоў, М. Віно адзінокіх : лірыка / М. Башлакоў. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 288 с.

Надыходзіць момант – і паэт аглядае свой творчы даробак, сам узважвае і ацэньвае літаратурны плён, даючы адказ на пытанне: а што ж вартае я напісаў, што застанецца як узор вершаванага мастацтва, з чым мне можна і не сорамна выйсці на людзі? З такімі, напэўна, думкамі і браўся Міхась Башлакоў рыхтаваць зборнік выбранай лірыкі “Віно адзінокіх” (2011). Безумоўна, укладальніцкая праца па-свойму цяжкая і вельмі адказная, паколькі пры адборы паэтычных тэкстаў вымагае эстэтычнай патрабавальнасці, крытычнага стаўлення да раней напісанага. Ці выканаў гэтую творчую задачу М. Башлакоў? У цэлым можна сказаць: так. Ён сабраў пад адной вокладкай найлепшае, найбольш рэпрэзентатыўнае ў мастацкіх адносінах і прапанаваў для агледзінаў мастацкі плён чытачам ды крытыкам. Скарыстаемса нагодай перагарнуць старонкі яго лірычнай творчасці.

З чаго пачынаецца М. Башлакоў як паэт? У шэрагу твораў ён выказвае свае эстэтычныя погляды, творчыя перакананні. Паэзія для яго пачынаецца з абуджэння і хвалявання душы, настраёвай мелодыі, даверлівай інтанацыі. Паэт тонка адчувае: штуршок да самавыяўлення дае Найвышэйшая Сіла. Галоўнае яму бачыцца ў тым, каб душою гаварыць з іншымі людзьмі, выспеўваць шчырыя і кранальныя мелодыі сэрца, пісаць вершы пра самае дарагое і заветнае. Вось як ён раскрывае ўласнае творчае крэда: “Ёсць душа – значыць верш напішу. / А няма – дык не дадзена Богам” (“За душу зачэпіся, радок...”); “Божа светлы, прашу так замала – / Заветныя словы пайшлі...” (“Credo”); “І чую – недзе там / Мелодыя гучыць”, “...І зазвініць душа / Мелодыяй твай” (“Паэзія мая”). Творца цудоўна разумее высокі сэнс паэзіі і яе прызначэнне.

Міхась Башлакоў – лірык па светаўспрыманні і ўнутраным выяўленні. Яго паэзія традыцыйная ў тым сэнсе, што арыентаваная на найлепшыя класічныя першаўзоры, яе каноны і паэтыка маюць выразную літаратурную тыпалогію. У адным з вершаў М. Башлакоў прызнаецца: “Пачытаю Сяргея Ясеніна / Ці вазьму ў рукі Пушкіна том...” (“Заасеніла”). Пачуццёвасцю яго творчасць блізкая да лірызму Якуба Коласа і Петруся Броўкі, тонкай душэўнасцю, пранікнёнасцю, роздумнай спавядальнасцю і мілагучнасцю нагадвае лірычны стыль пісьма Уладзіміра Дубоўкі і Аляксея Коршака, Юрася Свірка і Міколы Купрэева, Анатоля Грачанікава і Уладзіміра Марука... Паэзія М. Башлакова пазбаўленая крыклінасці і прэтэнцыёзнага штукарства, яна знешне някідкая, як і палескі краявід, нягучная, інтымна засяроджаная, камерная. Яна арганічна, цудоўна ўпісваецца ў кантэкст так званай ціхай лірычнай плыні паэзіі, якая ў рускай літаратуры яскрава пазначана імем Мікалая Рубцова, а ў беларускай – Анатоля Грачанікава.

У лірычнай – ціхай, пластычнай, вытанчана інструментаванай па гучанні і стылістыцы – паэзіі М. Башлакова ёсць асабліва прывабнасць, несумненныя вартасці. Гэты пачуццёва-выяўленчы пачатак заўсёды меў прыхільнікаў і сярод саміх мастакоў слова, і сярод чытачоў. У савецкую эпоху не ўсімі адназначна ўспрымаліся барабанныя рытмы, гучная рыторыка, імкненне да эфектнай эстраднасці. “Не клянцесься гучна, / а ў душы зірніце свае!” – прасіў, засцерагаючы, паэт Міхась Рудкоўскі. Хацелася не толькі палымяных одаў і публіцыстычных дэкларацый, але і іншага: паэзіі глыбока душэўнай, чалавечнай і кранальнай. Можна прыгадаць, як у час спрэчак пра тое, якой быць паэзіі, Ю. Свірка сказаў: “Люблю я ціхую паэзію, / Дзе не крычаць і не шу-

мяць. / Удумліва, а не гарэзліва / Душу умее вы-
святляць. / Люблю я ціхую... Разважліва / Яна
вядзе душэўны лад” (“Ціхая паэзія”). Вось гэтыя
словы самыя прыдатныя і красамоўныя для ха-
рактарыстыкі індывідуальна-творчай манеры
М. Башлакова.

Хтосьці дакладна сказаў: пра Радзіму мож-
на гаварыць бясконца. Мабыць, найперш тады,
калі гаварыць пра яе ціха, без надрыву, зася-
роджана і пранікнёна, разважліва і з любоўю.
Менавіта так і гаворыць пра роднае Палессе
М. Башлакоў – з лірычнай усхваляванасцю, паэ-
тычна і роздумна. Ціхія, мяккія і пшчотныя
інтанацыі гучаць у яго вершах пра радзіму. Па-
лессе асацыіруецца ва ўяўленні паэта са спако-
ем, таямнічасцю і мудрасцю свету. “Цішыня...
Цішыня... Дзе сустрэнеш такую?” – усклікае
паэт (“Вечарэе Палессе”). У яго вершах усё ці-
хае і чароўнае: палескае неба, ранак, вечар, ра-
ка... Згадваецца славутае паэтычнае азначэнне
рускага паэта: “тихая моя Родина” (М. Рубцоў).
Так, Палессе М. Башлакова – таксама край ціхі,
запаветны. У такой атмасферы адкрываецца ха-
рацтва роднага свету: “Якая ціша ў ліпеньскім
бары – / Настоена на зёлках і суніцах...” (“Якая
ціша ў ліпеньскім бары...”); “І толькі лес цішызе
на змярканні, / Пачуўшы рэха восеньскай тугі”
 (“Восеньскія эцюды”).

Стан адзіноты, задумлівасці, суцішэння і ча-
кання – аптымальны для лірычнай творчасці.
Яшчэ І. Мележ дакладна заўважыў: прыглуша-
ныя балотамі і лясамі палескія краявіды фар-
міравалі такія якасці нацыянальнага характару,
як мяккасць, лагоднасць, паэтычнасць душы, а
яшчэ – затоенасць і замкнёнасць на ўнутраных
перажываннях. Апошнія акурат і пераадольвае
лірычны герой М. Башлакова на хвалі даверлі-
вай інтымнай споведзі. Усе яго ўражанні, на-
зіранні, рэфлексіі выходзяць на паверхню – і мы
трапляем на “востраў душы” паэта.

Цішыня і светлы сум найболей адпавядаюць
стану паэта, які шукае супакаення, адхлання, эс-
тэтычнай асалоды. Пасля жыццёвага колавароту
ціша быццам лекі для душы і цела, яна здаецца
чымсьці вельмі натуральным, арганічным, глы-
біннай патрэбай чалавека. Пры жаданні мож-
на займець гэтае ціхае, амаль райскае, шчасце
на зямлі: жыць і сузіраць дзіўнае навакольнае
характэра. Паэт слухае, як “над абсягам цішы-
ня разліта” (“Залацее піжма ля дарог...”). Ён,
маючы тонкі слых, хоча вычуць ледзь улоўнае
і невымоўнае: “Шэпча штось ветрык / Стое-
на, стоена, / Сцішана, сцішана” (“Стоена, стое-
на...”). І гэтае далучэнне праз цішыню да харак-
тэра свету дае магчымасць наблізіцца да спасці-
жэння незвычайнага, таёмнага і боскага, адчуць
штосьці глыбіннае, існае ў прыродзе і сабе самім.

Паэт усцешаны, што мае магчымасць сам-насам
гаварыць з прыродай, быць, існаваць у гармоніі
з навакольным светам: “Які спакой у восеньскай
прыродзе!.. / Якая таямнічасць у цішы!..” (“Ве-
расень”). Найбліжэйшая яму “ціхая асенняя па-
ра” – “пара любові, роздуму і суму” (“Я слухаў
сосен шум”), “сумненняў час”, “час прасвятлення
даляў і душы” (“Верасень”). Лірыка М. Башла-
кова – тонкі сінтэз пачуццёвага і інтуітыўнага,
рэальнага і паэтычна пераўтворанага, пераасэн-
саванага.

Паэт усім сэрцам любіць роднае Палессе. Вяр-
танне на радзіму – яго наканаванне і сэнс жыц-
ця: “Радзіма – гэта лёс...” (“Радзіма”). Ён стаў ад-
ным з вандроўнікаў паміж горадам і вёскай і, як
толькі надараецца вольная часіна, імкне да свай-
го палескага “мацерыка”. Чуйная памяць не дае
спакою душы: “Кліча, гукае... Палессе” (“Сокал
аклікнуў”). М. Башлакоў стварыў вобраз чалаве-
ка з абвостраным пачуццём любові да радзімы,
беларуса памятливага, які ведае, адкуль ён і хто
ён на гэтай зямлі. Крыніца яго творчасці і паэты-
зацыі – вобраз маці, згадкі маленства, вясковыя
рэаліі, Прыпяць і Сож, станцыя Церуха, бары і
лугі, кветкі і дрэвы, журавы і буслы, роднае неба і
дажджы, вечары і раніцы... Усё разам – цэлы свет
духоўнага багацця, які змясціўся ў сэрцы паэта.
Герой яго лірыкі не проста падарожны, ён чулы
і адданы сын Палесся, што назаўсёды захаваў і
падтрымлівае духоўную лучнасць з асновай ас-
ноў, пачаткам пачаткаў – роднай зямлэй.

Вобраз палескага краю для паэта блізкі, бяскон-
ца дарагі, адухоўлена ўзвышаны і сакральны. Гэта
высокі культ Маці-радзімы – здавалася б, нічым
не прыкметнай, сціплай, але такой прыгожай і не-
паўторнай. Тут, на палескім улонні, паэт бачыць
знаёмыя вобразы і заўважае самыя дробныя дэ-
талі, адчувае, як наўкола і ўсюды “пахне Айчынай”
 (“Станцыя Церуха”). Ён успрымае “цэнтр у сас-
новым бары” як галоўны вобраз прыцягнення ў
вялікім свеце – гэтак жа абвострана, як касманаўт
у абсягах сусвету планету Зямлю. І ў рэальным
жыцці, і ў паэтычнай творчасці М. Башлакова вя-
дуць “дарогі Палесся”. Матыў вандравання па род-
ным краі выступае як духоўны імператыў у сэнса-
вай прасторы яго паэзіі:

*Дарогі Палесся мяне зачаруюць –
Спынюся ля вёскі над ціхай ракой.
Завечарую, завечарую,
Як стомлены човен за асакой.*

Вандроўніцкі дух скіроўвае паэта на Палес-
се, быццам іншага пілігрыма да Рыма, Меккі ці
Іерусаліма. Сапраўды, родная зямля – святая
і найвялікшая духоўная каштоўнасць, толькі,
можа, не заўсёды чалавек усведамляе, дзе ён,
той “цэнтр свету”. Для М. Башлакова вяртан-

не ў родны і мілы свет – спаталенне з гаючых вытокаў, што даюць духоўную моц і жыццёвую сілу. Паэт так гаворыць пра свой унутраны неспакой: *“Вось так на дарогах Айчыны блукаць, / Бясконца чагосьці чакаць і шукаць”* (“Прысяду на цёплы валун каля поля...”). Тут паэт знаходзіць прыгожае, сапраўднае, сутнаснае, *“зорнае і вечнае”* – усё тое, што надае вышэйшы сэнс зямному быццю, напаўняе глыбокім зместам паэтычную творчасць.

У светаўспрыманні М. Башлакова выразна праяўляюцца традыцыйныя рысы – сузіранне, лірычная замілаванасць, рэфлексія. Такія асаблівасці творчай манеры аўтара вызначальныя ў вершах пра беларускае Палессе і прыгажосць роднай прыроды. Мне, як чалавеку вясковых каранёў, такая паэзія блізкая і вобразнасцю, і выяўленнем настальгічных, элегічных пачуццяў. А чалавеку гарадской ментальнасці, напэўна, пастаянны зварот сучаснага аўтара да адных і тых вобразаў, топасаў і матываў падасца ў пэўнай ступені аднастайным, аднатыпным. Тое, што вобразна-сэнсавыя, інтанацыйна-стылістычныя паўторы надараюцца ў кнізе *“Віно адзіночкі”*, відавочна.

Палессе – унутраная тэма М. Башлакова, яго духоўна-вершаваны космас. У творчасці паэта выразна ўвасобілася трыяда, вельмі добра акрэсленая ў адным з вершаў Я. Янішчыц, – *“Паэзія. Душа. Айчына”*. М. Башлакоў стварыў лірычную хроніку душы палешука-інтэлігента, раскрыў яе глыбінную духоўную і эстэтычную павязь з радзімай. Лірык валодае вельмі прывабнымі ўнутранымі якасцямі – адухаўленне свету прыроды, жывая, тонкая сувязь з ім, спачуванне ўсяму, да чаго дакранаецца сэрцам, душою.

Паэзія М. Башлакова наскрозь прасякнута духам музыкі, яна лірычна-песенная па гучанні. Як ужо раней заўважыла крытыка, першасны пачатак у творчасці паэта – гэта тонка, дакладна вывераныя інтанацыя, рытм, мелодыя. М. Башлакоў – наш сучасны паэт-імпрэсіяніст, майстар музычнага гукапісу словам, прадаўжальнік мастацкай традыцыі рытміка-меладычнай інструментальнасці верша. Наколькі вялікае месца займае песня і музыка ў паэтычным свеце паэта, можна пераканацца па назвах яго вершаў: *“Лясная песня”, “Гарманіст”, “Песня”, “Чардаш”, “Музыка дажджу”, “Музыка”, “Пачуецца музыка”, “Музыка нязваная”, “Я слухаў сосен шум”, “Музыка вясны”, “Салаўіная песня”* і інш. У лірычнай паэзіі М. Башлакова пануе, валадарыць стыхія музыкі:

*І музыка ўспыхне, нібы азарэнне,
Самотнай слязінкай прапаліць душу...
Пачуецца музыка ў лесе асеннім
У шораху лісця і шэпце дажджу...*

Гучанне жалейкі, флейты, арфы, цымбалаў і іншых інструментаў чуецца паэту ў навакольным свеце прыроды, і ўспрымаюцца гэтыя мелодыі як праявы характава ў яго чароўнасці, жывыя гукі чагосьці таёмнага і цудадзейнага: *“І неба зорнае, быліннае / Звінела арфай залатой”* (“Лясное возера”). Цудоўны па гучанні, выразнасці і вобразнасці верш *“Музыка вясны”*. Музыка ў лірыцы паэта мае розную танальнасць і настраёвасць. Але самае істотнае, што гэта музыка душы, сэрца. Зрэшты, музычны лад, спеўнасць лірыкі М. Башлакова добра адчулі беларускія кампазітары, якія паклалі яго вершы на нотны стан (М. Яцкоў, М. Марозава, І. Банецкі, В. Бурмістрада, Д. Пятровіч і інш.).

Міхась Башлакоў – мастак слова, які стварае цудоўныя пейзажныя замалёўкі, настраёвыя эцюды, лірычныя імпрэсіі. Паэт дэманструе музыкальна-пластычны жывапіс словам. Ці не самы галоўны паэтычны троп у яго лірыцы – колеравы эпітэт. У адным з вершаў М. Башлакоў сведчыць пра сваю прыхільнасць да колеравай дамінанты і эстэтычных пошукаў па-мастацку спелых вобразаў і радкоў: *“Шукаю слова залатое...”* Так, улюбёны колер паэта – залаты. Гэта эстэтычны ідэал, сімвал чысціні і святла. Залатая колеравая палітра спалучае лірычныя вершы ў штосьці духоўна агульнае – узнікае адчуванне светлыні, сонечнасці, цяпла, лагоды і дабрыні, аўры гармоніі быцця. Паэт праз зварот да аднаго і таго ж каляроніма *залаты* ў розных варыянтах перадае актыўнасць светлага пачатку, пастаянства, падкрэслівае вернасць усяму высокаму, чыстаму, прыгожаму. Колеравая канатацыя яскрава раскрывае *“мадэль эстэтычнага”* – унутраную (духоўную) праекцыю асобы на прыродна-матэрыяльны свет. Вось дзе, на думку паэта, сапраўднае багацце – у навакольнай краіне, дасканаласці прыроды, характаве гучання слова і паэзіі. Такім чынам, залаты колер – галоўны, вызначальны, сэнсаўтваральны ў мастацка-паэтычнай карціне свету М. Башлакова.

Залатую восень, даўно ўпадабаную паэтамі, з вялікім захапленнем і асалодаю маляваў У. Дубоўка, ствараючы яркія метафарычна-вобразныя выявы: *“Залатая, асенняя раніца! / Характавам ты на свеце адна. / Сонца ў пушчы глыбокай купаецца / І ніяк не дастане да дна...”* (“Залатая, асенняя раніца...”). Пасля многіх славурых песняроў восені, вядома, цяжка ствараць уласныя паэтычныя замалёўкі і не паўтарацца, быць арыгінальным. У паэта М. Башлакова свая залатая восень, з ёй знітаваны яго пранізлівыя думкі, пачуцці, настроі. Залатая колеравая сімволіка ў творах паэта ўвасабляе восеньскае характаво, родны палескі свет: *“Ах, якая пара залатая!.. / Восень светлая дагарае”* (“Зоркапад...”); *“Гляджу*

з затоенай трывогай / На залатыя паплавы...” (“Журавы”); “Прыйдзеш ты з залатым лістападам, / З светлым сумам асенняй красы...” (“Жыць бы недзе ў маленькай хаціне...”); “У залатых лясах за Навабеліцай / Зрываюцца і падаюць лісты” (“У залатых лясах за Навабеліцай”); “Бяжыць удаль дарога залатая / На схіле дня між залатых палёў” (“Восеньскія эцюды”). Адчуваецца, што восеньская пара для паэта ўнутрана блізкая, зразумелая. Еднасьць, роднасьць з характэрным прыроды спараджае самотныя думкі, шчымлівыя згадкі, роздум пра быццёвае і вечнае. Асацыятыўнае поле залаты пашыраецца на розныя прыродныя аб’екты, жыццёвыя з’явы, вонкавае аблічча чалавека, пры гэтым узнікаюць адметныя вобразныя спалучэнні, узмацняецца экспрэсіўны лад маўлення: “Я помню дні маленства залатыя...” (“Звечарэла. Дымкай зацягнула...”); “Вечар... Сонца ўжо села... / Дзе ж яно, залатое?...” (“Шукаю слова залатое...”); “І хочацца маліцца Богу / У гэты вечар залаты...” (“Якая ціша, Божа светлы...”); “Зіхацела на вадзе / Залатая поўня” (“Адзінота”); “Эх, рамонкі лугавыя... / Залатыя, залатыя, / Залатыя валасы” (“Эх, рамонкі лугавыя...”). У вершах з рэтраспектыўнай праекцыяй душа паэта поўніцца ўдзячнасцю лёсу, што ў яго былі “дні... залатыя” – дні маленства і юнацтва, мацярынскай любові, цёплага сонца, вясновых мар і летуценняў, кахання і незабытых сустрэч.

Адзін з найлепшых вершаў М. Башлакова – “Дні мае залатыя”. Твор пазначаны філасафічнасцю, у ім пульсуе думка пра хуткаплыннасць жыцця, незваротны бег часу:

*Што так хутка,
Так хутка ляціце,
Дні мае,
Дні мае залатыя?
У цішы,
У цішы вечаровай
З бодем,
З бодем шапчу
Як замову:
“Дні мае,
Дні мае залатыя...”*

Абвострана, псіхалагічна пранікліва выяўлены паэтам шчымлівы смутак, шкадаванне, туга і боль. Спасцігаючы сябе, існаванне “ў абразлівым быцце”, плыні штодзённасці, паэт стварае партрэт уласнага “я”, раскрывае складаную жыццёвую дыялектыку, экзістэнцыю чалавека ў сучасным свеце.

Неабыякавы паэт і да сіняга колеру. Ён у творах М. Башлакова – адлюстраванне воднай стыхіі Палесся, чысціні і празрыстасці палескіх нябёсаў. Сіні колер сімвалізуе характэрнае радзімы, перадае летуценнасць, узнёсласць аўтарскіх па-

чуццяў. Музыкальна-эстэтычны прынцып вызначальны ў паэтыцы верша “Сіні сон”:

*Прысніцца сіні дождж
У небе сінім-сінім.
Люляе сіні Сож
Сны светлыя Айчыны.*

Гэты алітарачыйны тэкст напісаны ў добрых традыцыях паэтычнага майстэрства гукапісу. Пры дапамозе экспрэсіі колеру паэт стварае адметную эстэтычную рэальнасць.

Аднак, шчыра кажучы, паўтаральнасць вобразаў часам не спрацоўвае, асабліва тады, калі вершы размешчаны побач: “Я з вамі, я з вамі, / Мае дні залатыя...” (“Рэха даўніх гадоў”); “Дні залатыя рэхам адгукаюцца...” (“У залатых лясах за Навабеліцай”); “І не заўважыў, як дні залатыя / Над галавою маёй праплылі” (“Лебедзі белыя, белыя лебедзі...”). Шматкроць ужываны эпітэт залаты не заўсёды на карысць культуры верша. Бяспленнай бачыцца эксплуатацыя вобраза залатога або жоўтага лістка. Сустрэкаеш яго – і адразу згадваеш, што падобнае ўжо было (і не толькі ў творах М. Башлакова!), хай сабе і ў крыху іншай варыяцыі, іншым кантэксте: “Ліст залаты на срэбнай павуціне...” (“Верасень”); “Лістком залатым на галіне...” (“Яніна”). Мэтавая ўстаноўка на гукапіс і скарыстаны вобраз-паўтор прыводзяць часам да сэнсавай ускладненасці, нават няўцямнасці: “І светлыя цені – мае летуценні – / Лістком залатым мільгануць між травы” (“Пачуецца музыка”). Не буду спрачацца: дзякуючы інтанаванню, пластыцы пісьма ствараецца прыгожая ілюзія, але эстэтычная арыгінальнасць і глыбіня вобразнасці ўсё ж такі, на жаль, губляюцца.

Можна падумаць, што паэт стварае ілюзію свету, дзе няма нічога змрочнага, ліхога, пачварнага, няма ніякіх праблем і ўскладненняў. Гэта абсалютна не так, сацыяльнае і этычнае прарываецца ў вершах праз запытанні, просьбы, памкненні: “Мой радок звініць, / Не схіляецца. / Хіба можна / Без волі жыць?” (“Пракрычыць душа...”); “Не захінайце неба зайздрасцю, / Сваімі горкімі праклёнамі... / Яно блакітнае ад радасці / І па-вясноваму зялёнае” (“Не захінайце неба зайздрасцю...”). Надзвычай пранікнёна, з гаркотаю паэт сказаў пра страчанае, незваротнае: “Там, на Палессі, чакае зноў школа, / Ціхая школа мая” (“Трукаюць колы. Еду дадому...”). Між іншым, у адным з вершаў ён шчыра прызнаецца, што ў жыцці, на жаль, “больш страціў, чым знайшоў” (“Прыйду да Церухі...”). У лірыцы М. Башлакова шмат элегічных вершаў, і гэты нездарма: маркота і туга ад таго, што паэт блізка да сэрца прымае ўсё, што яго засмучае, непакоіць і раниць. Невыпадкова ён звяртаецца ў вершах

да Бога. Словы “шчырага малення” прасякнуты хваляваннем і пра агульнае, і пра глыбока асабістае: “Пашли цудоўнае збавенне / Ад нашых бедаў і грахоў. / Пашли мне, Госпадзі, надзею...” (“Малітва”). Паэту хочацца, каб Усявышні прысутнічаў у нашым жыцці, змяняў свет да лепшага, абуджаў натхненне, даваў надзею на плён духоўных, творчых высілкаў.

А колькі гаркоты ў замалёўках вясковай рэчаіснасці! Паэт – сведка вялікай драмы: сышла вёска “з яснай явы”, няма цяпер таго, што было раней. На радзіме звужыліся межы жыццёвай прасторы: “Тры двары ўсяго і засталася, / Тры двары між восеньскай імглы...”, “Між балот і векавых бароў / Вёсачка, як страчанае рэха” (“Вёсачка ці хутар Стары Млын?..”); “Няма каму араць, касіць, / Няма каму тут болей жыць... / Усе турботы, спадзяванні, / Як дым, расталі на світанні” (“На ўлонні ліпеньскіх лугоў”). Што і казаць, невясёлыя, бязрадасныя малюнкі палескай явы, гэтым і тлумачыцца пранізлівы лірычны сум ды туга па былым, страчаным, незваротным.

Без чаго яшчэ немагчыма ўявіць паэтычны свет М. Башлакова, дык гэта без пачуцця каханна: “Я прыйшоў сюды маліцца / На цябе, маё каханне...” (“На змярканні”); “Кранаць цябе, пяшчотную, дрыготка, / Шаптаць табе таемныя радкі, / Каб трапятала сонечнаю плоткай / Над стомаю вячэрняе ракі” (“Самота у вачах тваіх разліта...”). Найперш кранаюць ці запамінаюцца інтымныя вершы, якія напоўнены “светлай музыкай кахання”: “Доні-донь...”, “Якая сіль наўкол густая...”, “Ты – як сіні васілёк...” і інш. Але і ў лірыцы кахання паэта ёсць вершы рознай эстэтычнай пробы. Пакідае ўражанне пэўнай штучнасці, нават надуманасці наступны лірычны сюжэт: “Толькі я / Дарэмна спадзяваўся: / Цёплы дождж / З дзяўчынаю абняўся: / Цалаваў ёй / Рукі, ногі, грудзі...” І вось рэакцыя на ўсё гэта: “А яна смялася / Так звонка, / Што ад крыўды / Ледзь не крыкнуў: / Горка-а-а...” (“Летні дождж”). Наўрад ці ўдалая вобразнасць, фантазізнасць такога плана: “Каханая, не будзь Пілатам... / Крывавяцца мае радкі, / Як на крыжы Хрыстос распяты...” (“Не распінай маю душу...”). На жаль, надараюцца выпадкі, калі паэт адным-двума радкамі можа падпсаваць эстэтычнае ўражанне ад твора: “У Лельчыцах гусі / І ля Убарці / Хлопаюць крыламі” (“Дні мае залатыя”); “Каб да песні сваёй меў я лес залаты – / Вось тады б ты мяне накахала...” (“Салаўіха”) і інш.

Памятаю, як у гутарцы са мною паэтка і даследчыца Л. Тарасюк сказала: “Таленавітай лірыкі не можа быць шмат. Выдатны лірычны верш – рэдкасць”. Спадзяюся, М. Башлакоў не пакрыўдзіцца – не ўсё эстэтычна аднолькавае і раўнацэннае сярод яго лірычных тэкстаў, і най-

перш твораў пра каханне. Дзеля справядлівасці трэба зазначыць, што не толькі ў яго, але і ў іншых сучасных аўтараў, прытым самых вядомых паэтаў. Безумоўна, М. Башлакоў дэманструе несумненны ўзровень паэтычнага майстэрства, ён ведае, як зрабіць верш дасканалым па гучанні і змястоўна напоўненым. І ўсё ж чытаеш яго некаторыя творы – і не адчуваеш глыбокага хвалявання, чуллівага трымцення, напружанага душэўнага драматызму. Магчыма, гэта маё суб’ектыўнае адчуванне: у асобных лірычных вершах не выяўляецца значны зарад духоўна-эмацыянальнай энергіі, бракуе вытанчанага вобразнасці (асабліва ў лірычных тэкстах пра каханне). Разважаючы пра феномен паэтычнай творчасці, Р. Баравікова нядаўна выказалася наконт таго, якой ёй бачыцца сапраўдная паэзія: “Калі чытачу перадаецца энергетыка радка, калі па скуры бягуць дрыжыкі...” Прафесіяналізм, майстэрства, на яе думку, яшчэ не запарука нараджэння паэзіі, не факт, што паэт стварыў твор высокага мастацтва: “Ён ведае ўсе таямніцы верша – бліскучую метафару, вобраз можа падабраць, рыфму (у яго ў галаве такія наборы!), і з’явіцца цудоўны верш, нават з глыбокай ідэяй... але мёртвы, без дыхання” (“Пакуль ёсць жаданне, буду пісаць”). Зборнік “Віно адзінокіх” – “каралі з вершаў”, і пацёркі гэтых караляў рознага кшталту і вартасці.

Вельмі шкада, што ў зборнік “Віно адзінокіх” не трапілі найлепшыя вершы М. Башлакова пра чарнобыльскую катастрофу. Яго чарнобыльская паэзія трагічна, вельмі ўражліва прагучала ў кнігах “Пяро зязюлі падніму”, “Нетры” і “Палын. Чарнобыль”. Напэўна, адказ на пытанне, чаму вершы пра Чарнобыль засталіся па-за зборнікам выбраных твораў, можна даць словам і самога паэта, які ў адным з інтэрв’ю прызнаўся: “Я змяніўся на танальнасці. Стаў зусім іншым паэтам. Праўда, даў зарок, што больш ніякіх такіх балючых тэм не будзе” (“Паэзія – гэта адказнасць”). У М. Башлакова ёсць уласныя аргументы, уласная канцэпцыя кнігі, аднак, думачца, чарнобыльская лірыка істотна ўзбагачае ўяўленне чытача пра свет творчасці паэта, яго палескі край, які так моцна пацярапеў ад радыяцыйнай навалы.

І ўсё ж Міхась Башлакоў не вытворца, а стваральнік вершаў. Яго лірыка ідзе ад сэрца, натхнення, яна прачулая, узнёслая, светлая і элегічная. Слова яго даверлівае, душэўнае, мяккае, яго паэтычны голас песенны, меладычны, непаўторны. Мне вельмі лёгка карыстацца станоўчымі эпітэтамі для характарыстыкі творчасці Міхася Башлакова, аднаго з таленавітых лірыкаў у сучаснай беларускай паэзіі.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

БЕЛАРУСКІ ХЛЕБ

НЯМЕЦКІ КАНТЭКСТ У ТВОРАХ АЛЕСЯ РАЗАНАВА

Творчасць лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Беларусі імя Янкі Купалы Алеся Разанава вызначаецца выключна шырокім тэматычным і жанравым дыяпазінам, багаццем вобразаў і асацыяцый, філасофскай глыбінёй, нечаканым падтэкстам і лексічнай свежасцю. Невыпадкова яна заўсёды ў полі зроку аматараў прыгожага пісьменства, у тым ліку і прафесійных літаратуразнаўцаў з дыпламамі кандыдатаў і дактароў навук, а таксама дапытліва-зацікаўленых перакладчыкаў у розных краінах. Сёння паэтычныя здабыткі аўтара перакладзены на два дзясяткі моў народаў свету.

Сярод вершаў і паэм А. Разанава асаблівае месца займаюць пункціры і версэты, зномы і квантэмы, злёсы і вершаказы – шмат у чым новыя, нечаканыя і адначасова доўгачаканыя ў беларускай літаратуры. Нечаканыя перш за ўсё адметнасцю ў агульнай масе вершатэкстаў 60–80-х гг. мінулага стагоддзя, напісаных паводле правілаў сцверджанай, апрабаванай шматкроць і не без поспехаў паэтыкі. А. Разанаў жа якраз у гэты час актыўна эксперыментуе, дбаючы пра змест і форму твора, вынаходзячы ўласныя мадэлі ў галіне версіфікацыі. Чаканыя – як наватарскі працяг пошукаў і здзяйсненняў геніяльнага Максіма Багдановіча, які чуйна прагназваў развіццё айчыннага прыгожага пісьменства, заклапочаны да самаахвярнасці ягоным росквітам.

У славурым артыкуле “Забыты шлях” Максім-кніжнік, гаворачы пра значэнне для маладой літаратуры ўзораў сусветнай класікі, выдатна ведаючы тагачасныя авангардысцкія навацыі, пераканальна сцвярджаў: “Намагаючыся зрабіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам, і складам твораў шчыра беларускай, мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі тую вывучку, што нам давала светавае (найчасцей еўрапейская) паэзія. Гэта апошняя праца павінна ісці поўным ходам. Было б горш, чым нядбальствам, нічога не ўзяць з таго, што сотні народаў праз тысячы год сабіралі ў скарбніцу светавой культуры. Але занасіць толькі чужое, не развіваючы свайго, – гэта яшчэ горш: гэта знача глуміць народную душу. Да таго ж адны жабракі могуць праз усё жыццё толькі браць. Трэба ж і нам, беручы чужое, калі-нікалі даць нешта сваё”.

Максім Багдановіч, згодна з выказваннем Юльяна Пшыркова, разглядаў “вучобу ў іншых народаў... не як самамэту, а як сродак развіц-

ця ўласнай нацыянальнай культуры”. Алесь Разанаў, засвойваючы ўзоры версіфікацыі іншых народаў, стварае ўласныя – адметныя, самабытныя; для некага з артадаксальных традыцыяналістаў – спрэчныя і нават незразумелыя, а, магчыма, і непажаданыя.

Руплівасць нашага сучасніка-суайчынніка скіравана на істотнае ўзбагачэнне і абнаўленне прыёмаў і сродкаў нацыянальнай паэзіі, дзе асаблівае месца займаюць аўтарскія **вершаказы** – жанр, які, на думку многіх даследчыкаў, набыў сталую прапіску ў айчыннай літаратуры. Ён увайшоў у яе тэкст і кантэкст як з’ява новая, але досыць арганічная, без эстэтычнага і семантычнага снабізму і анемічнасці. Сам стваральнік яго тлумачыць асноўныя асаблівасці наступным чынам: *“Вершаказы... вынікаюць з самой існасці мовы, у іх слова, вынесенае ў назву, выяўляе і вымаўляе сябе і вымалёўваецца такім чынам у карціну, а гук пераводзіцца ў гукасэнс”*.

У творах паэта самых розных жанраў, аб’ёму і структуры – не толькі шырокія абсягі страктага, маляўнічага свету, але і россып моўных сукецяў планеты Зямля. Вершаказы А. Разанава, нібыта невад, ловяць словы балгарскай і рускай, украінскай і польскай, сербскай і чэшскай, славацкай і італьянскай, лужыцкай і славенскай, літоўскай і ірландскай моў... Аднак асаблівую вагу ў гэтым “невадзе” мае нямецкае слова. Такі “ўлоў” тлумачыцца і тым, што сам творца – аўтар некалькіх кніг, напісаных па-нямецку, і кніг, пададзеных у двухмоўным варыянце. Усе яны ўбачылі свет у выдавецтвах Германіі (Берлін і ГанOVER), Аўстрыі (Грац) і Швейцарыі (Базель). У гэтых краінах беларускі паэт – не выпадковы турыст ці госьць, а непасрэдны ўдзельнік сучаснага літаратурнага працэсу, аўтар, які рэльефна вылучаецца ў нямецкамоўнай літаратурнай панараме канца XX – пачатку XXI ст.

Безумоўна, каб пісаць нешта на іншай мове, яе трэба не проста ведаць у агульнадаступных межах, а ведаць дасканала, грунтоўна – з усімі адценнямі і фарбамі, з усёй, нярэдка прыхаванай ад павярхоўнага ўспрымання, глыбіннай адметнасцю, гістарычнай біяграфіяй, духоўнасцю і сакральнасцю і г. д.

Кніга “Пчала пачала паломнічаць” (Мінск, 2009), цалкам складзеная з вершаказаў, утрымлівае нізку твораў, дзе сярод слоў еўрапейскіх (і не толькі) моў асобнае месца належыць нямецкім – тым лексічным адзінкам, якія супастаўляюцца з

беларускімі і па гукавым ладзе, і па семантычнай роднасці, і па асацыятыўнай функцыянальнасці.

Не будзе, відаць, перабольшваннем сказаць, што для кожнага народа адно з самых пачэсных месцаў у шкале каштоўнасцей поруч са словамі *маці* і *Радзіма* займае святое слова *хлеб*, як ні гучала б яно ў самых непадобных паўночных і паўднёвых кутках Зямлі, на розных яе мацерыках. Сімвалічна, што і самы першы з вершаказаў у шэрагу твораў з выразна выяўленым нямецкім кантэкстам мае назву “Хлеб”:

Хлеб святы, хлеб вялебны, і ўсё, што спалучана з ім, што “злеплена” з ім, адбываецца як абрад, як набажэнства, як малебен.

Хлеб хвалебны: яго шануюць і хваляць усе плямёны – і дулебы, і вялеты, і лахвічы.

*Хлеб лепшы: з усіх страў, з усіх наедкаў, у ім жыццё (ці на іншай мове – *Leben*). Ён есца, смочацца, грызецца, “хлябаецца” і генетычна памятае свой радавод, сваю бацькаўшчыну – глебу.*

На выгляд хлеб чорны, але па сваёй сутнасці белы.

Беларускі аўтар не проста знаходзіць падабенства ў гучанні беларускага, а шырэй – славянскага, слова *хлеб* з нямецкім *Leben*, а закранае пульс чалавечага быцця, людское вымярэнне тых асноў цывілізацыі, дзе выслоўе “хлеб – усяму галава” стрыжнявое, а на яго нанізваюцца многія іншыя: “будзе хлеб – будзе і песня”, “хлеб сам сябе нясе” і пад.

Словы – тыя ж пілігрымы, якія ў розных стагоддзях пакінулі свае знакі-сляды на розных тэрыторыях. Калі і адкуль прыйшлі яны ўпершыню? Дзе спачатку, напрыклад, прагучалі аднолькавыя ці блізкія па сэнсе і фаналагічнай прыродзе *багна* і *прага*, *ява* і *снеданне* – у чэшскай ці беларускай мове? А гэта ж мовы зусім не суседнія, а адгарджаныя польскім “бар’ерам”. Тут цалінныя разлогі для лінгвістаў-славістаў, і не толькі для іх.

На зямлі вялікую вагу мае спакон вякоў *хлеб*, а ў небе магутнай сілай валодае *сонца*. Яно і для зямлі не проста ўсмешка святла і цеплыні, а жыццядайная энергія, якой сілкуюцца ўсе – людзі і звыры, травы і дрэвы, кветкі і пчолы... Таму ў шчыльным суседстве з разанаўскім “Хлебам” ягонае ж вершаказаўскае “Сонца”, што мае ўласнае аблічча ў лацінскай, стараславянскай, італьянскай, рускай, чэшскай, славацкай, сербскай і літоўскай “вопратцы”. Яно ж і ў нямецкім, і ў беларускім найменнях: «*Нямецкае Sonne* знае сэнс (*Sinn*) усіх з’яў, яно ззяе, як звон, і, як звон сваю звонкасць, выпраменьвае сваё ззянне, свой “зной”, на ўсе зоны прасторы». А “*Беларускае сонца* – бясконцы сон, які абяцае, што некалі ён увасобіцца ў яву”.

Меладычная ў гукавой іпастасі і графічная – у зрокавай, візуальнай – блізкасць нямецкага *Sonne* і беларускага *сонца* відаць выразна,

хоць кожны варыянт мае адметныя “радзімкі” ў фаналагічным абліччы. Увогуле ж сонца аб’ядноўвае – сагравае агульнай для шматлікіх народаў нязменнай ласкай-турботай і роднасцю інтанацыйнай: італьянскае *sole*, рускае *солнце*, чэшскае *slunce*, сербскае *сунце*, літоўскае *saulė*...

Як вядома, у беларускай мове даўно прыжыліся, сталі сваімі многія словы нямецкага паходжання. Дастаткова прыгадаць толькі некаторыя з іх: *крэйда* – *die Kreide*, *шпацыраваць* – *spazieren*, *панцыр* – *der Panzer*, *грошы* – *die Groschen*, *груца (каша)* – *die Grütze*, *фэст* – *das Fest*, *дах* – *das Dach*, *папера* – *das Papier*, *агурок* – *die Gurke*, *цывільны* – *zivil*, *лямпа* – *die Lampe*, *разынкі* – *die Rosinen*, *цукар* – *der Zucker*, *пантоплі* – *die Pantoffeln*, *гандаль* – *der Handel*, *лахаць* – *lichen*, *вандраваць* – *wandern*, *талерка* – *der Teller*, *фарба* – *die Farbe*, *кафля* – *die Kahel*, *танчыць* – *tanzen*, *корак* – *der Kork*, *дрот* – *der Draht*, *друк* – *der Druck*, *глянец* – *der Glanz*, *галыштук* – *das Halstuch*, *нумар* – *die Nummer*, *палац* – *der Palast*, *гумар* – *der Humor*, *шыльда* – *das Schild*.

Усе прыведзеныя адзінкі, як і шэраг не згаданных тут, – паўнапраўныя і актыўныя “жыхары” на лексічнай тэрыторыі і Германіі, і Беларусі (а таксама – Аўстрыі, Ліхтэнштэйна, Люксембурга, Швейцарыі). Узгаданы ўраджай на палетках мовы іншага народа зрабіўся зусім не чужым і для славянскага этнасу, што ўзбагачаў уласныя слоўнікавыя рэсурсы цягам стагоддзяў, засвойваючы, успрымаючы іншароднае ў той меры і ступені, якія не разбуралі, не руйнавалі *ядро самабытнага моўнага масіву беларусаў*, а толькі ўмацоўвалі і рабілі яго найбольш надзейным, прыдатным для паўнаты выяўлення пачуццяў і думак, самых тонкіх адценняў-нюансаў людскай душы.

Бадай ці не ўсе пералічаныя вышэй словы шчыруюць у самых розных творах А. Разанава – не толькі ў жанры вершаказа. Часта паэт эфектыўна, па-майстэрску выкарыстоўвае прыём семантычнай антытэзы, ідучы ад агульнай меладычнай плыні, ад роднаснага гукавога коду. Такі малюнак занатаваны ў вершаказе “Голад і холад”:

...голад марыць пра “гладкі” лад, які заўсёды частаваў бы аладкамі, холад – пра дыхтоўны дах, голад – пра галаўня, холад – пра галавешку, голад – пра Gold (золата), холад – пра Holz (дровы).

У творы “Тосць” “*Беларускі госць ідзе дарогай-гасцінцам і нясе з сабой падарунак – гасцінец*”. А “*Нямецкі Gast* кіруецца напразткі – праз гаць і пагост”. Кожны ідзе сваім шляхам, але і той, і другі – у руху, у дынаміцы, яны не ўспрымаюцца як статысты для пэўнай сцэны-дэкарацыі, а выступаюць носьбітамі ўбачанага і пачутага на зямных абсягах. І разам з тым *Gast* і *госць* – зноў фаналагічныя падвойнікі, амаль блізныя з аднаго калыскі.

Цікавы для заняткаў па зямальнай паэтыцы, а таксама па спасціжэнні таямніц меладычнай прыроды моў аддаленых народаў, моў з розных груп індаеўрапейскага масіву, вершаказ “Вецер”:

Беларускі вецер сланяецца па свеце, пераціраючы пацяруху і цярэблячы веце дрэў.

Нямецкі Wind працуе: ён круціць крылы ў вентылятараў і ў ветракоў.

Можна сказаць, што ў дадзеным выпадку беларускі суб’ект выступае ў ролі рамантыка-падарожніка, неўладкаванага ў сваім жыцці, ён у шырокай прасторы намагаецца “заямліцца”, знайсці жаданы прытулак, “прыдбаць свой кут” (Якуб Колас). А нямецкі – прагматычны рэаліст, канкрэтна і без ваганняў скіраваны на пэўны занятак, на выкананне абавязковай і неабходнай паўсядзённай працы.

У творы “Малако” паэт знаходзіць амаль тоесную мелодыю ў беларускім *малако*, балгарскім *мляко*, лужыцкім *tloko*, рускім *молоко*, шведскім *miolk*, стараславянскім *млько*, праславянскім *melko*. Дысанансам выступае толькі нямецкае *Milch* – выключна ў гукапльні. У сэнсавай, паняццевай і эмацыянальнай субстанцыі тут усё “малако” – на адзін смак, аднолькава патрэбнае і рагавальнае.

Беларускае малако смачнейшае за мак і маліну: малым яно дае моц і розум, а старых малодзіць.

Нямецкае Milch мілае, нібы малітва маці за сваё немаўля.

Калі ж гаварыць пра выкарыстанне нямецкіх лексем і слоў германскіх каранёў у творах А. Разанава, то можна сцвярджаць, што яны арганічна спалучаны ў радку з лексічнымі адзінкамі спаконвечнага беларускага паходжання. У кнізе “Пчала пачала паломнічаць” гэта пацвярджаюць

многія вершы: “Брук”, “Дым”, “Крыга”, “Дарога”, “Рунь”, “Плот”, “Гутарка”, “Плуг”, “Грошы” і г. д.

У артыкуле “Тукаючы слова...”, змешчаным у кнізе “Паміж небам і зямлёй” (Мінск, 2009), Васіль Зуёнак, гаворачы пра неардынарнасць пошукаў і эксперыментаў малодшага калегі, засведчыў: «Алесь Разанаў – заканадаўца. І таленавіты! Сам вынайшаў – сам жа таленавіта і выкарыстоўвае сваё вынаходства. Горш, калі пачынаюць выяўляцца “механічныя” паслядоўнікі...» У паэтычнай стыхіі разанаўскіх твораў нямецкі кантэкст знайшоў сваё арганічнае месца.

Наш зямляк, ураджэнец Віцебшчыны, які стаў выдатным рускім паэтам (такія зігзагі лёсу – гістарычная наканаванасць многіх беларусаў у самыя розныя часы), Яраслаў Смелякоў у хрэстаматычным класічным вершы “Русский язык” сказаў для сучаснікаў і нашчадкаў:

*Вы, прадеды наши, в недоле
мукою запудривши лик,
на мельнице русской смолоты
заезжий татарский язык.*

Тое можна шмат у чым дапасавать і да беларускай сітуацыі. Беларускі млын таксама ашчадна перамалоў многія ўплывы з розных бакоў – і ўсходняга, і заходняга. Мука з ураджаю іншых народаў замешвалася ў тутэйшае моўнае цеста, з якога выпякаўся ўласны, з духмяным водарам ніў, неўміручы **Беларускі Хлеб**.

**Алег ЯРАЦ,
Віктар ЯРАЦ,**

выкладчыкі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

Алесь РАЗАНАЎ

ДОЖДЖ

Дождж даўгажданы, доўгажданы. Ён “доіцца” з неба і дагаджае атожылкам руні, дрэвам, усёй зямлі – ён іхні заўсёдны добраахвотны даўжнік.

Дождж прыходзіць як боскі адказ на стараславянскую – старасялянскую – малітву: “Хлеб наш насущный даждь нам днесь”.

Дождж добры, дождж дужы, калі ён умеру, у дозу, у “досыць” і калі ў пару – у сяўбу, а не ў жніво і ў дажынкі.

Дождж падарожнічае ўдоўжкі і ўшыркі, без сцежак і без дарог, і там, дзе ён пабывае, жыццё адраджаецца нават з прыску, нават з жуды.

КРЫГА

Адкрышаная ад крышталю цэласнасці, карагодзячы, а то і ведучы вайну (Krieg!) з іншымі “крыхамі”, крыга кіруецца туды, дзе стаіць горад Рыга, дзе ўюцца

харугвы і дзе рыгво ракі ўстрагае ў мора, і па дарозе скруляе ўсё, што ёсць у ёй квадратнага, сточвае ўсё, што ёсць у ёй рагатага, і тыя вярты, што лучаць яе з лядовай рыгарыстычнасцю, скідаюцца пакрысе самі.

Наўкруг крыгі віруюць скрыгаты – адны адскаргі, другія ад узрушэння, і коні плыні, то проста, то крывуляста, імкнуць яе ў невараць, як з адпушчанымі лейцамі квадрыгу.

На крыгу ўскокваюць, каб пакатацца на ёй, хлапчукі – мясцовыя “крыганаўты”. З юліянскага – старога – календара крыга перавандроўвае ў грыгарыянскі, з крыўскай метрыкі – у варажскую.

Пра крыгу – колькі чаго ў ёй сухога і колькі мокрага – абменьваюцца ўражаннямі берагі, а рака, адкрываючы ў ёй нязведаную глыбіню, засвойвае яе на памяць, нібы кніга “Рыгведу”.

З кнігі “Пчала пачала паломнічаць” (2009).

Паэтычная хвілінка

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мова мастацкіх твораў

ЗАГАЛОВАК І РЭДАКТАР НА ПРЫКЛАДЗЕ ТВОРАЎ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Загалолак адносіцца да рамачных элементаў кампазіцыі, прызначаных не толькі для інфармавання пра змест тэксту, але і для прыцягнення ўвагі, вылучэння яго сярод іншых. Вядома шмат прыкладаў, якія сведчаць, што майстры слова карпатліва працавалі над загатоўкамі, часам перабіралі дзясяткі іх варыянтаў, каб спыніцца на адным, самым яскравым і адпаведным інтэнцыяльнай дамінанце пэўнага твора. Таму зразумела тая адказнасць, з якой рэдактар павінен падыходзіць да ацэнкі майстэрства аўтара, правяраючы адпаведнасць загатоўка лагічнаму закону тоеснасці, выяўляючы яго арыгінальнасць і індывідуальныя стылістычныя знаходкі.

Уладзімір Караткевіч вельмі ўважліва ставіўся да выбару загатоўкаў твораў. Канцэптуальнасць тэкстаў выяўлялася і ў загатоўках, якія лучацца з ідэйна-тэматычным зместам і асацыятыўна падкрэсліваюць кантынуум усёй светабудовы (“Каласы пад сярпом тваім”, “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”, “Зямля пад белымі крыламі” і інш.). Цікавая думка наконт адносін аўтара і твора выказана вядомым італьянскім вучоным-медыявістам і семіётыкам Умберта Эка, які лічыць: “Аўтар не павінен інтэрпрэтаваць свой твор” – і далей, нібы са шкадаваннем, працягвае: “Загалолак, на жаль, – ужо ключ да інтэрпрэтацыі” [13, с. 6]. І такая пісьменніцкая інтэрпрэтацыя павінна дапамагчы чытачу сарыентавацца, накіраваць яго ўвагу ў патрэбным кірунку і такім чынам палегчыць пранікненне ў глыбінныя пласты тэксту.

У асобных выпадках У. Караткевіч, вяртаючыся да загатоўка і карэктуючы яго, імкнецца якраз узмацніць канцэптуальнасць, вылучыць усяветнасць адпаведнай тэмы. Гэта, у прыватнасці, характэрна для эсэ “Дуб Крывашапкі” (Малодосць, 1968, № 12). Пазней, у 1970 г., уключыўшы твор у кніжнае выданне, пісьменнік змяніў назву: замест наймення канкрэтнага дрэва (дуб – гіпонім) выкарыстаны гіперонім *дрэва*; замест персанажа беларускай гісторыі (*Крывашапка*) з’яўляецца лексема з пашыранай семантыкай (*вечнасць*) (“Дрэва вечнасці” – у змесце, “ДРЭВА ВЕЧНАСЦІ” – у перадтэксце [9, с. 3]).

Здавалася б, гэты загалолак як найлепш выконвае ўскладзеныя на яго функцыі. Аднак канцэптуальны аналіз выяўляе, што і тут не абышлося без рэдактарскай неахайнасці. У сярэдзіне твора пісьменнік (ён жа паўнавартасны герой эсэ як жанру) сягае думкаю ў глыб стагоддзяў і выказвае свае сумненні: «Не ведаю, ці адпавядае дрэву імя “цар-дуб”. Назва “дуб Крывашапкі” адпавядае больш, хаця і яна не з лепшых. Усякае імя будзе вартым жалю перад гэтай велічнай, перад гэтай мудрай вечнасцю», далей ужо пераканана канстатуе: “Залог гэтага – мудрыя чалавечыя вочы, чорныя рукі і апошні водсвет захаду на вяршыні *Дрэва Вечнасці*”, а напрыканцы цалкам трансфармуе *дуб Крывашапкі ў Дрэва Вечнасці*: “Я быў звязаны цяпер з імі, з усёй гісторыяй свайго народа праз неразрыўнае, праз жывое звяно, праз тысячагадовае *Дрэва Вечнасці*” [9, с. 18]. Мяркуем, што вялікія літары як маркеры аўтарскай інтэнцыі павінны былі перайсці і ў загалолак, які, на жаль, з-за спецыфікі паліграфічнага афармлення гэтага не адлюстравана, чым зніжаны прагназаваны ўплывы эфект. Была магчымасць у змесце кнігі крыху кампенсаваць недахоп перадтэкставай фразы, аднак рэдактар не звярнуў на гэта ўвагі.

Цэлая эпапея звязана з загатоўкам рамана “Леаніды не вернуцца да Зямлі”. Упершыню твор апублікаваны ў № 5-6 часопіса “Польмя” за 1962 г. пад назвай “Нельга забыць”. Можна падумаць, што гэта канчатковы аўтарскі загалолак, аднак 26 лютага 1963 г. у газеце “Літаратура і мастацтва”, дзе былі надрукаваны два раздзелы аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха”, у рэдакцыйнай нататцы паведамлялася: «У новую кнігу Ул. Караткевіча “Леаніды не вернуцца да зямлі” уваходзяць *аднайменны* раман, які друкаваўся ў “Польмі” пад назвай “Нельга забыць”, і невядомая яшчэ чытачу аповесць “Дзікае паляванне караля Стаха»» [11, с. 3]. Відаць, у гэты адрэзак часу (паўгода) узнік новы загалолак твора. Вядома, што кніга не ўбачыла свет. Сам пісьменнік у лісце да латышкага сябра Ераніма Стулпана адзначае: “Набор майго рамана рассыпаны (абвінавацілі ў

абстрактным гуманізме і іншых смяротных грахах). Месяцы тры я біўся за яго як тысяча сто чарцей. Але нічога не выйшла, нягледзячы на тое, што саюз заступіўся” [5, с. 62].

Толькі праз 20 гадоў, у 1982-м, раман выйшаў пад той жа назвай “Нельга забыць” [7, с. 1]. Аднак аўтар настойліва выкарыстоўвае іншы заглавак, у прыватнасці ў дзённікавых запісах за 5 – 8 ліпеня 1982 г., калі кніга рыхтавалася да друку: «Пайшоў у Дом кнігі, атрымаў карэктурку “*Леанідаў*»»; «Увесь дзень вычытваў “*Леаніды*»» [8, с. 170] і інш. Хадзіла погаласка, што назву нават звязвалі з імем кіраўніка СССР генеральнага сакратара ЦК КПСС Леаніда Брэжнева, таму выключалася любая магчымасць вяртання да заглаўка, у якім кампрэсіўна выяўлена аўтарская інтэнцыя: Леаніды вернуцца да Зямлі толькі тады, калі знікне варожасць, калі перастане ліцца кроў і не будуць гінуць ні ў чым не вінаватыя людзі.

У асобных выпадках заглавак мог выклікаць, на думку рэдактараў ці цэнзараў, непатрэбныя выразныя асацыяцыі рэлігійнага кшталту, што выявілася ў апавяданні “*Каўчэг*”. Заглавак з першай публікацыі ў № 1 часопіса “*Польмя*” за 1961 г. у кнізе, якая выйшла ў тым жа годзе, зменены на “*Блакiт і золата дня*” [3, с. 37] (такую назву атрымала і кніга). Магчыма, малады пісьменнік пагадзіўся на замену, каб усё ж выдаць першую кнігу прозы пасля двух паэтычных зборнікаў, давесці чытачу шматграннасць свайго таленту і ўменне працаваць у розных літаратурных жанрах.

Заглавак “*Блакiт і золата дня*” таксама адметны, вобразны, пэўным чынам выяўляе тэматычную дамінанту, канцэптuallyна звязваецца з асобнымі структурамі тэксту (“*Чаўны плылі і плылі ў блакiтным і залатым*” [3, с. 45]; “*Усё вяло да гэтага: блакiт і золата дня, іскры на вадзе, фіялетавае свячэнне рыбы ў паўзмроку*” [3, с. 48] і інш.). Але “*Каўчэг*” – семантычна больш насычаны заглавак: ён асацыюецца з паводкай і бязмежнасцю палескай воднай роўнядзі, з чоўнам, у якім апынуліся маладыя людзі, з зараджаннем кахання і неабвержным працягам чалавечага існавання на зямлі. Акрамя таго, структуры тэксту дакладней падмацоўваюць гэта: “*І па гэтых водах, па залітай вадою зямлі імчаў толькі адзін іхні човен, іхні каўчэг*”; “*Каўчэг гнала, злёжку пагойдваючы на хвалях, і зверху глядзелі на яго зоры, якія тысячы разоў бачылі гэта і ўсё ж не стамляліся зайздросціць зямной цеплыні*”; “*Яны вельмі моцна спалі, калі вада, прыбываючы ўсё вышэй, зняла каўчэг і зноў панесла яго па цячэнні*” [3, с. 49]. Першы раз *каўчэг* выступае прыдаткам-удакладненнем да *чоўна*, потым *човен* маладых людзей становіцца толькі *каўчэгам* – метафарай-канцэптам, які вынікуе лагічную сувязь з перадтэкстам і асацыятыўны

зварот да яго чытача. Сапраўды, як у выказванні Аляксандра Твардоўскага: “*Простыя словы заглаўка пад канец чытання павінны напаўняцца сэнсам, станаўцца мудрымі, і калі гэта адбудзецца, іх прастата выявіцца больш моцна і значна за самы кідкі заглавак*” [2, с. 278]. Мяркуем, і першы перакладчык апавядання на рускую мову Навум Кіслік праз восем гадоў пасля выхаду кнігі “*Блакiт і золата дня*” знарок пакінуў першапачатковы заглавак твора – “*Ковчег*” (Неман, 1969, № 12).

Архіўныя матэрыялы, якія, у прыватнасці, захоўваюцца ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, дапамагаюць аднавіць першапачатковы заглаўкі некаторых іншых твораў У. Караткевіча.

Вядомае пад нехарактэрным для пісьменніка і грувацкім заглаўкам эсэ “*Рыгору Раманавічу Шырме – сардэчныя словы любові*” мае, выяўляецца, іншы заглавак: “*Наш дзядзька Рыгор*” [6] – лаканічны, нацыянальна маркіраваны, накіраваны на запрашэнне чытача да дыялогу праз займеннік *наш*. “*Рэдагаванне, – лічыць пісьменнік Міхаіл Велер, – бiч рускай (і беларускай. – П. Ж.) савецкай літаратуры апошніх дзесяцігоддзяў*” [1, с. 354]. Сапраўды, з-за змены заглаўка страцілася кальцавая кампазіцыя эсэ, утварыліся сэнсавыя разрывы ў выяўленні канцэпту адмоцнай пазіцыі (заглаўка) і расшыфроўкі выразу ў сярэдзіне тэксту (“...да ліку такіх людзей належыць з поўным правам і дзядзька *Рыгор*, *Рыгор Раманавіч Шырма*, васьмідзесяцігоддзе якога мы зараз з любоўю і ўдзячнасцю адзначаем” [6]) да заключнай фразы, у слоўным напаўненні якой скампрэсаваны значны сэнсавы патэнцыял: “*Жывіце яшчэ сто год на радасць нам, лятучая наша песня, наш дарагі дзядзька *Рыгор**”. У. Караткевіч напрыканцы ў выніку асэнсавання асобы Р. Шырмы далучае адно азначэнне, якога няма ў заглаўку, – *дарагі*. І гэтым, уяўляецца, свядома завяршае твор.

У эсэ “*Гэта было 10-га сакавіка 1864 года... (Да стагоддзя з дня смерці Кастуся Каліноўскага)*” пры параўнанні з рукапісам выяўляецца, што інфармацыя з моцнай пазіцыі – заглаўка – перанесена ў падзаглавак: “*Кастусь Каліноўскі (да стагоддзя з дня пакарання смерцю)*” [4]. Акрамя таго, яго сэнсавое напаўненне карэлюецца расплывістай, відаць, не аўтарскай, маўленчай канструкцыяй (*Да 100-годдзя з дня смерці Кастуся Каліноўскага*), у якой недасведчаны чытач можа ўбачыць звычайную смерць звычайнага чалавека. Заглавак і падзаглавак у пісьменніка глыбока прадуманыя і дарэчныя, не разбураюць кальцавой кампазіцыі і яшчэ ў большай ступені падкрэсліваюць жанравую прыналежнасць твора.

Даследчыцкія пытанні ўзнікаюць і пры аналізе загаловак апавядання “Карней – мышыная смерць”. Пра тое, што твор меў іншую назву, сведчыць перапіска Уладзіміра Караткевіча з Янкам Брылём. У лісце ад 22 красавіка 1958 г. знаходзім: «Апрацюю апавяданні яшчэ раз (іх будзе, напэўна, аж чатыры: “Завеі”, “Пацукалоў”, “Лятучы галандзец” і “Просценькая гісторыя”)...» [12, с. 57]; ад чэрвеня ці ліпеня 1959 г. – «З астатнімі можаце рабіць што хочаце: лаяць, падтрымаць, каб не перашкодзілі няшчаснаму “Лятучаму галандцу” і “Пацукалоў”, надрукаваць або зусім выкінуць на сметнік» [12, с. 71]. Ёсць падставы меркаваць, што да змены загаловак спрычыніўся Янка Брыль (мабыць, разам з Анатолям Вялюгіным), прапанаваўшы У. Караткевічу новую назву, бо ў лісце ад 11 кастрычніка 1959 г. аўтар піша: «Летам у нас была размова пра “Лятучага галандца” і “Карней – мышыную смерць”. Ці змянілася з імі што-небудзь, ці магчыма іх ціснуць і, калі магчыма, то калі?» [12, с. 78].

Лічым, што новы варыянт загаловак горшы па некалькіх прычынах.

Па-першае, толькі ў адным сказе першага абзаца фігуруюць *мышы*: «Калі на нашай вуліцы з’яўлялася нечалавеча-доўгая постаць і гучаў прарэзлівы крык: “М-мышы! Шчур-ры! Пацукі!”, мы былі проста на сёмым небе ад асалоды» [3, с. 21], а далейшы тэкст распавядае менавіта пра знішчэнне *пацукоў*, напрыклад: “Так ён і хадзіў па нашым ціхім гарадку: непрыкметны, непрытасаваны да жыцця чалавечак, *жорсткі вораг пацукоў*, які, аднак, не мог бы пакрыўдзіць і мухі» [тамсама]. Род жа заняткаў гэтага “чалавечка” (*пацукалоў*) сустракаецца ў творы аж 22 разы!

Па-другое, само слова *пацукалоў* пэўным чынам характарызуе галоўнага героя апавядання (верагодная адсутнасць адукацыі, недалёкасць думкі, адносна неахайнасць у вопратцы і інш.) і моцна падкрэслівае аўтарскую інтэнцыю: калі такія людзі пачынаюць усведамляць, што фашысцкую набрыдзь трэба бязлітасна знішчаць, то перамога будзе непазбежнай. Акрамя таго, якраз з пацукамі асацыююцца ворагі ў апошніх сказах твора – фразе Карней: “*Пацукі! Дальбог, пацукі. Я яшчэ ніколі не бачыў такіх тлустых*” [3, с. 31].

Па-трэцяе, сама маўленчая канструкцыя “Карней – мышыная смерць” з-за наяўнасці прыметніка і немагчымасці ўтварэння кампрэсіўнага прыдатка (як, напрыклад, «Міколка-паравоз») можа ўспрымацца неадназначна: “Карней ёсць мышыная смерць”, “Карней як вынік мышынай смерці” і інш.

Зноў спашлёмся на меркаванні М. Велера: “Дапусцім, што таленавіты не толькі пісьменнік, але і ў такой жа меры, па-свойму, і рэдактар. Але талент – гэта заўсёды нешта адзінкавае, своеасаб-

лівае, індывідуальнае, і таму ўмяшальніцтва аднаго талента ў працу другога – гэта заўсёды скажэнне, нівеляванне, усярэдненасць: спроба ўпрэгчы лебедзя і шчупака ў адны сані. Два таленты ніколі не могуць супасці, на тое яны і таленты, вынікам можа быць толькі нейкі кампраміс, а кампраміс заўсёды дасягаецца на глебе агульнапрынятага, звычайнасці, прывычнасці: і своеасаблівасць таленавітага твора паслабляецца, згладжваецца” [1, с. 355]. У прааналізаваным выпадку новы заглавак ліквідаваў канцэптuallyны стрыжань твора, увёў чытача ў зман, забытаў яго з-за ўскладнення аднаслоўнай “простай” назвы.

Прырода мастацкай творчасці патрабуе ад рэдактара глыбокай тэрэтычнай падрыхтоўкі, ведання сучасных падыходаў да аналізу мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў, у тым ліку ўмення выяўляць парадыгматычныя сувязі, бачыць вербальны масіў у комплексе ўсіх яго складнікаў. Акрамя таго, “у той ці іншай форме сумненні адольваюць кожнага, хто прапаноўвае да публікацыі сваё тварэнне, і рэдактар заўсёды павінен бачыць за старонкамі рукапісу жывое сэрца, жывую душу, аддадзеную на яго суд, асцерагацца незаслужана абразіць аўтара не толькі адмоўнай ацэнкай, але і формай, тонам размовы” [10, с. 253]. Гэта вымагае ад рэдактара нестандартных падыходаў да аналізу, ацэнкі і праўкі мастацкага твора, прафесіяналізму і высокай агульнай культуры.

Спіс літаратуры

1. Веллер, М. Песнь торжествующего плебея : избранное / М. Веллер. – М. : АСТ, 2006.
2. Воспоминания о Твардовском : сборник. – М. : Советский писатель, 1982.
3. Караткевіч, У. Блакіт і золата дня / У. Караткевіч. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1961.
4. Караткевіч, У. Кастусь Каліноўскі (да стагоддзя з дня пакарання смерцю) / У. Караткевіч // БДАМЛІМ. – Ф. 21. – Воп. 1. – Спр. 614.
5. Караткевіч, У. Лісты ў краіну Янтарнай казкі : з пісьмаў да латышскіх сяброў / У. Караткевіч // Шляхам гадоў : гіст.-літар. зборнік / уклад. Г. Кісялёў. – Мінск : Маст. літ., 1990.
6. Караткевіч, У. Наш дзядзька Рыгор / У. Караткевіч // БДАМЛІМ. – Ф. 37. – Воп. 1. – Спр. 462.
7. Караткевіч, У. Нельга забыць : раман амаль што сентыментальны / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1982.
8. Караткевіч, У. У дарозе і дома : з запісных кніжак / У. Караткевіч // Польшча. – 1989. – № 3.
9. Караткевіч, У. Чазенія : апавяданні і аповесць / У. Караткевіч. – Мінск : Беларусь, 1970.
10. Рэдактарская падготовка изданий / под ред. С. Г. Антоновой. – М. : Логос, 2004.
11. У новую кнігу Ул. Караткевіча... [рэдакцыйная нататка] // Літаратура і мастацтва. – 1963. – 26 лют.
12. Уладзімір Караткевіч і Янка Брыль. Перапіска 1958 – 1983 гг. // Шляхам гадоў : гіст.-літар. зборнік / уклад. У. Мархель. – Мінск : Маст. літ., 1990.
13. Эко, У. Заметки на полях “Имени розы” / У. Эко. – СПб. : Симпозиум, 2005.

Пятро ЖАЎНЯРОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Васіль СТАРЫЧОНАК

БАЛТЫЗМЫ Ё БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І НАРОДНЫХ ГАВОРКАХ

СЕМАНТЫЧНЫ І ТЭРЫТАРЫЯЛЬНЫ АСПЕКТЫ

Заканчэнне. Пачатак у № 3.

Балтыйскія словы, зафіксаваныя ў зоне пагранічнага кантактавання і іншых дыялектных кантынуумах, размяркоўваюцца па шматлікіх тэматычных групам. Сярод назоўнікаў найбольш рэльефна вылучаюцца наступныя найменні:

1. **Асоба, чалавек.** Гэта самая вялікая група (больш за 150 слоў), у якой чалавек характарызуецца з самых розных пазіцый, поглядаў і падыходаў. Актualізавацца могуць наступныя прыметы:

а) вонкавы выгляд: *абэржа* 'здоровая мажная кабеціна' (гродз., маладз.) ← літ. *bėrži* 'таўсцець, рабіцца моцным'; *дырба* 'худы высокі чалавек' (слонім.) ← літ. *dirba* 'моцны, запальчывы чалавек'; *кепіша* 'тоўстая непаваротлівая жанчына' (чэрв.) ← літ. *kepšys* 'няўмека'; *сталінда, столінда* 'худзіна' (гом., шчуч.) ← літ. *stulys* 'корч'; *тоўбіна* 'тоўстая, здаровая жанчына' (мсцісл.) ← літ. *taibė* 'тс';

б) псіхічны склад, тэмперамент, разумовыя здольнасці, пэўныя рысы характару: *атстыра* 'нелюдзь, упарты, неласкавы чалавек' (шчуч., іўеў.) ← літ. *atstiras* 'упарты'; *амадур* 'упарты чалавек' (брасл., астр.) ← літ. *atāduras* 'напорысты'; *дудук* 'маўчун' (шчуч.) ← літ. *dudukas* 'разявака'; *дукса* 'той, хто вечна дзьмецца на каго-небудзь' (віц.) ← літ. *dūksas* 'уздых, стогн'; *маўдук* 'маўклівы чалавек' (в.-дзв., паст.) ← літ. *maudulyus* 'сум, злосць, прыкрасць, пачуццё незадаволенасці'; *лімінда* 'балбатлівы чалавек' (мёр.) ← літ. *lėmentis* 'лепятаць, мармытаць'; *слявьяда* 'дакучлівы чалавек' (карэл.), 'хто слабасільны' (баран.), 'пра чалавека, які доўга і нудна гаворыць' (стаўб.) ← літ. *šlavedra, šlevedra* 'распусны чалавек, прайдзісвет'; *вяпла* 'дурань, разява' (брасл., шчуч., паст., ашм.) ← літ. *verpla* 'тс'; *даўбель* 'пра тупога чалавека' (гродз.) ← літ. *daibas* 'тупы, недаразвіты';

в) адносіны да працы; у гэтай падгрупе часцей за ўсё актуалізуецца адмоўная сема 'гультаяватасць': *біндус* 'гультай' (чэрв., зэльв.) ← літ. *bindė* 'гультай'; *ламаш* 'лайдак' (шчуч.) ← літ. *latažas, latažis* 'неахайны'; *нявала* 'гультай' (воран.) ← літ. *nevala* 'тс'; *нярэпа* 'гультай' (гродз.) ← літ. *nerėpa* 'абжора'; *цымбал* 'лодар, гультай' (лаг.) ← літ. *cimbalas* 'тс';

г) род дзейнасці, заняткаў: *артай* 'араты' (астр., віл., мядз., воран., іўеў., ашм., гродз.) ← літ. *artojas* 'тс'; *балтушнік* 'гарбар' (іўеў., воран., ашм., шчуч.) ← літ. *baltušininkas* 'тс' ад *baltas* 'белы'; *важдай* 'той, хто водзіць коні' (гом.) ← літ. *vežti* 'вазіць', *važtojas* 'кучар, вазіца'; *мурнік* 'пячнік' (брасл.) ← літ. *turinykas* 'тс'; *скердзь* 'галоўны пастух' (гродз.) ← літ. *skerdžius, kerdžius* 'пастух';

д) паводзіны, характар дзеянняў і ўчынкаў: *вілюга* 'чалавек, які выкручваецца з любога становішча' (мсцісл.) ← літ. *vilti* 'ашукваць', *viliugas* 'спакуснік'; *басцяка* 'басяк, валацуга' (паст., лаг.) ← літ. *bastytis* 'блукаць, бадзяцца'; *падзілба* 'той, хто цішком кусае' (астр.) ← літ. *padilba* 'тс'; *клаўса* 'хлус' (паст.) ← літ. *klausytis* 'падслуховаць'; *макіша* 'п'яніца' (гродз.) ← літ. *māktas, maikas* 'глыток', *maukti* 'піць';

е) узрост: *кабалдай* 'вялікаўзроставы' (віц.) ← літ. *kabaldai* 'кульгавая, нязграбная асоба'; *ладзган* 'малое дзіця, якое соваецца, лазіць куды не трэба' (зэльв.) ← літ. *lazgis* 'гаваркі, ветлівы', *lazgeti* 'моцна гаварыць'; *смаргляк* 'малады нявопытны чалавек' (гродз.) ← літ. *snarglys* 'соплі';

ё) нацыянальнасць: *барчакі* 'мясцовая назва літоўцаў вёскі Складанцы' (воран.) ← літ. *barčak* 'сабака'; *гуды, гудасы* 'беларусы, мясцовая мянушка беларускага насельніцтва ў літоўцаў' (воран.) ← літ. *gūdas* 'тс';

ж) матэрыяльнае становішча: *біза* 'бедны чалавек, галык' (чэрв.) ← літ. *bizas* 'тс';

з) адносіны роднаснасці, сваяцтва: *вейкаліс* 'пляменнік' (воран.) ← літ. *vaikelis* 'тс';

Асобныя найменні чалавека з'яўляюцца другаснымі і ўтвораны на базе шырока распаўсюджанай метафарычнай мадэлі "пэўны прадмет > чалавек": *курмель* 'пячкур' > 'чалавек маленькага росту' (віц.) ← літ. *kurmelis* 'тс', лат. *kurmelis* 'тс'; *кялойша* 'калоша' > 'хто неахайны' (воран.) ← літ. *kelaiše* 'тс'; *нужліс* 'рыхлы качан капусты' > 'ганарлівец' (воран.) ← літ. *rižlys* 'таўсцяк; малага росту; хілае дзіця'; *шкілондзя* 'вантрабянка' > 'тоўсты, непаваротлівы чалавек' (пух., маст., ваўк., іўеў., пух., бярэз., барыс., навагр.) ← літ. *skiladis*; *шакалік* 'аскепак' > 'той, хто худы' (брасл., паст., воран., в.-дзв.) ← літ. *šakalys* 'тс'.

2. **Жывёльны свет.** Запазычаныя словы-зао-німы размяркоўваюцца па наступных тэматыч-ных групах:

а) назвы жывёл: *букса* ‘бязрогая жывёліна’ (воран., ваўк., іўеў.) ← літ. *buksà* ‘тс’; *гамола* ‘бязрогая карова’ (гродз.) ← літ. *gamulà* ‘тс’; *ісак* ‘конь з кароткім хвастом’ (ашм., воран.) ← літ. *jsas* ‘кароткі’; *керноз*, *кярноз* ‘кныр’ (гродз., астр., іўеў.) ← літ. *kernezas* ‘хто нізкага росту’; *кершыс* ‘пярэсты вол’ (воран.) ← літ. *keršis* ‘пярэсты (бык, конь)’; *мяцюк* ‘спакладаны парсучок’ (брасл.) ← літ. *mečiukas* ‘тс’;

б) назвы рыб: *вягал*, *вягала* ‘рыба мянтуз’ (глыб., паст., ашм., брасл., мядз., сен., мёр.) ← літ. *vegele* ‘тс’; *граўжык* ‘мінога’ (астр.) ← літ. *grayža* ‘тс’; *мальга*, *мальгва* ‘дробная рыбка’ (брасл., бярэз., докш., мёр., стаўб.) ← літ. *male* ‘тс’; *уцяра* ‘падлешчык’ (паст.) ← літ. *gusterà* ‘тс’;

в) назвы птушак: *ваганас* ‘каршун’ (воран.) ← літ. *vānagas* ‘тс’; *дэгель* ‘птушка з доўгімі нагамі’ (шчуч.) ← літ. *deglas*, *deglis* ‘стракаты, пярэсты’; *кавур* ‘кнігаўка’ (брасл.) ← літ. *kovarnis* ‘грак’; *півіка* ‘кнігаўка’ (воран.) ← літ. *puviké* ‘тс’; *свірбуль* ‘птушка снягір’ (астр.) ← літ. *žvirblis*, *žvirbilis* ‘верабей’;

г) назвы насякомых, паўзуноў і земнаводных: *бужук*, *бужак* ‘жук, кузурка’ (воран.) ← літ. *bužys* ‘тс’; *гілос*, *гілѝс* ‘сляпень’ (гродз., смарг.) ← літ. *gylis* ‘тс’; *жужла* ‘жук’ (ашм., іўеў., смарг., астр.) ← літ. *žužla* ‘тс’; *шуршаль* ‘аса’ (воран.) ← літ. *šuršalė* ‘тс’; *дрэжнынь* ‘яшчарка’ (воран.) ← літ. *driežas*, *driežinas* ‘тс’.

3. **Саматызмы (часткі цела чалавека і жывёліны):** *гнібур* ‘кіпцюр’ (іўеў., барыс.) ← літ. *gnubliai* ‘тс’; *іўка* ‘павека’ (карэл.) ← літ. *vokas* ‘абалонка’; *кепель* ‘плечы; загрывак; патыліца; карак’ (гродз., пух.) ← літ. *kėpalas* ‘спіна, горб’; *комсць* ‘кулак’ (гродз.) ← літ. *kūmštis* ‘тс’; *малмыгі* ‘вялікія ногі’ (навагр.) ← літ. *melniū*, *melmenys* ‘сцягняк’; *марзакі* ‘губы; твар; морда’ (лаг.) ← літ. *turza* ‘рот; твар’; *шнірпшлі* ‘ноздры’ (воран.) ← літ. *šnipšlės* ‘тс’.

4. **Расліны свет.** Каля 80 запазычанняў гэтай тэматычнай групы называюць:

а) расліны, кветкі: *арнік* ‘трава-купальнік’ (смарг., в.-дзв., брасл.) ← літ. *arnikas* ‘тс’; *іксва* ‘асака’ (паст.) ← літ. *viskvà* ‘тс’; *мяндры* ‘рагоз шыракалісты’ (воран.) ← літ. *tendre* ‘чарот’; *руць*, *рукаць* ‘трава драсён’ (ашм., воран.) ← літ. *rugtis* ‘тс’; *швандрына* ‘балотная ядавітая трава’ (гродз.) ← літ. *švėndras* ‘трыснёт’; *шумята* ‘мята перцавая’ (чэрв.) ← літ. *šūnmėte* ‘тс’; *гаштаўка* ‘гваздзік’ (брасл.) ← літ. *góstauta* ‘тс’;

б) агародныя расліны: *ашуркі* ‘капуста, у якой лісты не завязаліся ў качан’ (шчуч.) ← літ. *šiūrpa* ‘тс’; *кунада* ‘бульба’ (зэльв.) ← літ. *kunodà*

‘тс’; *морка* ‘морква’ (ваўк., маст., навагр.) ← літ. *torka* ‘тс’; *рунклі* ‘кармавыя буракі (гродз.) ← літ. *ruņkeliai* ‘тс’; *шальбабон* ‘фасоля’ (смарг., гродз.) ← літ. *šabalbonas* ‘тс’;

в) дрэвы, кусты: *жылвіца*, *жулвіца* ‘від лазы’ (брасл.) ← літ. *žilvitis* ‘ракіта, лаза’; *габ*, *габа* ‘вяз, бераст’ (свісл., астр., іўеў.) ← літ. *gioba* ‘тс’; *блінда*, *бліндзя* ‘від лазы’ (іўеў., ашм., воран.) ← літ. *blinda* ‘вярба, ракіта’; *каркаль* ‘каржакаватая бяроза’ (пух., шчуч.) ← літ. *karklas* ‘лаза’;

г) грыбы: *лапшак*, *лапшук* ‘падбярозавік; стары грыб’ (узdz., паст.) ← літ. *lepšiukas*, *lepšis* ‘тс’; *раўдонік* ‘падасінавік’ (воран.) ← літ. *raudonikis* ‘тс’ ад *raudonas* ‘чырвоны’.

5. **Дом, збудаванні, гаспадарчыя пабудовы і іх атрыбуты:** *прывен*, *прывян* ‘частка жылога будынка, сені’ (віл., мядз., паст., воран.) ← літ. *pruvene* ‘пярэдні пакой, вітальня’; *торп* ‘застаранак у гумне’ (астр., воран., смарг., астр., іўеў.) ← літ. *tarpas* ‘тарпа’; *жагіні*, *жэгіны* ‘азярод’ (астр., брасл., в.-дзв., шарк., мёр.) ← літ. *žaginiai* ‘тс’; *лакты* ‘седала для кур, курасадня’ (воран.) ← літ. *laktos* ‘тс’; *сверсць* ‘калодзежны журавель’ (астр.) ← літ. *svirtis* ‘тс’.

6. **Стравы, ежа:** *бурга* ‘негустая каша’ (віл.) ← літ. *burge* ‘тс’; *плюсна* ‘страва з жытняй мукі буйнога памолу, аздобленая малаком’ (шчуч.) ← літ. *pliuskėnti* ‘пляскаць’; *путра* ‘кіслая мучная страва, саладуха’ (вялікі арэал) ← літ. *putrà* ‘рэдкая каша, поліўка, пойла’; *рагойш* ‘пірог-скавароднік’ (гродз.) ← літ. *ragaišis* ‘тс’; *расаленя* ‘страва з квашаных буракоў’ (воран.) ← літ. *rasaliėne* ‘тс’; *раўгеня*, *рагеня* ‘запараная страва ці напітак з заквашанага цеста з жытняй мукі, ‘саладуха’, ‘каша з бобу і бульбы’ (паст., смарг., в.-дзв., брасл., астр., докш.) ← літ. *raugiėnė* ‘саладуха’, *ráugas* ‘закваска’, *ráugti* ‘квасіць’; *цэпеліны* ‘нацыянальная літоўская страва з бульбы, начыненая мясам’ (воран.) ← літ. *cepelinai* ‘тс’.

7. **Адзенне, абутак:** *барулі* ‘кажух, пакрыты сукном’ (смарг.) ← літ. *barūlis* ‘баран’; *кліпанікі* ‘абутак на драўлянай падэшве’ (віл.) ← літ. *klypke* ‘зношаны драўляны абутак’; *мэшиты*, *мэшты* ‘балеткі’, ‘тапачкі’, ‘плеченыя кручком лапці з тонкіх вяровачак’, ‘апоркі’ (паст., астр., воран., глыб., ашм., смарг., гродз., шчуч., навагр., віл.) ← літ. *mekštas*, *takštas* ‘тапачкі з нітак’; *ушмалы* ‘скураныя пальчаткі’ (брасл.) ← літ. дыял. *ušmalai*, *ušmalai* ‘тс’; *шварка* ‘паўпаліто з дамацканага сукна’ (в.-дзв., брасл., паст., мёр., валож.) ← літ. *švarkas* ‘пінжак’, дыял. *švarkà* ‘доўгае паліто’.

8. **Транспартныя сродкі і іх часткі:** *баршкулі* ‘шамкі, званочки’ (воран.) ← літ. *barškūliai* ‘тс’ ад *barškėti* ‘брынкаць’; *грынджолы*, *грынджалы*, *крынджалы* ‘вялікія сані для перавозкі бярвёнаў’, ‘прылада да калёс, каб вазіць бярвенні’

(браг., гом., маг., мсцісл.) ← літ. *grīzulas, grīzule, grīzalas* ‘дышаль’; *гокты, гохты, гахты* ‘пярэдняя загнутая частка палазоў’ (ашм., іўеў.) ← літ. *gaktos* ‘тс’; *сціпіны* ‘капылы ў санях’ (воран.) ← літ. *stipinai, stlpinas* ‘тс’; *ускорсы* ‘галоўкі палазоў у санях’ (віл.) ← літ. *skėrsiai* ‘тс’.

9. **Посуд, кухонныя прылады:** *каўбыр* ‘гладыш для малака’ (віц.) ← літ. дыял. *kaubare, kaubore* ‘драўляная пасудзіна, міска’; *ліжа* ‘хлебная лапата’ (воран.) ← літ. *liže* ‘тс’; *ракяцень* ‘калатоўка’ (паст.) ← літ. *reketys* ‘тс’; *сласты* ‘прылада для адціскання сыру’ (астр., смарг., гродз.) ← літ. *slāstai* ‘тс’.

10. **Сродкі для рыбалоўства:** *болдаўка* ‘доўгі шост, якім заганяюць рыбу ў сетку’ (в.-дзв.) ← літ. *bald* ‘тс’; *відзея* ‘рыбалоўная сетка, браднік’ (віл., смарг., гродз.) ← літ. *vedeja* ‘тс’; *ганта* ‘асобая трохрадняя сетка для лоўлі рыбы’ (паўн.-зах.) ← літ. *gantas, gantine* ‘від рыбалоўнай сеткі’; *гізка* ‘снасць для лоўлі ракаў’ (барыс.) ← літ. *gižys* ‘станок для віцця вяровак’; *івалка* ‘вузкі ўваход у венцеры’ (іўеў.) ← літ. *išvalka* ‘проламка’.

11. **Вадаёмы, балоцістыя мясціны:** *кудра* ‘невялікі прыродны вадаём, забалочаная мясцовасць’ (гродз., іўеў., смарг., шчуч., в.-дзв.) ← літ. *kudra* ‘мокрае месца; балота’; *луміна* ‘балота без кустоў; пожня, залітая вадой’ (глыб., полац.) ← літ. *lugtene* ‘багна, твань’; *макліна* ‘нізкае месца, дзе вымакаюць пасевы’ (шчуч.) ← літ. *taklynas* ‘гразкае месца’; *плава* ‘балота (возера), якое моцна зарасло мхом’ (шчуч.) ← літ. *plovà* ‘тс’; *ройсвіна* ‘зарослае балота, звычайна ў лесе’ (смарг.) ← літ. *raistas, reista* ‘балоцісты лес, кустарнік’; *тракена* ‘багна, гразкае месца’ (зэльв., дзятл., лід., маст.) ← літ. *trākas, trakà* ‘багністае месца’.

Сярод дзеяслоўнай лексікі, запазычанай з балтыйскіх моў, вылучаецца некалькі найбольш прадстаўнічых па колькасным складзе разрадаў. Гэта перш за ўсё “гукавыя” словы, якія выражаюць спецыфіку маўлення чалавека, гукаў жывёлы і гучання прыродных з’яў: *вайцяць* ‘надакучліва гаварыць’ (літ. *vaitoti* ‘вохкаць, стагнаць’); *вяркыць* ‘гаварыць павучальным тонам’ (літ. *verkti* ‘плакаць’); *плюскаць* ‘гаварыць пустое’ (літ. *pliaūkšti* ‘несці лухту’); *пыпніць* ‘запінацца, гаварыць з перапынкамі’ (літ. *pirnioti* ‘корпацца, марудзіць’); *пумпарыць* ‘бурчаць’ (літ. *ratparius* ‘бурклівы чалавек’); *кункаць* ‘квакаць’ (літ. *kunkti* ‘тс’); *керкаць* ‘гагатаць; кракаць’ (літ. *kirkauti* ‘тс’); *шужджэць* ‘шапацець, шалясцець; шумець’ (літ. *šiugždėti* ‘тс’), *бружджэць* ‘звінець, гудзець’ (літ. *brazdėti, bruzdėti* ‘тс’). Дзеясловы руху абазначаюць перамяшчэнні ў прасторы, розныя па інтэнсіўнасці і напрамку: *кірзаць* ‘павольна

ісці’ (літ. *kirzinti*); *кунацца* ‘спатыкацца, аступацца’ (літ. *kunoti*); *стрыбуляць* ‘ісці падскокваючы’ (літ. *stribuliuoti, stripuliuoti*); *шкрумбацца* ‘ісці, шоргаючы абуткам’ (літ. *skrumplinti*); *брэйдцацца* ‘бегаць, круціцца’ (літ. *braide*). Дзеясловы *басцяцца* (літ. *bastytis*), *блындаць* (літ. *blandotis, blandytis*), *клымбаць*, *клындаць* (літ. *klyptii, klibeti*), *валэндацца* (літ. *valandà*) у значэнні ‘бадзяцца, хадзіць без мэты, швэндацца’ характарызуюцца крыху зніжанай канатацыяй і выразнай экспрэсіўнасцю. Да гэтай групы прымыкаюць словы са значэннем розных па напрамку і інтэнсіўнасці дзеянняў: *каўшнуць* ‘ударыць’ (літ. *užkausti*); *зажверыць* ‘ударыць, стукнуць’ (літ. *žveriauti*); *талызаць* ‘калаціць, біць, цягаць’ (літ. *talžyti*); *аддзюгліць* ‘надаваць кухталёў’ (літ. *džiukšteletii*); *кумстаць* ‘чапаць, кратаць, падштурхваць’ (літ. *kumstyti, kumštyti*). Даволі пашыраныя дзеясловы са значэннем працоўнай дзейнасці: *вашаваць* ‘інтэнсіўна і напружана працаваць на цяжкой рабоце’ (літ. *vąšiuoti*); *дарняць* ‘аддзяляць валакно ад кастрыцы’ (літ. *darineti*); *кніпаць* ‘вязаць, цыраваць’ (літ. *knypoti*); *пойсаць* ‘малаціць каласы’ (літ. *paistyti*); *тарнаваць* ‘складаць у тарпу’ (літ. *tárpas*). У асобную групу вылучаюцца дзеясловы са значэннем фізічнага стану чалавека: *кныцець* ‘балець, ныць’ (літ. *kniteti*); *кеўляць* ‘ледзь жыць, ледзь дыхаць’ (літ. *kiaulioti*); *гебнуць* ‘загінуць’ (літ. *geibti*); *згеліць* ‘званітаваць’ (літ. *gelti*); *выкарпацца* ‘ачуныць, паправіцца’ (літ. *karpities*).

Такім чынам, балтызмы ў структуры беларускай літаратурнай мовы і ў народных гаворках складаюць значны лексічны пласт. Яны абазначаюць важныя для жыццядзейнасці чалавека прадметы і паняцці, звязаныя з побытавай сферай, раслінным і жывёльным светам, рамесніцтвам. Запазычаныя словы даюць выразнае ўяўленне пра тое, як апрацавацца чалавек, якім посудам карыстаецца, дзе працуе, у якім доме жыве, з кім сябруе і г. д. Тэрыторыя распаўсюджання балтызмаў даволі неаднастайная. Прыкладна 10% такіх слоў адзначаецца ў слоўніках літаратурнай мовы і функцыюе ва ўсіх яе стылях. Астатнія 90% балтызмаў размяркоўваюцца па пэўных дыялектных кантынуумах і ўтвараюць больш-менш шырокія (даволі рэдка) ці вузкія арэалы. Большая частка балтызмаў (пераважна назоўнікі і дзеясловы) фіксуецца ў зоне беларуска-літоўскага пагранічча, выяўляецца ў некалькіх населеных пунктах і адносіцца да лакальных лексічных запазычанняў.

Спіс літаратуры змешчаны ў № 3.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

РУСКАЯ МОВА ЯК АДНА З КРЫНІЦ ФАРМІРАВАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ПРОМЫСЛАВАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Даследуецца ўплыў рускай мовы на фарміраванне беларускай промыславай тэрміналогіі, вызначаюцца асноўныя этапы станаўлення і развіцця нацыянальнай навуковай тэрміналогіі, а таксама паказана роля рускай мовы ў працэсе яе фарміравання. Шляхам супастаўлення рускамоўных і беларускамоўных тэрмінаў з галіны рыбалоўства, пчальярства, бондарства і кавальства выяўлены прыёмы і спосабы рэалізацыі рускамоўнага ўплыву на беларускую нацыянальную промысловую тэрміналогію.

Ключавыя словы: *беларуская промыславая тэрміналогія, тэрміналагізацыя, тэрмінаадзінка, рускамоўны тэрмін, беларускамоўны тэрмін, нацыянальная тэрмінатворчасць.*

The article deals with the influence of the Russian language on the formation of the Belarusian trade terminology, the main stages of formation and development of the national scientific terminology are defined, and the role of the Russian language in the process of its formation is shown. The methods and means of the realization of the Russian-language influence on the Belarusian national trade terminology are revealed by means of comparison of the Russian-language and Belarusian-language terms of fishing, bee-keeping, coopering and blacksmithing.

Упарадкаванне беларускай нацыянальнай навуковай тэрміналогіі – даволі вострая праблема, якая патрабуе неадкладнага вырашэння. Падмурак для гэтага быў закладзены ў 20-я гг. XX ст., на пачатку фарміравання нацыянальнай навуковай тэрміналогіі. Яна паступова ператваралася ў разгалінаваную сістэму, якая абслугоўвае многія сферы жыццядзейнасці беларускага народа. Асноўнымі крыніцамі выступілі ўласныя моўныя рэсурсы: “а) тэрміналагізацыя агульнаўжывальных слоў; б) наданне функцый тэрмінаў дыялектным словам; в) утварэнне шматлікіх неалагізмаў рознай структуры; г) утварэнне на базе ўласнабеларускіх элементаў, але па ўзоры іншамоўных тэрмінаў словаўтваральных калек і паўкалек, а таксама семантычных калек” [2, с. 125].

Адной з крыніц папаўнення і ўдасканалення беларускай нацыянальнай тэрміналогіі і промыславай тэрміналогіі ў прыватнасці была руская мова, што засведчана выпускамі Навукова-тэрміналагічнай камісіі. Як адзначае Л. Антанюк, «з мэтай дасягнення паўнаты і сістэмнасці публікуемых слоўнікаў была выкарыстана форма двухмоўнага руска-беларускага слоўніка. Руская частка служыла канвой для выяўлення асноўнага паняццянага фонду кожнай галіны ведаў і ў значнай меры выконвала функцыю так званых «папярэдняга слоўніка»» [1, с. 30].

Далейшае развіццё і папаўненне нацыянальнай тэрміналогіі ў працэсе моўнай практыкі выявіла выразна акрэсленую тэндэнцыю да арыентацыі на рускую мову, якая, як вядома з гісторыі, асабліва актыўна ўваходзіла ва ўжытак у пасляваенныя дзесяцігоддзі. У сувязі з гэтым вядомы беларускі тэрмінолаг В. Красней адзначае: “Па меры таго, як у 1950 – 1980-я гг. руская мова пашыралася ва ўжытку, а сфера выкарыстання беларускай мовы катастрафічна звужалася, беларускае тэрміназнаўства пачало адыходзіць ад

прынцыпаў, выпрацаваных НТК і Інбелкультам... беларуская нацыянальная тэрміналогія пачала русіфікавацца” [2, с. 126].

Такая ж сітуацыя характэрна і для промыславай тэрміналогіі. Так, сельскагаспадарчая тэрміналогія (як яе састаўная частка) у значнай ступені заснавана на рускамоўнай тэрміналогіі, пра што сведчаць перакладныя спецыялізаваныя выданні (РБСГ, КСБТ і інш.).

Перыяд 1990 г. – пачатак XXI ст. у галіне промыславай тэрміналогіі характарызуецца даміноўнай роляй рускай мовы і наяўнасцю толькі адзінкавых беларускамоўных крыніц у галіне промыславай тэрміналогіі (Буйвідовіч, РБСД, РБСГ). Тэрміналогія рыбалоўства і пчальярства сёння ўвогуле функцыянуе на рускай мове. Нават міжнародныя канферэнцыі па праблемах пчальярства, якія праходзяць у нашай краіне, праводзяцца толькі на рускай мове, пра што сведчыць, напрыклад, VII Міжнародная выстава-канферэнцыя пчальароў-наватараў “Белорусская пасека-2011”. Перавага рускай мовы ілюструецца і навукова-практычнай літаратурай, поўнасцю рускамоўнай.

Асноўны сродак зносін спецыялістаў у галіне металаапрацоўкі (раней – кавальства) – таксама толькі руская мова (а значыць, і руская тэрміналогія). Бондарства (спецыяльная дрэваапрацоўка) і ганчарства ў нацыянальнай тэрміналогіі фактычна не сфарміравалі самастойных тэрмінасістэм, што абумоўлена, у першую чаргу, экстралінгвістычнымі фактарамі (пераход рамёстваў з разраду ўтылітарных у разрад дэкаратыўна-прыкладных).

Звернемся непасрэдна да беларускай нацыянальнай промыславай тэрміналогіі. Неабходна адзначыць, што яе аснову склала дыялектная лексіка, якая ўвайшла ў тэрміналогію ў якасці самастойных адзінак, а таксама як утваральная база для тэрмінаадзінак. Аднак і руская мова,

якая валодае больш багатым паняццёвым апаратам, значна ўплывае на фарміраванне беларускай промыславай тэрміналогіі. Гэты ўплыў адлюстроўваецца ў спосабе падачы матэрыялу ў выпусках БНТ. Так, у 19-м выпуску (“Слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі”) зафіксаваны рускамоўныя тэрміны і беларускія адпаведнікі. Напрыклад: *волокуша – валакуша, пчеловод – пчаляр, черва – чарва, рыболовство – рыбацтва, пасака – пчольнік, улей колодочный – вулей-калодка і інш.* У 8-м выпуску (“Слоўнік лясных тэрмінаў”) промыславая тэрміналогія падаецца па аналагічнай схеме: *пчелиное гнездо в дупле дерева – пчалінае гняздо ў дупле, бортник – бортнік, густера – цяроха звычайная, пасака пчелиная – пчольнік і інш.* “Слоўнік глебазнаўчай тэрміналогіі” фіксуе ў сваім складзе рускамоўныя тэрміны, кожнаму з якіх адпавядае беларуская нацыянальная тэрмінаадзінка. Напрыклад: *глина осадочная – гліна пластовая, жертва – жарства і інш.* У 12-м выпуску (“Назвы жывёл”) таксама сустракаюцца толькі адзінкавыя беларускія промыславыя тэрміны, перакладзеныя з рускай мовы. Напрыклад: *форель озёрная – стронга азёрная, авдотка – палянік-галахвосцік, луна-рыба – месяц-рыба, чехонь – касар, уклейка – верхаводка звычайная, корюшка – стынка і інш.*

Сельскагаспадарчая тэрміналогія (рыбалоўная і пчалярская) у перакладным “Руска-беларускім слоўніку сельскагаспадарчай тэрміналогіі” пададзена аналагічна з выпускамі БНТ: *закуривание пчёл – абкурванне пчол, лежак – ляжак, медокачка – медагонка, налим – мянтуз, пасечник – пчаляр, семья-воспитательница – сям’я выхавальніца і інш.*

Двухтомны “Руска-беларускі слоўнік” таксама адлюстроўвае спецыялізаваную промыславую тэрміналогію. Напрыклад: *блесна – бляшныя, бочар – бондар, бортничество – бортніцтва, воскобойня (спец.) – vascaбойня, вылов (спец.) – вылаў, невод – невад, пчелоопыление – пчолапыленне і інш.*

Уплыў рускай мовы на беларускую тэрміналогію выявіўся найперш у перакладзе пэўнай часткі спецыялізаваных рускамоўных навуковых выданняў на беларускую мову, а таксама ў выніку непасрэднага запазычвання адпаведных тэрмінаадзінак. Гэты працэс адбываўся ў 20–30-я гг. ХХ ст. у сувязі з тым, што беларуская нацыянальная тэрміналогія імкнулася ўзбагаціць свой тэрміналагічны апарат (слоўнік) у адной з найбольш перспектыўных галін прамысловасці – металаапрацоўцы (кавальстве). А паколькі назвы тэхналагічных працэсаў, прылад працы, абсталявання і іншага запазычваліся з рускай мовы, то для іх ідэнтыфікацыі адтуль жа запа-

зычваліся і адаптоўваліся беларускай мовай і тэрмінаадзінкі, якія валодалі адным з асноўных крытэрыяў тэрміна – паняццёнасцю. Перакладаючы рускамоўныя выданні на беларускую мову, навукоўцы фактычна займаліся тэрмінатворчасцю, бо для кадыфікацыі новых паняццяў у нацыянальнай мове не было ўласных сродкаў. Пры перакладзе навуковых выданняў змешчаныя ў іх промыславыя адзінкі адлюстроўваліся ў беларускай навуковай промыславай тэрміналогіі або праз дакладную перадачу рускамоўнага тэрміна сродкамі беларускай мовы, або праз падбор і камбінаванне ўласных моўных рэсурсаў (апошняя характэрна пераважна для састаўных промыславых тэрмінаадзінак). У якасці такіх крыніц мы разглядаем наступныя навуковыя выданні:

1. **Ізмалкоў, А.** Кавальская справа / А. Ізмалкоў; пер. з рус. мовы В. Суханава. – Мінск: ДВБ, 1935. – 87 с. (і яго рускамоўны папярэднік: **Ізмалков, А.** Кузнечное дело: учеб. пособие для сельхозучей / А. Измалков. – М.: Сельхозгиз, 1935. – 89 с.);

2. **Прэгер, Э.** Мэханічныя кавальскія молаты / Э. Прэгер. – Мінск: ДВБ, 1931. – 48 с. (і яго рускамоўны папярэднік: **Прегер, Э.** Обработка металлов: в 2 ч. / Э. Прегер; пер. с нем. Г. А. Лансберга, В. М. Абрамова. – М.: Гос. техн. изд-во, 1931. – Ч. 2: Ковка. Сварка. Термическая обработка. – 1931. – С. 91 – 120).

Праілюструем матэрыял канкрэтнымі прыкладамі, аформленымі ў межах дзвюх табліц. У іх мы пададзім таксама і лексічны матэрыял з “Руска-беларускага слоўніка сельскагаспадарчай тэрміналогіі”.

У першую табліцу ўваходзяць беларускія тэрміны, утвораныя шляхам дакладнага перакладу рускіх тэрмінаў, а таксама самі рускія тэрміны.

Беларускія і рускія тэрміны табліцы 1 характарызуюцца вельмі блізкімі планами выражэння, якія адрозніваюцца толькі адметнымі нацыянальна-графічнымі сродкамі.

У табліцу 2 уключаны беларускія тэрміны, якія ўтвораны шляхам падбору нацыянальных адпаведнікаў да рускіх тэрмінаў, а таксама самі рускія тэрміны.

Матэрыялы табліцы 2 сведчаць: беларускамоўныя эквіваленты ў тэрміналогіі кавальства з’яўляюцца неалагізмамі ў тым плане, што створаны ўпершыню для ідэнтыфікацыі новых тэрміналагічных паняццяў.

Такім чынам, аналіз промыславай тэрмінасістэмы 20–30-х гг. ХХ ст. паказаў, што беларускія тэрміны ў той час утвараліся пераважна пры дапамозе падбору нацыянальных адпаведнікаў. Тэрміналогія ж 1990-х гг. характарызуецца ўтварэннем беларускамоўных тэрмінаў у

Табліца 1. Беларускамоўныя адпаведнікі рускамоўных тэрмінаў, утвораныя шляхам перакладу (калькавання).

Рускамоўны тэрмін	Крыніца рускамоўнага тэрміна, старонка	Беларускамоўны тэрмін	Крыніца беларускамоўнага тэрміна, старонка
<i>баба</i>	Прегер, 104	<i>баба</i>	Прэгер, 15
<i>баба молата</i>	Прегер, 104	<i>баба молата</i>	Прэгер, 21
<i>боёк</i>	Изм., 43	<i>баёк</i>	Изм., 42
<i>бородок</i>	Изм., 45	<i>барадок</i>	Изм., 42
<i>воздушная камера</i>	Прегер, 107	<i>паветраная камера</i>	Прэгер, 30
<i>вытяжка</i>	Прегер, 92	<i>выцяжка</i>	Прэгер, 29
<i>гладилка</i>	Изм., 44	<i>гладзілка</i>	Изм., 37
<i>гнездо</i>	Изм., 33	<i>гняздо</i>	Изм., 27
<i>гончар</i>	РБСГ, 88	<i>ганчар</i>	РБСГ, 88
<i>горн</i>	РБСГ, 89	<i>горан</i>	РБСГ, 89
<i>детва (пчел.)</i>	РБСГ, 105	<i>дзятва</i>	РБСГ, 105
<i>золотник</i>	Прегер, 107	<i>залатнік</i>	Прэгер, 36
<i>клапан для верхнего пара</i>	Прегер, 114	<i>кляпан для верхняе пары</i>	Прэгер, 46
<i>клапан для нижнего пара</i>	Прегер, 114	<i>кляпан для ніжняе пары</i>	Прэгер, 46
<i>ковш разливочной машины</i>	Изм., 9	<i>коўш разлівачнай машыны</i>	Изм., 9
<i>маслобойка</i>	РБСГ, 230	<i>маслабойка</i>	РБСГ, 230
<i>нерест</i>	РБСГ, 271	<i>нераст</i>	РБСГ, 271
<i>нерестилище</i>	РБСГ, 271	<i>нерасцілішча</i>	РБСГ, 271
<i>нереститься</i>	РБСГ, 271	<i>нерасціцца</i>	РБСГ, 271
<i>обжимка</i>	Изм., 44	<i>абціскальнік</i>	Изм., 12
<i>патокообразование</i>	РБСГ, 329	<i>патакаўтварэнне</i>	РБСГ, 329
<i>приводной шкив</i>	Прегер, 100	<i>прыводны шкіў</i>	Прэгер, 18
<i>пространство над поршнем</i>	Прегер, 108	<i>прасора над поршнем</i>	Прэгер, 32
<i>пространство под поршнем</i>	Прегер, 108	<i>прасора пад поршнем</i>	Прэгер, 32
<i>пчела-разведчица</i>	РБСГ, 410	<i>пчала-разведчыца</i>	РБСГ, 410
<i>пчеломатка</i>	РБСГ, 410	<i>пчаламатка</i>	РБСГ, 410
<i>равномерность нагрева</i>	Изм., 39	<i>роўнамернасць нагрэву</i>	Изм., 34
<i>разгонка металла</i>	Изм., 69	<i>разгонка метала</i>	Изм., 58
<i>рессорный молот</i>	Изм., 57	<i>рэсорны молат</i>	Изм., 50
<i>рог</i>	Изм., 43	<i>рог</i>	Изм., 42
<i>рубка металла</i>	Изм., 70	<i>рубка метала</i>	Изм., 61
<i>рыбоведение</i>	РБСГ, 435	<i>рыбазнаўства</i>	РБСГ, 435
<i>рыбопродукция</i>	РБСГ, 436	<i>рыбапрадукцыя</i>	РБСГ, 436
<i>рычажный молот</i>	Изм., 58	<i>рычажны молат</i>	Изм., 48
<i>сварка</i>	Изм., 76	<i>зварка</i>	Изм., 9
<i>улей-стояк</i>	РБСГ, 515	<i>вулей-стаяк</i>	РБСГ, 515
<i>хвост</i>	Изм., 43	<i>хвост</i>	Изм., 42
<i>чугунная лётка</i>	Изм., 9	<i>чыгунная лётка</i>	Изм., 7
<i>швабра</i>	Изм., 50	<i>швабра</i>	Изм., 42
<i>шлаковая лётка</i>	Изм., 8	<i>шлакавая лётка</i>	Изм., 7
<i>эксцентриковый вал</i>	Прегер, 101	<i>эксцэнтрыкавы вал</i>	Прэгер, 21

большасці выпадкаў на аснове дакладнага перакладу. Адзначаны факт яшчэ раз пацвярджэцца працытаваным выказваннем В. Красней пра “русіфікацыю беларускай нацыянальнай тэрміналогіі”, у тым ліку і промыславай.

Рэалізацыя рускамоўнага ўплыву на беларускую нацыянальную промыславую тэрміналогію ажыццяўлялася і ажыццяўляецца двума спосабамі:

1) памарфемны пераклад рускіх тэрмінаў і наданне беларускім адпаведнікам тэрміналагічнага значэння рускага тэрміна;

2) падбор (стварэнне) беларускіх адпаведнікаў, якія перадаюць цэласны паняццыйны змест рускага тэрміна.

Простыя і складаныя беларускія тэрміны ўтвараюцца пераважна шляхам перакладу (76% ад агульнай іх колькасці).

Састаўныя беларускія тэрміны паводле сваёй структуры характарызуюцца тым, што ўтвораны з мэтай адаптацыі рускіх паняццяў да лексічнай сістэмы беларускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Антанюк, Л. А.** Беларускае навуковае тэрміналогія : фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянараванне / Л. А. Антанюк. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987.
2. **Красней, В. П.** Беларускае тэрміналогія : зб. арт. / В. П. Красней. – Мінск : БДУ, 2011.

Табліца 2. Беларускамоўныя тэрміны, утвораныя шляхам падбору нацыянальных эквівалентаў (семантычных адпаведнікаў) да рускамоўных тэрмінаў.

Рускамоўны тэрмін	Крыніца рускамоўнага тэрміна, старонка	Беларускамоўны тэрмін	Крыніца беларускамоўнага тэрміна, старонка
чурбан	Прегер, 94	крэсла	Прэгер, 13
зонт	Прегер, 93	брыль	Прэгер, 8
раковина фурмы	Прегер, 93	ванна горнавага гнязда	Прэгер, 7
подвеска	Прегер, 104	вушка	Прэгер, 25
рычаг	Прегер, 107	падважнік	Прэгер, 26
осаживание	Прегер, 92	высадка	Прэгер, 26
шатуны	Прегер, 108	перастаўны хадун	Прэгер, 32
ременной орлик	Прегер, 100	пасавы шкіў	Прэгер, 19
рессора	Прегер, 104	ліставая спружына	Прэгер, 25
кран управления	Прегер, 106	разьмеркавальны крант	Прэгер, 29
боёк	Прегер, 100	налічнік бабы	Прэгер, 18
шейка кривошипа	Прегер, 104	цапфа кривашыпа	Прэгер, 25
тяги распределительного механизма	Прегер, 114	разьмеркавальная сыстэма падважнікаў	Прэгер, 43
рукоятка управления	Прегер, 101	пераводны ручны падважнік	Прэгер, 21
педаль управления	Прегер, 101	пераводны пэдалны падважнік	Прэгер, 21
переставной эксцентрик	Прегер, 104	перастаўны эксцэнтрыкавы дыск	Прэгер, 26
рычаг ручного управления	Прегер, 107	ручны разьмеркавальны падважнік	Прэгер, 30
неподвижный золотник	Прегер, 108	нярухомы разьмеркавальны поршань	Прэгер, 32
клапан для сжатого воздуха	Прегер, 108	нагнятальны наветраны кляпан	Прэгер, 32
тяга управления	Прегер, 107	цяга кіруючага механізму	Прэгер, 30
жестящик	РБСГ, 122	бляхар	РБСГ, 122
намётка	РБСГ, 264	сетка	РБСГ, 264
пасечник	РБСГ, 328	пчаляр	РБСГ, 328

Скарачэнні

Буйвідовіч – Буйвідовіч Ф. В., Ігнатвіч Л. У. Спецыяльныя дрэваапрацоўчыя вытворчасці: тэксты лекцый па курсе “Тэхналогія вырабаў з драўніны”. – Мінск: БДТУ, 1995; **Изм.** – Измалков А. Кузнечное дело: учеб. пособие для сельхозучей. – М.: Сельхозгиз, 1935; **Изм.** – Измалкоў А. Кавальская справа. – Мінск: ДВБ, 1935; **КСБТ** – Кароткі руска-беларускі слоўнік біялагічнай тэрміналогіі / склад. Т. М. Царэнка. – Віцебск: ВДПІ, 1994; **Прегер** – Прегер Э. Обработка металлов: в 2 ч. – М.: Гос. техн. изд-во, 1931. – Ч. 2; **Прэгер** – Прэгер Э. Мэханічныя кавальскія

молаты. – Мінск: ДВБ, 1931; **РБС-82** – Русско-белорусский словарь: в 2 т. – Минск: БелСЭ, 1991; **РБСГ** – Русско-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі. – Мінск, 1994; **РБСД** – Янушкевіч А. А. Русско-белорусский словарь по деревообработке. – Минск: Дизайн ПРО, 1998.

Міхаіл МАКАРЭВІЧ,

асістэнт кафедры беларускага мовазнаўства
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта
імя І. П. Шамякіна.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 30.01.2012 г.

Слова новае, адмысловае

ДАЙЛІДЗІЦЬ – ЖЫЦЦЯВЕЯЦЬ

МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЛОЎНІКА АКАЗІЯНАЛЬНАЙ ЛЕКСІКІ 20 – 30-х гг. ХХ ст.

ДАЙЛІДЗІЦЬ. Ад дойд. Адпаведнік рускага *созидать*: *Хто дайлідзіць духу трыкліні?..* (У. Дубоўка).

ДАЛЁКА-ГЛЫБОКА. Складанае прыслоўе ад далёка і глыбока: *Яе [бландзінкі-тэлеграфісткі] сіне-васільковыя вочкі... так набліжались да таго ідэала жанчыны, які хаваўся недзе далёка-глыбока ў сэрцы Кастуся* (Хв. Шынклер).

ДАЛЯВЕДНЫ. Які ведае (зведаў) далі; сіні, блакітны (колеру даляў): *...даляведныя вочы праменілі гордасць...* (У. Дубоўка).

ДАЎГАЗВОННЫ. Які доўга звоніць (звініць): *Разліюся струною дажджоў даўгазвонных...* (У. Дубоўка).

ДЗІКА-БУРЛІВЫ. Складаны прыметнік ад *дзікі* і *бурлівы*: *Гэта быў дзіка-бурлівы бязмежны бунт...* (М. Зарэцкі).

ДЗІКА-ГУЛЛІВЫ. Складаны прыметнік ад *дзікі* і *гуллівы*: *І Лідачка чуе, як унутры ўзрываюцца дзіка-гуллівыя хвалі, як выпіхаюць з грудзей яны крыкі вар'яцкія, брыдкія...* (М. Зарэцкі).

ДЗІКА-ІМПЭТНЫ. Складаны прыметнік ад *дзікі і імпэтны*: ...там сціскаецца сэрца ад наплыву *дзіка-імпэтнага* парывання... (М. Зарэцкі).

ДЗІЛІНЬБОМІЦЬ. Выконваць дзеянне паводле гукапераймальнага слова *дзілінь-бом*; пазвоньваць пры руху (яздзе): *Парка цугам дзіліньбоміць*... (М. Грамыка).

ДЗІЎНА-ВЯСЁЛА. Складанае прыслоўе ад *дзіўна і вясёла*: ...*дзіўна-вясёла* ад гэтай музыкі косы звяняць (Н. Арсеннева).

ДЗІЎНА-ПРЫВАБНЫ. Складаны прыметнік ад *дзіўны і прывабны*: *Твар яе і цяпер яшчэ быў прыгожы, але не было ў ім той невымоўна-жывой адухоўленасці, якая рабіла характэрнае яго асабліва яркае і дзіўна-прывабным* (М. Зарэцкі).

ДЗІЎНА-РОЗНЫ. Складаны прыметнік ад *дзіўны і розны*: *Мізэрная рэчка Латаўка абярнула ся ў непераступны рубяж і нахабна разбіла жыццё на два дзіўна-розныя светлы* (М. Зарэцкі).

ДЗЯВОЦКА-ЧЫСТЫ. Чысты, як дзяўчына (дзявоцкае): ...*і ярына ўсміхаецца дзявоцка-чыстай вясёлай рунню* (М. Зарэцкі).

ДЗЯЦІННА-ЧЫСТЫ. Чысты, як дзіця (дзіцячае): *Яна, мусіць, узрадавалася прыезду Лясніцкага, бо ў яе вачах – і цяпер яшчэ дзяцінна-чыстых – адразу запыхаў вясёлы іскрысты агеньчык* (М. Зарэцкі).

ДРАЖЛІВА-ЕДКІ. Складаны прыметнік ад *дражлівы і едкі*: *Як убачыў Лясніцкага і Ніну, ён намкнуўся быў усміхнуцца, але замест усмешкі выйшла ў яго нейкая дражліва-едкая гримаса* (М. Зарэцкі).

ДРОБНА-РАСКАЦІСТА. Складанае прыслоўе ад *дробна і раскаціста*: *А званочкі залатыя дробна-раскаціста звяняць*... (М. Нікановіч).

ДРУЖНА-ІМКЛІВЫ. Складаны прыметнік ад *дружны і імклівы*: *Гукі аркестра спляліся цяпер з дружна-імклівым хорам людскіх галасоў, з пераблытаным гоманам – не то магутным, не то проста бязладным* (М. Зарэцкі).

ДРЫГОТНА-ЧЫРВОНЫ. Складаны прыметнік ад *дрыготны і чырвоны*: *У дрыготна-чырвонай цішы... Жвіроўскі-сын думаў аб тым, як, што зрабіць, каб пазбыцца адвечных бацькавых здэкаў* (М. Зарэцкі).

ДРЫМОТЛІВЫ. Які характарызуецца дрымонтай, схільны да дрымоты; заспаны, у стане дрымоты: *Выйдзеш ты [Волга] з дрымотлівых плёсаў*... (М. Лужанін).

ДУМНА. Задуменна, у роздуме: *Я не сокал зоркавокі, не арол адважны, што так думна за аблокі ўзносіцца з іх кажны* (Я. Купала).

Матэрыялы да слоўніка аказіянальнай лексікі 20 – 30-х гг. XX ст., падрыхтаваныя Мікалаем Шабовічам, змешчаны ў №№ 6 (2008), 12 (2009), 12 (2010).

ДУШАКРЫЎ. Той, хто крывіць душой; падманшчык: *Прайшлі душакрывы...* (В. Маракоў).

ДУШНА-КВЯЦІСТЫ. Складаны прыметнік ад *душны і квяцісты*: *Згінулі душна-квяцістыя, светлыя дні*... (М. Зарэцкі).

ДУШНА-ЯСКРАВЫ. Складаны прыметнік ад *душны і яркае*: *Калі ж сонца пад паўдзён падбралася, калі застыгла ў наветры душна-яскравая спякота, тады ўзяла сілу фізічная змора – заснуў цяжкім ліхаманкавым сном* (М. Зарэцкі).

ДЫНАМІЦЬ. Утвараць дзеянне нібы дынама; імкліва (хутка) нешта выконваць: *Не дзівіся: ніколі на свеце без змагання жыццё не дынаміць* (У. Дубоўка); *Часамі хочацца з запалам мне дынаміць* (Т. Кляшторны); *Мне казалі ў плачучую восень: “Толькі вёснамі сэрца дынаміць”* (Ю. Лявонны); ...*працаю дні там дынаміць*... (С. Ракіта).

ЕЗУЦКА-БЯЗВІННЫ. Бязвінны, як езуіт (езуцкае): *Пацярб хітра падміргнуў яму... і потым, узяўшы езуцка-бязвінны від ды пазіраючы скаса на камсамольца Віктара, працягнуў*... (М. Зарэцкі).

ЖАЛАСНА-ПАГАРДЛІВЫ. Складаны прыметнік ад *жаласны і пагардлівы*: *Пацярб, учыніўшы на твары сваю жаласна-пагардлівую міну, далікатна махнуў рукой* (М. Зарэцкі).

ЖАЛАСНА-ПАКУТНЫ. Складаны прыметнік ад *жаласны і пакутны*: *Твар крывіўся ў жаласна-пакутную міну* (М. Зарэцкі).

ЖАЛАСНА-ПРЫГОЖА. Складанае прыслоўе ад *жаласна і прыгожа*: *Жаласна-прыгожа льюцца ў небе гукі*... (Я. Колас).

ЖАЛЯЗІСТА. Трывала, надзейна, цвёрда, непарушна (ад *жальзісты* або *жалеза*): *Сядзьце роўна, жальзіста, мазаліста і крывіста*... (Я. Купала).

ЖАРТАЎЛІВА-ГАРЭЗНЫ. Складаны прыметнік ад *жартаўлівы і гарэзны*: *Гэтыя ціхамірныя хатнія гукі нагадвалі Тацяне пра познюю пару і зганялі той жартаўліва-гарэзны настрой, які, фактычна, штурхнуў яе на гэту начную праходку* (М. Зарэцкі).

ЖАРТАЎЛІВА-ЛЁГКІ. Складаны прыметнік ад *жартаўлівы і лёгкі*: *Заўсёды вясёлая, гаваркая – яна ўсюды, дзе б ні была, узнімала вакол сябе жартаўліва-лёгкае настрой*... (М. Зарэцкі).

ЖАРТЛІВА-ВЯСЁЛЫ. Складаны прыметнік ад *жартлівы і вясёлы*: *Ён сам збіраў іх на сцэне, прачытваў і даваў спрытныя жартліва-вясёлыя адказы* (М. Зарэцкі).

ЖАРТЛІВА-ІРАНІЧНЫ. Складаны прыметнік ад *жартлівы і іранічны*: *Гаворкая Тацяна без канца апавядала ёй розныя цікавыя гісторыі ці з свайго, ці з чужога жыцця, падаючы ўсё ў такім*

тоне, які мімаволі настрайваў на лёгкія **жартліва-іранічныя** адносіны да жыцця... (М. Зарэцкі).

ЖАРТЛІВА-ЛАГОДНЕНЬКІ. Складаны прыметнік ад *жартлівы* і *лагодненькі*: Ён уздыхнуў, хацеў усміхнуцца з **жартліва-лагодненькім** жалем... (М. Зарэцкі).

ЖАРТЛІВА-СУПЯРЭЧЛІВЫ. Складаны прыметнік ад *жартлівы* і *супярэчлівы*: Якуб наўмысля трымаў далей свой **жартліва-супярэчлівы** тон... (М. Зарэцкі).

ЖАРТЛІВА-СЯРДЗІТЫ. Складаны прыметнік ад *жартлівы* і *сярдзіты*: Каб схавачь сваё раптоўнае ўзрушэнне, яна ўзяла **жартліва-сярдзіты** тон... (М. Зарэцкі).

ЖАРТОЎНА-ПАГАРДЛІВЫ. Складаны прыметнік ад *жартоўны* і *пагардлівы*: Міхась зірнуў на яго скосу, сказаў **жартоўна-пагардлівым** тонам... (М. Зарэцкі).

ЖАЎТАВАТА-ТРАВЯНЫ. Складаны прыметнік ад *жаўтаваты* і *травяны*; з жоўтай травы: А сонца сыпле залатыя пырскі на **жаўтавата-травяную** гладзь... (А. Звонак).

ЖАЎТАЛІСЦЕ (ЖОЎТАЛІСЦЕ). Жоўтае лісце: Было яно калісьці, калі, як **жаўталісце**, жылі мы – не жылі (Я. Купала); Не акропіцца радасць ды сокам ў **жоўталісці** асеннім асін (Я. Пушча); Зацвілі... Зацвілі... Завіліся!.. **Жоўталісцем** асення сцежкі... (П. Трус); Сохне твар, як **жаўталісце**... (А. Александровіч); **Жаўталісцямі** дні дагараюць... (П. Глебка); За акном шумела лісце ў лістападным **жаўталісці**... (З. Астапенка); Сіне-люстраная даль, промень ў сухім **жоўталісці**... (З. Бандарына); Радасна і сумна шаласяць асіны – гоман **жаўталісця** я пачуў у іх... (А. Куляшоў); Адляцяць журавы і ў сівых туманох ападзе на зямлю **жоўталісце** усё... (М. Машара).

ЖАЎТАТКАНЫ. Тканы (вытканы) жоўтым (колерам); жоўты: Не запеніць тут адценняў **жаўтатканая** трава... (А. Дудар).

ЖАЎТАЦВЕЦЕНЬ (ЖОЎТАЦВЕЦЕНЬ). Жоўтая цвечень: І ў **жаўтацвечені** пад ярам і далінай тане ў каўшах асенняе віно (П. Трус); Пазрываў у маленстве я церні, з **жоўтацвеченю** смутак атрос (Я. Пушча).

ЖВІРЫЦА. Крышыцца, утвараючы жвір; пераўтварацца ў жвір: На гэтай здзічэласці змучаных дзён, на шчэбнях руінных, дзе **жвірыца** камень, эпохі паралюш, злачынствы, праклён (Я. Пушча).

ЖОРСТКА-СПАКОЙНЫ. Складаны прыметнік ад *жорсткі* і *спакойны*: Гэтыя цені – у глыбока-тужлівых і **жорстка-спакойных** скаргах сялян... (М. Зарэцкі).

ЖОРСТКА-СУР'ЁЗНЫ. Складаны прыметнік ад *жорсткі* і *сур'ёзны*: Лясніцкі бачыў, як

сялянскія твары – у большасці маладыя, яшчэ зусім юнацкія – прымалі **жорстка-сур'ёзны** выраз... (М. Зарэцкі).

ЖОЎТА-ЗВОННЫ. Які адносіцца да жоўтых званоў (жоўтага звону); звоніць у пару адцвітання (увосень); сумны: ...але сёння яна [радасць] па-асенняму **жоўта-звонным** сустраэне гулам (Я. Пфляўмбаўм).

ЖОЎТА-ТУЖЛІВЫ. Складаны прыметнік ад жоўты і тужлівы: І хто можа забараніць шчыра і моцна любіць цябе, **жоўта-тужлівая**, сумная восень! (М. Зарэцкі).

ЖОЎЦЬ. Жаўцізна (ад жоўты): У зялёным лісці распаўзлася празрыста-кволая **жоўць** (М. Зарэцкі).

ЖУДАСНА-БЛІСКУЧЫ. Складаны прыметнік ад жудасны і бліскучы: Ён пачаў наступаць на Гвардыяна ў грознай павольнасці, працінаючы яго вострым **жудасна-бліскучым** зіркам (М. Зарэцкі).

ЖУДАСНА-ПУСТЫ. Складаны прыметнік ад жудасны і пусты: І ў пакоі зноў бяздонна раскрываецца тая **жудасна-пустая** цішыня (М. Зарэцкі).

ЖУДАСНА-ЦІХІ. Складаны прыметнік ад жудасны і ціхі: Ступіўшы некалькі крокаў наперад, ён сіцснуўся ўвесь у цвёрдай каменнай злосці і выдушыў з сябе **жудасна-ціхім** перажабленым голасам... (М. Зарэцкі).

ЖУДЗЬ. Жуда: Кінь, паэт, сваіх песняў **жудзь**... (Ю. Лявонны); ...затопім **жудзь** вякоў у пене струн... (Хв. Ільяшэвіч); ...і сонцам расквеціцца дзікая **жудзь** (М. Машара).

ЖЫВАТВОРНАКРЫНІЧНЫ. Які асацыюецца з жыватворнай крыніцай; які адносіцца да жыватворнай крыніцы; які нагадвае жыватворную крыніцу; які ажыўляе, натхняе. Тут: перан.-іранічн., у складзе ветлівага звароту: [Мікіта]: Толькі прымеце мяне, **жыватворнакрынічная** мамзэль Наста, у пакорныя і вечныя слугі... (Я. Купала).

ЖЫВАТВОРЧАСЦЬ. Жывая (актыўная) творчасць: Маладыя сілы краю **жыватворчасцю** бурляць... (Я. Журба).

ЖЫЦЦЯВЕЙНЫ. Які (ад якога) вее жыццём; жыццесцвярджалны, радасны: ...з па-над бору кроўным морам пачне ўсходзіць і заводзіць сонца спацьяр **жыццявейны**... (Ц. Гартны); Так бывае, калі хто заблудзіць даліной **жыццявейных** зарніц (А. Александровіч).

ЖЫЦЦЯВЕЯЦЬ. Поўніцца жыццём, заклікаць да жыцця; быць жыццявейным: Казыталіся думкі, палалі, **жыццявеялі** ў сэрцы маім (Н. Маркава).

Мікалай ШАБОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Алесь КАЎРУС

ЯК СКЛАНЯЕЦЦА НАЗОЎНІК АДЗЁР?

У адзеле беларускай літаратуры Нацыянальнай бібліятэкі каля стойкі заказаў і выдачы дакументаў крыху знаёмая навукоўка, адгарнуўшы важкі том – “Граматычны слоўнік назоўніка”, нібы між іншым, мімаходзь, пытаецца: “Як вам *адру* – форма роднага склону назоўніка *адзёр*?”

Дзіва! Гэтае слова я таксама напаткаў з тыдзень таму, не памятаю, дзе. Надта ж яно кінулася ў вочы сваёй незвычайнасцю. Пра што і сказаў запытаўцы. На той раз гутаркі далей не павялі: кожны з нас быў заняты сваёй справай, пагатоў заўтра бібліятэка зачынена – сандзень.

І ўсё ж спакой быў парушаны, думкі закруціліся вакол “адру”. Захацелася знайсці адказ – перш за ўсё сабе. Ужо дома “шчыльна” падступіўся да гэтага слова.

Наўперад паглядзеў настольныя слоўнікі. У іх чытаю: АДЗЁР, *род. адру м. мед. корь ж.*, (Беларуска-рускі слоўнік, 1962); КОРЬ *ж. мед. адзёр, род. адру м.* (Руска-беларускі слоўнік, 1982); АДЗЁР, *адру м.* (Глумачальны слоўнік беларускай мовы, 1977 – 1984).

Канчатак назоўніка *адзёр* у родным склоне адзіночнага ліку, паводле гэтых слоўнікаў, -у, як і ў іншых назоўнікаў, што абазначаюць хваробы: *грып – грыпу, коклюш – коклюшу, інфаркт – інфаркту*. Гэты канчатак у назоўніку *адзёр* успрымаецца як адпаведны правілу. Выходзіць, укладальнікі “Граматычнага слоўніка назоўніка” (2008) пацвярджаюць і замацоўваюць склонавыя формы назоўніка *адзёр*.

Што ж тады не задавальняе чытачоў-навукоўцаў у словаформах *адру, адром, адры*, якія падаюцца ў граматычным слоўніку? Яны істотна адрозніваюцца каранёвай марфемай ад пачатковай формы (*адзёр*) разгляданага слова. А гэта абцяжарвае разуменне іх.

Разгортванне адказу-глумачэння скіроўвае нас да тэмы “Бегласць галосных”. Гэтую фанетычную з’яву (*адзёр – адру*) можна лепш заўважыць, звярнуўшыся да дзеясловаў з варыянтнымі каранямі, у прыватнасці *здзёр – садраў* (з імі звязана паходжанне назоўніка *адзёр*).

Праўда, бегласць галоснага ў пары *адзёр – адру* здаецца маўленча нежыццёвай, тэарэтычна

нацягнута (можа, з прычыны рэдкага ўжывання гэтай лексемы), менш відавочнай, чым у частотных словах, якія ведаюць чаргаванне галоснага з нулём гука.

Некаторыя назоўнікі ў беларускай мове маюць варыянтныя граматычныя формы: *лёд – лёду, ільду, лёдам, ільдом, лён – лёну, ільну, лёнам, ільном, мох – моху, імху, мохам, імхом*.

Хоць асноўныя слоўнікі і навукоўцы, якія даследуюць праблемы культуры мовы, аддаюць перавагу формам без беглага галоснага, у моўна-літаратурнай практыцы гэта не адбываецца. Паралельна з словаформамі тыпу *лён, лёнам, лёне* ўжываюцца (і нават часцей) *ільну, ільном, ільне*. Выбар варыянта абумоўлены ўплывам рускай мовы, а таксама кантэкстам. Дарэчы, для меснага склону адзіночнага ліку назоўніка *лён* у народных гаворках існуе “свая” форма: *Рабіла звеннявой на лянэ* (в. Брусы Мядзельскага раёна). Пры ўжыванні такога варыянта пазбягаецца сэнсавая неадназначнасць. Параўнаем: *на лёне – на лянэ*.

Улічваючы гэтую асаблівасць беларускага словазмянення, нарматыўнасць узаемазамены формаў некаторых слоў (напрыклад, *лёду – ільду; церабленне лёну – церабленне ільну*), правамерна і мэтазгодна карань назоўніка *адзёр* ва ўскосных словах выраўноўваць на форму назоўнага склону, то бок захоўваць у ім галосны гук [о] (літару *ё*): *адзёру, адзёрам, адзёры*. Балазе, гэтае слова кароткае, нескладанай марфемнай будовы, лёгка вымаўляецца, увогуле зручнае для ўжывання.

А вось яно ўжо рэалізаванае ў беларускай літаратурнай мове: *Як піша мясцовая газета “Вечерний Брест”, усе дзеці і адзін дарослы не былі прышчэплены ад адзёру* (Народная воля. 31.01.2012).

(Напэўна, гэта хацела пачуць ад мяне пра скланенне рэдкага назоўніка *адзёр* знаёмая мовазнаўца.)

Завершым допіс згадкай. У маёй вёсцы – як толькі памятаю (пасля вайны і ў вайну) – казалі: *У яе, пэўня, водра; хварэў на водру. Водра* (польск. *odra*) – значыць ‘адзёр’. У такім разе цяжкасці з ужываннем (скланеннем) слова не ўзнікала. (Спадзяюся, ніхто з чытачоў не падумае, нібыта гэтым успамінам аўтар мае на мэце паказаць перавагу мясцовай гаворкі перад мовай літаратурнай.)

ЛЕТАПІС БЕЛАРУСКАЙ ЛІНГВІСТЫКІ ПЕРЫЯДУ ДЗЯРЖАЎНАЙ НЕЗАЛЕЖНАСЦІ

Дзятко, Д. В. Беларускае мовазнаўства : дысертацыі па беларускай мове, абароненыя ў Рэспубліцы Беларусь (1990 – 2011) : навуковы даведнік / Д. В. Дзятко, С. У. Шахоўская. – Мінск : БДПУ, 2011. – 399 с.

Агульнавядома і прызнана, што паспяховае развіццё любой навуковай галіны немагчымае без вывучэння і крытычнага асэнсавання яе гісторыі. Грунтоўны аналіз усіх без выключэння даследчых прац, створаных за час існавання пэўнай навуковай дысцыпліны, аб'ектыўная ацэнка зробленага з вышыні дасягненняў сучаснай навукі, выпраўленне недахопаў і памылак – вось магутны і незаменны рухавік прагрэсу гэтай галіны чалавечай дзейнасці.

Па-сапраўднаму ў самастойны навуковы кірунак *гісторыя беларускага мовазнаўства* вылучылася толькі ў другой палове ХХ ст. у сувязі з пачаткам грунтоўнага бібліяграфічнага апісання айчыннымі навукоўцамі беларускай лінгвістычнай спадчыны [1]. Менавіта ў прадмовах да двух бібліяграфічных даведнікаў, напісаных А. Жураўскім і Л. Шакуном, пададзены сціслы сістэмны аналіз даследаванняў па розных напрамках беларускай лінгвістычнай навукі за перыяд з 1825 да 1975 г. На наш погляд, менавіта з гэтых выданняў можна ўпэўнена пачынаць адлік гісторыі беларускага мовазнаўства, нягледзячы на наяўнасць і больш ранніх спроб падобнага кірунку [2]. Рэгулярна выходзілі аглядныя юбілейныя артыкулы да значных дзяржаўных свят савецкай эпохі ў часопісах і нават асобныя навуковыя і навукова-папулярныя брашуры [3]. Таму невыпадкова, што ўжо з пачатку 1990-х гг. у шэрагу вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь у вучэбныя планы была ўведзена асобная навучальная дысцыпліна “Гісторыя беларускага мовазнаўства”, з’явіліся першыя вучэбныя дапаможнікі Т. Тамашэвіча [4] і Л. Шакуна [5]. На жаль, пазней праца айчынных навукоўцаў у дадзеным кірунку часова прыпынілася. І толькі ў апошнія гады, у многім дзякуючы намаганням выкладчыкаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, а таксама некаторых замежных навукоўцаў, праца ў гэтай галіне прыкметна ажывілася, з’явіліся хрэстаматы, біябібліяграфічныя слоўнікі і бібліяграфічныя паказальнікі [6].

І вось у лістападзе 2011 г. выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка выпускаў даведнік “Беларускае мовазнаўства: дысертацыі па беларускай мове,

абароненыя ў Рэспубліцы Беларусь (1990 – 2011)” выкладчыкаў кафедры беларускага мовазнаўства Д. Дзятко і С. Шахоўскай, першае падобнае бібліяграфічнае выданне ў нашай краіне.

У даведнік уключаны звесткі пра 319 доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый, абароненых на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь з 27 ліпеня 1990 г. (прыняцце Вярхоўным Саветам БССР Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце) да кастрычніка 2011 г., пераважна па спецыяльнасці “Беларуская мова”, а таксама па іншых спецыяльнасцях, у якіх пэўным чынам выкарыстаны беларускі моўны матэрыял або ў сувязі з аналізам іншых навуковых праблем закранаюцца і некаторыя нацыянальныя лінгвістычныя пытанні. Сёння з улікам шырокіх інтэграцыйных працэсаў паміж рознымі навукамі наяўнасць такіх звестак набывае асаблівую каштоўнасць для будучых даследчыкаў.

Кніга складаецца з кароткай, але змястоўнай і інфармацыйна насычанай “Прадмовы”, раздзела “Структура даведніка”, асноўнай часткі і даволі аб’ёмнага, разнастайнага па змесце даведчнага раздзела.

Асноўная частка – гэта 319 асобных артыкулаў пра доктарскія і кандыдацкія дысертацыі, абароненыя на Беларусі ў 1990 – 2011 гг. Фактычным загаловам артыкула выступае прозвішча, імя і імя па бацьку саіскальніка вучонай ступені. Кожны артыкул уключае наступныя пазіцыі: тэма дысертацыйнага даследавання; вучоная ступень, на якую прэтэндуе саіскальнік; навуковы кансультант або кіраўнік; установа, дзе падрыхтавана дысертацыя; дата абароны, шыфр савета і ўстанова, пры якой дзейнічаў савет па абароне; афіцыйныя апаненты і арганізацыя-апанент; мэта даследавання; аб’ём і структура дысертацыі; навуковае значэнне даследавання; крыніца, на падставе якой падрыхтавана і пададзена ўся вышэйназваная інфармацыя.

Нягледзячы на беларускамоўную скіраванасць выдання, некаторыя артыкулы падаюцца на рускай мове, г. зн. на мове арыгінала даследавання, што, на наш погляд, абсалютна апраўдана і навукова карэктна. Калі ў вызначаны перыяд той ці іншы вучоны абараніў дзве дысертацыі – кандыдацкую і доктарскую, то звесткі пра іх размешчаны ў храналагічнай паслядоўнасці.

Для любога карыстальніка выключна важная найперш тая частка артыкула, дзе змешчаны звесткі пра аб'ём і структуру дысертацыі. Тут прыведзена неабходная інфармацыя пра назвы раздзелаў і падраздзелаў дысертацыі, а таксама колькасць, назва і аб'ём дадаткаў, што дазваляе чытачу мець дастаткова поўнае і выразнае ўяўленне пра рэальны змест работы і кола даследаваных навуковых пытанняў. Як вядома, многія дысертацыйныя працы ў якасці дадаткаў маюць слоўнікі з дастаткова разнастайнай будовай слоўнікавага артыкула і неабходнай (а дакладней – стандартнай у лексікаграфічным сэнсе) інфармацыяй. Прыемна адзначыць, што аўтары даведніка ўсе лексікаграфічныя дадаткі скрупулёзна прааналізавалі і апісалі “з пункту гледжання іх мікраструктуры, г. зн. будовы слоўнікавага артыкула” (с. 7). Пры гэтым яны выкарысталі не традыцыйна прынятую тэрміналогію ў беларускай лексікаграфіі, а сучасную міжнародную, якая шырока ўжываецца ў тэарэтычных працах і якую аўтары паслядоўна культывуюць у беларускай лінгвістыцы ўжо некалькі апошніх гадоў запар, напрыклад: *зона намінацыі, зона варыянтаў, зона сінонімаў, зона граматычнай інфармацыі, зона функцыянальна-стылістычнай інфармацыі, зона ідэнтыфікацыі* і г. д. Выкарыстаная Д. Дзятко і С. Шахоўскай тэрміналогія для апісання мікраструктуры (будовы) слоўнікавага артыкула навукова прадуманая, паслядоўная, зручная ва ўжыванні і дазваляе выключна выразна паказаць, нават не акцэнтуючы на гэтым увагу, станючы і адмоўныя бакі любой лексікаграфічнай працы. Акрамя таго, і гэта вельмі важна, яна адкрытая для папаўнення.

Асноўныя навуковыя вынікі даследаванняў маюць лаканічную форму выкладу, суадносяцца з пастаўленымі ў дысертацыі задачамі і вынесенымі на абарону палажэннямі і поўнасцю, як правіла, адпавядаюць уласна аўтарскай інтэрпрэтацыі. У якасці крыніц інфармацыі пададзены бібліяграфічныя апісанні аўтарэфератаў, а для доктарскіх дысертацый – яшчэ і манаграфіі, а таксама, пры наяўнасці, асноўныя вучэбныя дапаможнікі, створаныя па праблеме даследавання.

Несумненна высокую навуковую вартасць рэцэнзаванаму даведніку надаюць дзевяць змястоўных паказальнікаў. У першым з іх, **храналагічным**, паслядоўна пералічаны ўсе абароненыя дысертацыі, што дазваляе любому чытачу ўбачыць дынаміку абароны дысертацыйных прац. Дарэчы, з паказальніка вынікае, што найбольшая колькасць даследаванняў была абаронена ў перыяд з 2000 да 2004 г. (усяго 134 дысертацыі, або ў сярэднім ад 22 да 35 прац штогод). Пачынаючы з 2005 г. колькасць абароненых дысертацый па беларускай мове няўхільна змяншалася

і ў 2010 – 2011 г. скарацілася да лічбы 9 за год. Акрамя таго, апошняя доктарская дысертацыя па беларускай мове была абаронена М. Даніловічам ажно ў 2004 г. Зразумела, што гэта даволі негатыўная тэндэнцыя, якая павінна ўсіх нас сур'ёзна турбаваць. У краіне больш за пяць дзясяткаў толькі вышэйшых навучальных устаноў рознага профілю, якім патрэбна маладое пакаленне вучоных вышэйшай кваліфікацыі.

“**Паказальнік персаналій**” змяшчае прозвішчы і ініцыялы ўсіх вучоных, што ўпамінаюцца ў тэксце асноўнай часткі даведніка праз указанне нумароў пазіцый, дзе названыя прозвішчы прысутнічаюць. Гэты дадатак, па-першае, сведчыць пра навуковую актыўнасць канкрэтнага спецыяліста і актуальнасць лінгвістычных праблем, якімі ён займаецца, а па-другое, указвае на аўтарытэт пэўнай асобы ў навуковым асяроддзі, яго навуковы рэйтынг у краіне. Урэшце, гэта яшчэ і эфектыўнасць працы канкрэтных кадраў вышэйшай кваліфікацыі не толькі на сябе асабіста, але і на грамадства ў цэлым, ступень працяўлення клопату пра падрыхтоўку дастойнай замены сабе, умацавання і памнажэння навуковага патэнцыялу краіны.

Найбольш складаным і працаёмкім для аўтараў даведніка, відаць, стаў “**Тэматычны паказальнік**”, у якім дысертацыйныя даследаванні згрупаваны паводле тэматычнай суаднесенасці прац з пэўнымі раздзеламі сучаснай лінгвістыкі. Навука пастаянна развіваецца, удакладняюцца і дэталізуюцца межы паасобных кірункаў, актуалізуюцца даследаванні не толькі на памежжы канкрэтных лінгвістычных раздзелаў, але і з выкарыстаннем фактаў іншых навук. Аўтары, на нашу думку, паспяхова справіліся з пастаўленай задачай. У выніку любы карыстальнік без асаблівых праблем хутка адшукае неабходныя для сябе працы па той ці іншай лінгвістычнай тэматыцы.

З паказальніка вынікае, што ў акрэслены перыяд найбольш актыўна вывучаліся актуальныя пытанні лексікалогіі беларускай мовы (124 дысертацыі), мовы асобных аўтараў і тэкстаў (78), гісторыі беларускай мовы (46), марфалогіі (45), дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі (41), сінтаксісу (33) і словаўтварэння (33). Затое толькі адзінкавыя работы напісаны па такіх важных лінгвістычных напрамках, як, напрыклад, графіка (10), корпусная лінгвістыка (1), псіхалінгвістыка (1), толькі 3 дысертацыі па арфаграфіі (і гэта ў перыяд, калі актыўна дыскутаваліся ў грамадстве і навуковым асяроддзі пытанні правапісу і паралельна ішла падрыхтоўка новых правілаў беларускай арфаграфіі), усяго 4 дысертацыі па лексікаграфіі і 4 – па сацыялінгвістыцы, 5 дысертацый – па пытаннях камунікацыі. Як слушна заўважыў у выступленні на 2-й міжнароднай

навуковай канферэнцыі “Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння” (17 – 18 лістапада 2011 г.) Д. Дзятко, асноўная ўвага аддавалася «галінам, метады даследавання якіх сфарміраваліся яшчэ ў савецкай навуцы (лексікалогія, граматыка, мова тэкстаў, фразеалогія і інш.), або распрацоўка якіх была “пастаўлена на паток” у 1990-я гг. (кагнітыўная лінгвістыка, тэрміназнаўства, словаўтварэнне). Разам з тым у зародковым стане знаходзяцца нацыянальная тэарэтычная лексікаграфія, корпусная лінгвістыка, псіха- і сацыялінгвістыка» [7, с. 87].

Карысную інфармацыю для роздуму і аналізу змяшчаюць паказальнікі **даследаваных моў і моў, на якіх напісаны дысертацыі, вучоных ступеней і спецыяльнасцей**, па якіх абаронены дысертацыі, а таксама паказальнікі **саветаў па абароне** і паказальнік **устаноў**, у якіх выконвалася, праходзіла экспертызу або абаранялася дысертацыя. З іх вынікае, што ў полі зроку беларускіх навукоўцаў пры даследаванні беларускай мовы выкарыстоўваліся факты 35 (!) моў свету. Пераважная большасць дысертацый (232) напісана на беларускай мове, астатнія – на рускай. Найбольш плённа падрыхтоўкай кадраў вышэйшай кваліфікацыі ў галіне беларускага мовазнаўства (маецца на ўвазе не толькі кіраўніцтва аспірантамі і дактарантамі, але і экспертыза работ) займаліся на кафедрах беларускай мовы Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта (31 дысертацыя), беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта (27), сучаснай беларускай мовы (21) і гісторыі беларускай мовы (19) Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у аддзелах беларуска-рускіх моўных і літаратурных сувязей (14), сучаснай беларускай мовы (10) Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі.

У выніку атрымаўся выключна змястоўны, інфармацыйны і бясспрэчна неабходны даведнік, які выразна ілюструе асноўныя кірункі навуковых даследаванняў беларускіх мовазнаўцаў і іншых гуманітарыяў па вывучэнні беларускай мовы ў апошнія дваццаць гадоў.

Спіс літаратуры

1. **Беларускае мовазнаўства** : бібліяграфічны ўказальнік (1825 – 1965) / рэд. Л. М. Шакун. – Мінск : Навука і тэхніка, 1967. – 415 с.; **Беларускае мовазнаўства** : бібліяграфічны паказальнік (1966 – 1975) / рэд. М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 352 с. [і інш.].

2. **Карский, Е. Ф.** Введение в изучение языка и народной словесности с приложением двух карт / Е. Ф. Карский. – Варшава, 1903. – 477 с. Тут змешчаны нарыс гісторыі вывучэння беларускай мовы (дыялектнай і старабеларускай) ад першых выказванняў пра яе да прац канца XIX ст. у 7 і 8-м раздзелах, што маюць адпаведна наступныя назвы: “Очерк изучения живого белорусского языка и народной поэзии” і “Очерк постепенного ознакомления учёных с памятниками старого западнорусского языка. Изучение самого языка”.

Воўк-Левановіч, Я. В. Гістарычнае вывучэнне беларускай мовы ў славянскай філалогіі (гістарычна-метадалагічны нарыс) / Я. В. Воўк-Левановіч // Працы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. – 1925. – № 6-7. – С. 98 – 127. Гэта першая публікацыя па гісторыі беларускага мовазнаўства ў савецкі час, дзе аўтар пашырыў агляд беларускага дарэвалюцыйнага мовазнаўства найперш аналізам прац рускіх вучоных І. І. Сразнеўскага, А. А. Патабні і А. А. Шахматава (разгледзеў яго тэорыю паходжання ўсходнеславянскіх моў).

Некрашэвіч, С. М. Сучасны стан вывучэння беларускай мовы / С. М. Некрашэвіч // Працы Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. – Мінск, 1927. – С. 48 – 70. У дакладзе на канферэнцыі зроблены агляд беларускай лінгвістыкі за першыя гады савецкай улады.

Варта таксама ўвагі і наступная публікацыя: **Каспяровіч, М.** Арганізаванае вывучэнне Беларусі ў 19 і пачатку 20 стагоддзя / М. Каспяровіч // Польшча. – 1928. – № 1. – С. 140 – 155; № 2. – С. 159 – 177.

3. **Жураўскі, А. І.** Беларускае мовазнаўства ў Акадэміі навук БССР / А. І. Жураўскі, А. А. Крывіцкі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 96 с.; **Жураўскі, А. І.** Беларускае савецкае мовазнаўства : здабыткі, праблемы, шляхі развіцця / А. І. Жураўскі // Беларускае мовазнаўства ў школе. – 1988. – № 1. – С. 24 – 28; № 2. – С. 9 – 15; **Крывіцкі, А. А.** У рытме з развіццём мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Б-чка газ. “Голас Радзімы”, 1976. – 79 с.; **Падлужны, А. І.** Беларускае мовазнаўства ў савецкі перыяд / А. І. Падлужны // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1987. – № 6. – С. 97 – 105; **Суднік, М. Р.** Беларусістыка напярэдадні 50-годдзя Саюза ССР / М. Р. Суднік // Беларускае лінгвістыка. – 1972. – Вып. 1. – С. 5 – 14; **Шакун, Л. М.** Развіццё мовазнаўства ў БДУ / Л. М. Шакун // Веснік БДУ. Сер. 4. – 1971. – № 2. – С. 13 – 24 [і інш.].

4. **Тамашэвіч, Т. І.** Гісторыя беларускага мовазнаўства : дапам. па спецкурсу для студ. / Т. І. Тамашэвіч. – Мінск : БДУ, 1991. – 55 с.

5. **Шакун, Л. М.** Гісторыя беларускага мовазнаўства / Л. М. Шакун. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 271 с.

6. **Запрудскі, С. М.** Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918 – 1941) : хрэстаматыя для студэнтаў філал. фак. : у 2 ч. / С. М. Запрудскі, Г. І. Кулеш. – Мінск : БДУ, 2005. – Ч. 1. – 213 с.; **Запрудскі, С. М.** Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918 – 1941) : хрэстаматыя для студэнтаў філал. фак. : у 2 ч. / С. М. Запрудскі, Г. І. Кулеш. – Мінск : БДУ, 2008. – Ч. 2. – 259 с.; **Прыгодзіч, М. Р.** Беларускае мовазнаўства : вучэбн. дапам. / М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : БДУ, 2006. – 135 с.; **Прыгодзіч, М. Р.** Беларускае мовазнаўства ў працах замежных лінгвістаў / М. Р. Прыгодзіч, А. А. Прыгодзіч. – Мінск : БДУ, 2010. – 184 с.; **Беларускія лінгвісты – ураджэнцы Магілёўшчыны** : матэрыялы канферэнцыі / склад. І. К. Германовіч, У. С. Дзянісаў, Я. Я. Іваноў [і інш.]. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2001. – 88 с. [і інш.].

Сюды ж варта дадаць і некаторыя найбольш важныя замежныя выданні аналагічнага зместу: **Кіпель, В.** Беларускія слоўнікі і энцыклапедыі / В. Кіпель, З. Саўка. – Нью-Ёрк – Мінск, 2002. – 568 с.; **Кіпель, В.** Беларускі і беларусаведны друк на Захадзе / В. Кіпель, З. Кіпель. – Нью-Ёрк, 2003. – 582 с.; **Kipel, V.** Belarusian publishing in the West / V. Kipel, Z. Kipel. – New-York, 2006. – 841 p. [і інш.].

7. **Дзятко, Д. В.** Сучаснае беларускае мовазнаўства : стан, тэндэнцыі, кірункі (колькасная характарыстыка) / Д. В. Дзятко // Нацыянальная мова і нацыянальная культура : аспекты ўзаемадзеяння : зб. навук. арт. / рэд.кал. : В. Д. Старычонак, Д. В. Дзятко (адк. рэд.), Н. А. Радзіваноўская [і інш.]. – Мінск : БДПУ, 2011. – С. 84 – 88.

Павел МІХАЙЛЯЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Святлана ФАЦЕЕВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтары ахвяраюць ганарар на развіццё часопіса.

НОВЫ СЛОЎНІК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Піскуноў, Ф. А. Вялікі слоўнік беларускай мовы : арфаграфія, акцэнттуацыя, парадыматыка (каля 223 000 слоў) / Ф. А. Піскуноў. – Мінск : Тэхналогія, 2012. – XVI + 1208 с. – Наклад 20 паас.

Наўрад ці варта гаварыць дасведчанай чытацкай аўдыторыі “Роднага слова” пра сур’ёзна пагражальны стан сучаснай беларускай літаратурнай мовы, якая ва ўмовах афіцыйна-дзяржаўнага двухмоўя ў лепшым выпадку выконвае фактычна другарадную, элітарна-фонавую функцыю, а таму зусім невыпадкова ў пачатку 2009 г. была ўнесена ЮНЕСКА ў атлас “Мовы свету ў небяспецы”. І гэта пры тым, што беларуская мова – мова тытульнай нацыі, і менавіта дзякуючы ёй як аснове адметнай культуры і нацыянальнага светаразумення Беларусь атрымала права заняць “свой пачэсны пасады між народамі” ў пачатку ХХ ст.

Праблемы сталення і функцыянальнага развіцця беларускай мовы на сучасным этапе ў пэўнай ступені абумоўлены рознымі суб’ектыўнымі, палітычна-кан’юнктурнымі і, нарэшце, чыста лінгвістычнымі варункамі. Апошняя, хоць у значнай ступені залежала ад папярэдніх фактараў, усё ж асабліва недаравальнае. Розныя дактрыны і падыходы да працэсаў развіцця мовы, дагматычна-традыцыяналістычны перашкоды на шляху фіксацыі слоўных набыткаў, “манапольнае цэнзурна-паднагляднае кіраванне моўнымі працэсамі прывялі да збяднення стылёвай і лексічнай разнастайнасці, да паступовай страты нацыянальнай адметнасці” (“Ад кансультацыйнай рады слоўніка”). Розныя, часта дыяметральна процілеглыя погляды лінгвістаў на нарматыўнасць мовы, неапраўданыя абмежаванні на ўжыванне інавацыйнай і рэгіянальнай лексікі, спробы не дапусціць шырокай варыятыўнасці – усё гэта стрымлівала развіццё лексічнага складу, адмоўна ўплывала на рээстравую частку слоўнікаў беларускай мовы. Зрэшты, і колькасць такіх слоўнікаў – грунтоўна-акадэмічных, навукова-аўтарытэтных і агульнапрызнаных – можна пералічыць на пальцах адной рукі. І таму выхад з друку “Вялікага слоўніка беларускай мовы” Фёдара Піскунова – з’ява сапраўды нацыянальнага маштабу.

Парадаксальная рэч, але ў гісторыі беларускай лексікаграфіі найбуйнейшыя працы створаны непрафесійнымі філолагамі. Аўтар “Словаря белорусского наречия” (СПб., 1870) Іван Насовіч, святар, толькі на пенсіі змог заняцца любімай справай. Тое ж можна сказаць і пра Ф. Піскунова, хіміка па прафесіі, які фактыч-

на праз 140 гадоў (!) пасля “беларускага Даля” стварыў найбуйнейшы слоўнік беларускай мовы. І яшчэ адна парадаксальнасць. Калі І. Насовіч сваім слоўнікам імкнуўся паказаць і даказаць самастойна-моўную адметнасць беларусаў ва ўмовах афіцыйнага непрызнання іх у царскай Расіі, то аўтар “Вялікага слоўніка беларускай мовы” фактычна таксама працуе ў тым жа рэчышчы: паказаць і даказаць усяму свету (а найперш самім сабе!), што мы яшчэ жывыя і дзейныя, маем свой неацэнны лексічны скарб, якім можам ганарыцца і які трэба і надалей развіваць і папаўняць. І ў гэтым сэнсе нельга не пагадзіцца з думкай кансультацыйнай рады выдання (а гэта слынныя навукоўцы і найаўтарытэтнейшыя пісьменнікі Радзін Гарэцкі, Алесь Каўрус, Леанід Сапегін, Генадзь Цыхун, Генадзь Бураўкін, Анатоль Вярцінскі, Ніл Гілевіч, Генрых Далідовіч, Сяргей Законнікаў, Васіль Зуёнак, Віктар Казько, Анатоль Кудравец): слоўнік – “істотны крок для пераадолення негатыўнага ўплыву ранейшых падыходаў і рэгламентацый, што яшчэ трываюць у лексікаграфічнай практыцы”. Як тут, дарэчы, не прыгадаць думку аўстрыйскага беларусіста Германа Бідэра, які ў 1998 г. заявіў: “...развіццё лексікі і стылістыкі беларускай літаратурнай мовы, якой трэба пазбягаць аднабаковых шляхоў свайго папаўнення, павінна зыходзіць з інтэграцыі, у першую чаргу, агульнабеларускіх дыялектызмаў і пашыраных рэгіяналізмаў, у другую чаргу, аўтарскіх словаўтваральных неалагізмаў, і толькі ў трэцюю чаргу, за кошт запазычанняў з іншых моў” (Гл.: Беларуская мова ў другой палове ХХ стагоддзя: матэр. Міжн. навук. канферэнцыі. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1998, с. 5). Менавіта гэтых прынцыпаў і прытрымліваецца аўтар рэцэнзаванага слоўніка, паколькі «наспеў і пераспеў час эклезіястаўскага “збірання камянёў”: адшукаць, зафіксаваць, уратаваць ад знікнення ўсё ацалелае з моўнага багацця без надання чорных пазнак “разм.,” “абл.,” якія часта атрымлівала беларускае слова па шаблонах рускамоўных лексікаграфічных крыніц” (“Прадмова”). Больш за тое, і з гэтым нельга не пагадзіцца, аўтар свядома абмяжоўвае і памету “саст.” (састарэлае) – “бо амаль кожнае слова мае шанец адрадзіцца, увабраўшы новы спектр значэнняў”.

Вышэйадзначаныя і іншыя прынцыпы адбору лексічнага матэрыялу ўгрунтаваны выключна шырокай базай крыніц, у якую, акрамя “Слоўніка беларускай мовы” пад рэдакцыяй акадэміка М. Бірылы (Мінск, 1987), уключаны словы з беларускамоўнай прэсы, твораў мастацкай, навукова-папулярнай, навучальна-адукацыйнай і рэлігійнай літаратуры XX – XXI стст. Усяго пад увагу складальніка трапіла больш як 2300 літаратурных крыніц (агульны аб’ём больш за 70 млн словаўжыванняў), апрацаваных з прымяненнем камп’ютарна-інфармацыйных тэхналогій. Варта адзначыць, што Фёдар Піскуноў далёка не навічок у выкарыстанні сучасных метадык падрыхтоўкі мовазнаўчых матэрыялаў. Менавіта дзякуючы яму мы амаль восем гадоў карыстаемся камп’ютарнай праграмай праверкі правапісу беларускай мовы “Літара”, з 2009 г. – электронным слоўнікам сучаснай беларускай мовы “Парадыгма” з рээстрам каля 134 000 лексічных адзінак.

Яшчэ адной адметнасцю слоўніка можна назваць змешчаныя ў дадатку каля 300 узорных табліц скланення назоўнікаў і прыметнікаў і спражэння дзеясловаў, а таксама афіцыйныя назвы дзяржаў паводле спіса ААН, назвы населеных пунктаў і некаторых гідраграфічных аб’ектаў Беларусі, геаграфічныя назвы свету. Што датычыцца парадыгматычных табліц, то выкарыстанне іх на практыцы першапачаткова некалькі ўскладняецца з-за пазначэнняў і скарачэнняў лацінскімі літарамі, аднак гэта толькі часовая перашкода, пры пастаянным звароце да матэрыялаў слоўніка яна лёгка пераадолюецца.

Бліжэйшае знаёмства са слоўнікам пераконвае ў грунтоўных і строгіх адносінах яго аўтара да вырашэння пастаўленых праблем, спробе акрэсліць і прапанаваць рэальныя шляхі выхаду з канкрэтнага становішча. Напрыклад, прапаноўваючы напісанне слова *біятлон* праз *ia*, Ф. Піскуноў абгрунтоўвае гэта наступным чынам: “**біятлон** *спарт.* (канкрэтнае спаборніцтва) -а і -у; (як відавочна паяцце) -у (*англ.* biathlon ад *лац.* bis – двойчы + *гр.* athlon – спаборніцтва); напісанне **біятлон** *некарэктнае*: пар.: дуатлон, поліатлон, трыатлон” (с. 128).

Фактычна ўпершыню ў беларускай лексікаграфічнай практыцы ў слоўніку прыводзяцца трайныя эквіваленты першай асновы на *ільна-* / *лёна-* / *льна-*, у адным слоўнікавым артыкуле ў дачыненні да складаных слоў пазначаюцца акцэнтна-графічныя варыянты тыпу *вада-* і *вода-*, *вастра-* і *востра-*, *вальна-* і *вольна-*, *мана-* і *мона-* і іншыя (праўда, чамусьці адсутнічае ўказанне на дыферэнцаванае напісанне першых частак *мнага-* і *многа-*; с. 524 – 525). Увогуле, што датычыцца *мнага-* і *многа-*, то тут варта было б, магчыма, больш строга аднесціся да ад-

бору саміх слоў, не забываючыся пра існаванне суадпаведных формаў з кампанентам *шмат-*. Апошні, на нашу думку, можна і трэба шырэй уводзіць у лексікаграфічную практыку, адпаведна максімальна адлюстроўваць у слоўнікавых артыкулах на *мнага-* / *многа-* як альтэрнатыўны нацыянальна арыентаваны варыянт. Не зусім апраўданым уяўляецца напісанне *галоўком* (галоўны камандуючы) з націскам на апошнім складзе пры наяўнасці нібыта ўжо ўсталяваных і прынятых паводле новых правілаў *гарвыканкам*, *гаркам*, *парткам*. У слоўніку адлюстравана шмат англаамерыканізмаў на *брэйк-*, *бэк-*, *бэл-*, *-мен*, *-гейт*, *-інг* / *-ынг*, *-шоу* і іншых, большасць з якіх маюць кароткія тлумачэнні значэння, хоць сустракаюцца і выпадкі запазычанняў без дэфініцыі, напрыклад *бэлдас* (с. 147).

Прафесар А. Лукашанец у адным з артыкулаў згадваў пра функцыянаванне ў сучаснай беларускай мове матываваных адзінак, якія не суадносяцца з вядомымі спосабамі словаўтварэння тыпу *напрыканцы*, *напрыпачатку*, *спашукальнік* (Роднае слова, 2009, № 2, с. 14). Фёдар Піскуноў да вядомага *напрыканцы* (прысл., прыназ.) дадае і варыянтны прыназоўнік *напрыканец* (с. 559), праўда, не адзначае *напрыпачатку*. Першае па алфавітным размяшчэнні слова *спашукальнік* не дублюецца лексэмай *суіскальнік*, хоць пры апошнім на с. 957 словаўтваральны неалагізм прыводзіцца. Магчыма, не зусім апраўдана ўключэнне ў рээстравую частку слова *сазнанне* (с. 884), пэўныя развагі выклікаюць перакладныя эквіваленты да *чэрававяшчальнік* (*брухамоўства*, *брухамоўца*), *брыючы палёт* (*прыземны*, *малавышынны*).

Гэтыя, як і некаторыя іншыя, заўвагі наўрадці варта лічыць хібамаі слоўніка, яны своеасаблівыя стымулятары для разваг, пабуджальнікі пошуку, шырокага абмеркавання актуальных праблем лексічнага складу сучаснай беларускай мовы не толькі прафесійнымі філолагамі, але і ўсімі людзьмі, неабякавымі да лёсу нашай мовы.

Зразумела, у новага лексікаграфічнага выдання будуць як шчырыя прыхільнікі, так і прынцыпова-прыдзірлівыя апаненты. І гэта добра, таму што пры розных думках лягчэй выкрышталізоўваецца рацыянальнае зерне. Аднак бясспрэчна адно – зробленае Ф. Піскуновым належыць да ліку найважнейшых здабыткаў беларускай лінгвістыкі за апошнія дзесяцігоддзі. Выдадзены слоўнік, няма ніякага сумнення, стане надзейнай асновай для падрыхтоўкі іншых лексікаграфічных прац, такіх неабходных усім нам. Дарэчы, ідэнтычны зместам пашыраны тыраж слоўніка (240 экз.) рыхтуецца да друку ў выдавецтве Змітра Коласа.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,

доктар філалагічных навук, прафесар.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ЁН АДКРЫВАЎ ЕЎРОПЕ БЕЛАРУСКУЮ ЛІНГВІСТЫКУ...

ПАМ'ЯЦІ НЯМЕЦКАГА СЛАВІСТА КАРЛА ГУТШМІТА

Сумная вестка прыйшла з Германіі: 5 сакавіка не стала аднаго з самых даўніх і самаадданных даследчыкаў і сяброў беларускай мовы доктара філалагічных навук прафесара Гамбургскага ўніверсітэта Карла Гутшміта.

Нямецкі лінгвіст Карл Гутшміт нарадзіўся 12 верасня 1937 г. у горадзе Фербелін. Пасля заканчэння Берлінскага ўніверсітэта імя братаў Гумбальтаў ён з 1967 г. выкладаў там беларускую філалогію. Тады ж у часопісе “*Zeitschrift für Slavistik*” з’явілася і яго першая беларусазнаўчая праца – рэцэнзія на “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы”. У гэтым славістычным выданні К. Гутшміт апублікаваў некалькі дзясяткаў рэцэнзій і аглядаў навуковых прац беларускіх лінгвістаў.

У доктарскай дысертацыі “Нарысы па гісторыі славянскіх нацыянальных літаратурных моў” (1976) К. Гутшміт фактычна ўпершыню даследаваў найважнейшыя напрамкі развіцця сучаснай беларускай літаратурнай мовы ў параўнанні з рускай, польскай, балгарскай і сербскахарвацкай мовамі. Вучоны звярнуў увагу на ролю ўкраінскай мовы ў станаўленні слоўнікавага складу, шляхоў і спосабаў пранікнення балтызмаў у беларускую мову. Пры гэтым прасачыў выкарыстанне адпаведнай лексікі ў мастацкіх творах пісьменнікаў другой паловы XIX – першай трэці XX ст. (Ф. Багушэвіча, В. Дуніна-Марцінкевіча, Цёткі, Я. Коласа, М. Гарэцкага, З. Бядулі, К. Чорнага і інш.).

Падчас працы загадчыкам аддзялення славянскіх моў секцыі славістыкі Берлінскага ўніверсітэта Карл Гутшміт шмат намаганняў прыклаў для арганізацыі міжнародных сустрэч беларускіх філолагаў з заходнееўрапейскімі калегамі. На большасці міжнародных з’ездаў славістаў, пачынаючы з Варшаўскага ў 1973 г., ён нязменна вы-

ступаў з дакладамі па беларусазнаўчай праблематыцы. Нямецкі славіст быў у ліку тых, хто на канферэнцыі летам 1990 г. у Варшаве падтрымаў ідэю аб стварэнні Міжнароднага згуртавання беларусістаў і на працягу многіх гадоў уваходзіў у склад кіраўнічых органаў МАБ.

Распад СССР, утварэнне суверэннай беларускай дзяржавы, складаная моўная сітуацыя ў асобных еўрапейскіх краінах паступова змянілі напрамкі навуковых зацікаўленняў славіста з Берліна, што і было засведчана ў зборніку яго навуковых прац “Моўная палітыка і літаратурныя мовы ва Усходняй Еўропе ў другой палове XIX – пачатку XX ст.” (1989), артыкуле “Славянскія мовы ў аб’яднанай Еўропе” (1999). У гэтым артыкуле Карл Гутшміт адзначае: “...беларуская мова – адзіная ў славянскай прасторы, якая ўжываецца як дзяржаўная яшчэ з адной мовай – рускай... што выразна сведчыць пра тэндэнцыю ў кірунку да С-мовы, якая абслугоўвае толькі пэўныя сферы камунікацыі”. Тым не менш, нягледзячы на англамоўнае еўрапейскае асяроддзе ва ўмовах так званай глабалізацыі, нацыянальныя мовы Еўропы (у тым ліку і славянскія), на думку лінгвіста, не павінны абмежавацца роляй другасных моў, таму што мовы з’яўляюцца не толькі сродкамі камунікацыі, але і выканаўцамі сімвалічнай функцыі: “Аналіз посткамуністычнай эпохі сведчыць пра паступовае пераадоленне моўна-ідэалагічнага расколу Еўропы, і ў сённяшняй шматмоўнай Еўропе значна большую ролю, чым дагэтуль, будуць выконваць славянскія мовы”.

У беларускім мовазнаўстве Карл Гутшміт застаецца і як аўтар сенсацыйнай знаходкі – рукапіснай беларускай граматыкі, якую ў 1916 г. напісаў Антон Луцкевіч, калі ў 1915 – 1916 гг. у Вільні праводзіў заняткі з будучымі настаўнікамі беларускіх школ. Ёсць надзея, што гэты рукапіс з падрабязнымі каментарыямі будзе ў хуткім часе апублікаваны Германам Бідэрам, які са згоды першаадкрывальніка некалькі гадоў займаецца яго вывучэннем.

Беларусазнаўчая спадчына вучонага налічвае каля двух дзясяткаў грунтоўных прац, многія з якіх пакуль што не ўведзены ў шырокі навуковы кантэкст, патрабуюць як уважлівага прачытання, так і перакладу на беларускую мову. Аднак бяспрэчна адно: у гісторыі замежнай беларусістычнай думкі Карлу Гутшміту належыць адно з самых ганаровых месцаў.

Алена ПРЫГОДЗІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

3 вопыту работы

УКАРАНЕННЕ НОВАЙ РЭДАКЦЫІ ПРАВІЛАЎ БЕЛАРУСКАЙ АРФАГРАФІІ І ПУНКТУАЦЫІ

АСІПОВІЦКІ РАЁН

Першага верасня 2010 г. пачаў дзейнічаць Закон Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”. Адрэацыя адукацыі Асіповіцкага раённага выканаўчага камітэта распрацаваны Комплекс галіновых мер па папулярызацыі беларускай мовы на 2010 – 2012 гг., у якім адлюстраваны асноўныя мерапрыемствы па рэалізацыі палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”.

Ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі Асіповіцкага раёна працуюць 46 настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры з вышэйшай педагагічнай адукацыяй. Сярод іх 30% маюць вышэйшую кваліфікацыйную катэгорыю, 55% – першую кваліфікацыйную катэгорыю. У 10 установах агульнай сярэдняй адукацыі, што складае 45%, выкладанне прадметаў вядзецца на беларускай мове. Варта адзначыць адзіную ў Магілёўскай вобласці Асіповіцкую беларускамоўную гімназію, дзе атмасфера беларускамоўнага асяроддзя садзейнічае развіццю ў вучняў цікавасці да роднай мовы. У 9 установах дашкольнай адукацыі, што складае 32%, адукацыйны працэс ажыццяўляецца на беларускай мове.

У межах рэалізацыі палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” адрэацыя адукацыі Асіповіцкага райвыканкама для бібліятэк устаноў агульнай сярэдняй адукацыі набыты новыя вучэбна-метадычныя комплексы па беларускай мове і літаратуры, слоўнікі, даведачная літаратура, стэнды для кабінетаў беларускай мовы “Вывучаем беларускі правапіс”, партрэты беларускіх пісьменнікаў.

Па новых правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі ў бібліятэках устаноў агульнай сярэдняй адукацыі аформлены пастаянныя тэматычныя выставы, вядзецца картатэка га-

зетна-часопісных артыкулаў па дадзеным пытанні.

Арганізавана ведамасная і індывідуальная падпіска настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры на навуковы і метадычны часопіс “Роднае слова”, у якім праводзіцца мэтанакіраваная, сістэмная і паслядоўная работа па ўкараненні новай рэдакцыі беларускага правапісу. Наладжана работа раённага вучэбна-метадычнага кабінета па аказанні метадычнай, кансультацыйнай дапамогі педагогам у рэалізацыі Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”.

У 2010/11 навучальным годзе пад кіраўніцтвам педагога вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі Г. Быкавай працавала раённая творчая група настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры па тэме «Дзейнасць настаўніка беларускай мовы і літаратуры ў святле палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”». Членамі творчай групы створана электронная метадычная скарбонка “Вывучаем беларускі правапіс”, куды ўвайшлі разнастайныя варыянты тэкстаў кантрольных дыктантаў і пераказаў для вучняў V – VIII класаў, дзе не выкарыстоўваюцца словы, што змянілі напісанне; алгарытмы і апорныя канспекты вывучэння новых арфаграфічных правілаў; метадычныя рэкамендацыі па правядзенні арфаграфічных хвілінак, на якіх знаёмяць вучняў са зменамі ў напісанні ў адпаведнасці з новай рэдакцыяй правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. У 2011/12 навучальным годзе творчая група працягнула работу па тэме “Развіццё арфаграфічнай пісьменнасці вучняў на ўроках беларускай мовы”, мэта якой распрацаваць камплект заданняў для асэнсавання правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.

Праведзены раённы майстар-клас Н. Рысвец, настаўніцы беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі ДУА «СШ № 2 г. Асіповічы», на тэму «Пазакласная дзейнасць па беларускай мове і літаратуры як істотная аснова патрыятычнага, маральна-этычнага выхавання школьнікаў», раённы семінар па тэме «Сістэма работы настаўніка беларускай мовы і літаратуры па ўкараненні Закона Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі»», у якім узялі ўдзел метадыст аддзела сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Магілёўскага дзяржаўнага абласнога інстытута развіцця адукацыі А. Вараб'ёва і А. Доўгаль, дацэнт кафедры англійскага, агульнага і славянскага мовазнаўства факультэта замежных моў Магілёўскага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя А. Куляшова.

Пытанне «Аб рэалізацыі ва ўстановах адукацыі раёна мерапрыемстваў, якія забяспечваюць выкананне Закона Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі»» было заслухана на савеце аддзела адукацыі ў маі 2011 г.

У гэтым навучальным годзе арганізавана работа раённай творчай групы настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры па тэме «Інтэлектуальна-творчае развіццё вучняў у пазакласнай дзейнасці» (кіраўнік – настаўніца вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі ДУА «Гімназія г. Асіповічы» Н. Ганчаронак); у лістападзе 2011 г. прайшоў раённы семінар для настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры на тэму «Сучасныя падыходы да арганізацыі адукацыйнага працэсу па беларускай мове і літаратуры», у якім удзельнічалі метадыст кіравання вучэбна-метадычнай работы Акадэміі паслядыпломнай адукацыі Т. Корбан і старшы навуковы супрацоўнік лабараторыі гуманітарнай адукацыі, кандыдат педагогічных навук Нацыянальнага інстытута адукацыі В. Зелянко.

Арганізавана вывучэнне беларускай мовы і літаратуры ў раённым Цэнтры па рабоце з таленавітай моладдзю. У 2011/12 навучальным годзе ў цэнтры адкрыта пяць груп, у якіх займаюцца вучні V – XI класаў.

Другі год запар настаўнікі беларускай мовы ДУА «Гімназія г. Асіповічы» (Н. Ганчаронак, Т. Маслава) прэзентуюць вопыт правядзення факультатыўных заняткаў па беларускай мове для педагогаў раёна па новых вучэбна-метадычных комплексах у рамках работы раённага рэсурснага цэнтра на базе ДУА «Гімназія г. Асіповічы».

Ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі пастаянна вядзецца работа па папулярызацыі бе-

ларускай мовы: на кожным уроку беларускай мовы праводзяцца арфаграфічныя хвілінкі з мэтай азнаямлення з новай рэдакцыяй правілаў арфаграфіі; у кабінетах беларускай мовы і літаратуры сістэматычна абнаўляюцца інфармацыйныя стэнды «Вывучаем беларускі правапіс», «Пішы правільна». Вывучэнне новых правілаў беларускага правапісу вядзецца на факультатыўных занятках па праграмах «Вывучаем беларускі правапіс» для V – IX класаў, «Практыкум па арфаграфіі беларускай мовы» для X – XI класаў. На сайтах устаноў агульнай сярэдняй адукацыі створаны старонкі, прысвечаныя новым правілам беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.

Ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі праводзяцца заняткі па вывучэнні беларускай мовы і літаратуры, гісторыі і культуры Беларусі, вучні наведваюць гурткі і клубы па вывучэнні гісторыі Беларусі, культуры мовы пры клубе дзіцячага і юнацкага турызму і краязнаўства.

Штогод праводзяцца мерапрыемствы, прысвечаныя Дню беларускага пісьменства, Міжнароднаму дню роднай мовы, Дню славянскага пісьменства і культуры. У мінулым годзе прайшлі мерапрыемствы, прысвечаныя 120-годдзю з дня нараджэння класіка беларускай літаратуры Максіма Багдановіча.

З мэтай папулярызацыі беларускай мовы ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі арганізаваны інфармацыйна-выхаваўчыя гадзіны на беларускай мове (1 раз на тыдзень); віктарыны і конкурсы, народныя святы, літаратурна-музычныя кампазіцыі, тыдні беларускай мовы і літаратуры. Ва ўстановах дашкольнай адукацыі праводзяцца Дні беларускай мовы, «хвілінкі» беларускай мовы.

Работа па рэалізацыі палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» будзе працягнута. Асабліва ўвага будзе нададзена растлумачальнай рабоце з бацькамі з мэтай азнаямлення з новай рэдакцыяй правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі; расшырэнні сеткі факультатыўных заняткаў па вывучэнні новых правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. У кастрычніку 2013 г. будзе заслухана пытанне «Аб рэалізацыі асноўных палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі»» на метадычным савеце аддзела адукацыі Асіповіцкага райвыканкама.

Вольга КУР'ЯНОВІЧ,
метадыст аддзела адукацыі
Асіповіцкага райвыканкама.

Вольга ПРАСКАЛОВІЧ

“НАШ КАБЗАР”

ВЫВУЧЭННЕ ТВОРЧАСЦІ ТАРАСА ШАЎЧЭНКІ Ў ДЫЯЛОГУ КУЛЬТУР

У артыкуле разглядаецца методыка вывучэння праграмнай тэмы “Тарас Шаўчэнка” (IX клас) з пазіцыі культуралагічнага падыходу. Прапанаваная методыка рэалізуецца праз сістэму крэатыўных заданняў, накіраваных на авалоданне школьнікамі вучэбнымі відамі літаратурна-творчай дзейнасці.

Ключавыя словы: *дыялог культур, культуралагічны падыход, метадычныя сродкі рэалізацыі культуралагічнага падыходу, творчасць Т. Шаўчэнкі, вучэбная літаратурна-творчая дзейнасць.*

The article deals with the study methods of the programme theme “Taras Shauchenka” (9th form) in terms of cultural creative approach. The proposed methodology is implemented through the system of creative tasks aimed at teaching pupils the school forms of literary creative activity.

На сучасным этапе школьнай літаратурнай адукацыі культуралагічны падыход выступае як асноватворны, ён мае на мэце фарміраванне асобы вучня як “чалавека культуры” (В. Даманскі). У сувязі з гэтым урокі літаратуры сёння расцэньваюцца як урокі культуры, што спрыяюць інтэлектуальнаму, эстэтычнаму, камунікатыўнаму, духоўнаму, творчаму развіццю вучня. Рэалізацыя культуралагічнага падыходу запатрабавала распрацоўкі інавацыйных сродкаў навучання, ці вучэбна-метадычных комплексаў. Змест ВМК па беларускай літаратуры для IX класа [1] можа быць прыкладам таго, як арганізаваць навучанне ў дыялогу культур. IX клас – клас “спецыяльна дыялагічны”, вучні арганізуюць паслядоўны дыялог паміж рознымі тыпамі культуры. Навучанне будзе на аснове найбольш вядомых, “ключавых” тэкстаў, г. зн. такіх, засваенне якіх “можа служыць свайго роду ключом да разумення нейкіх важных асаблівасцей культуры народа” (А. Вяржбіцкая). Знаёмства вучняў з антычнай культурай адбываецца шляхам вывучэння тэкстаў Гамера, Эсхіла, Вергілія; з культурай Сярэднявечча – праз тэксты Бібліі, “Слова пра паход Ігаравы” (у дыялогу першакрыніц і перакладаў на сучасную мову) і г. д. Навучанне слоўнаму мастацтву ў дыялогу культур фарміруе ў вучняў уяўленне пра самабытнасць і ўнікальнасць беларускай літаратуры і культуры на фоне іх супастаўлення з іншымі літаратурамі і культурамі, найперш з усходнеславянскімі – праз творы Тараса Шаўчэнкі, Лесі Украінкі, Міхаіла Кацюбінскага і інш. На сёння застаецца актуальнай распрацоўка пытанняў методыкі навучання літаратуры ў дыялогу культур. У артыкуле ажыццёўлена спроба прапанаваць метадычныя сродкі рэалізацыі культуралагічнага падыходу да навучання беларускай літаратуры з апорай на фарміраванне творчай кампетэнцыі на матэрыяле праграмнай тэмы “Тарас Шаўчэнка” (IX клас).

Паколькі вучні з Тарасам Шаўчэнкам як пісьменнікам знаёмяцца ўпершыню, то неабходна прадумаць абсталяванне да ўрока, дзе абавяз-

кова павінны быць партрэт; выстава яго кніг і кніг, публікацый пра яго; фоназапісы ўкраінскіх народных песень, песень на словы паэта (“Запавет”, “Раве ды стогне Днепр шырокі...” і інш.); рэпрадукцыі карцін Т. Шаўчэнкі (“Пакаранне калодкай”, “Марыя”, “Аўтапартрэт” і інш.).

Эпіграфам да ўрока можна ўзяць словы з верша Янкі Купалы “Памяці Шаўчэнкі”.

Тлумачэнне новага матэрыялу варта пачаць з разгляду партрэта Т. Шаўчэнкі. Дзевяцікласнікі адзначаць задуменнасць пісьменніка, разумны, добры і ў той жа час поўны ўнутранага болю погляд.

З-за дэфіцыту часу на вывучэнне манаграфічнай тэмы (1 гадзіна) настаўнік знаёміць вучняў з агульнымі біяграфічна-творчымі звесткамі, выкарыстоўваючы матэрыял вучэбнага дапаможніка [1, с. 123 – 124], а таксама дадатковую літаратуру, пададзеную ў бібліяграфіі*. Падрыхтаваныя вучні выступаюць з паведамленнямі “Тарас Шаўчэнка – паэт-грамадзянін”, “Т. Шаўчэнка – патрыёт і Т. Шаўчэнка – інтэрнацыяналіст”, для напісання якіх можна карыстацца матэрыяламі вучэбнага дапаможніка і кнігай “Мае браты, мае суседзі” (уклад. Т. Кабржыцкая, В. Рагойша). Паведамленні вучняў могуць суправаджацца відэа-прэзентацыяй ці паказам фотаздымкаў.

Прыступаючы да вывучэння біяграфічных звестак, настаўнік звяртае ўвагу вучняў на тое, што Тарас Шаўчэнка нарадзіўся ў сям’і прыгоннага селяніна 9 сакавіка 1814 г. у вёсцы Морынцы на Чаркашчыне, але раннія дзіцячыя гады прайшлі ў суседняй вёсцы Кірылаўцы. Варта, звярнуўшыся да дадатковага матэрыялу, пракаментаваць вучням словы ўкраінскага даследчыка Багдана Лепкі з артыкула “Я бачыў пекла, там няволя...”: “Кірылаўка – вялікая вёска з шырокімі вуліцамі, у зялёных вішнёвых садочках беля хаты, як дзеці, што гуляюць у хованкі. З аднаго боку, раскошная прыгажосць украінскай прыроды, з другога – погань тагачаснага палітычна-грамадскага ладу, як светлыя і чорныя колеры,

* Гл.: Роднае слова. – 2006. – № 12. – С. 22.

адбіліся на ўражлівай душы хлапчука і засталіся да самай смерці адной з характэрных прыкмет паэтычнага таленту Шаўчэнкі, быццам святло і цені ў вобразах Рэмбранта” [2, с. 144].

Менавіта тут, у вішнёвых садочках каля хаты і сфарміраваўся вобраз-сімвал шчасця людскога, так удала перададзены з дапамогай шаўчэнкаўскага верша – удасканаленай формы каламыйкі*.

На гэтым этапе ўрока варта засяродзіць увагу вучняў на тым, што раньне сіроцтва і дачаснае сталенне спазнаў і Я. Купала, чые словы ўзяты ў якасці эпіграфу да праграмнай тэмы. Акрамя таго, жыццёвы і творчы шлях як “праслаўленага бацькі ўкраінскай свабоды” (Я. Купала), так і бацькі беларускай нацыі маюць шмат агульнага. Каб дзевяцікласнікі ўсвядомілі агульнасць лёсаў пісьменнікаў, значэнне іх творчасці для развіцця культуры сваіх народаў, можна прывесці словы літаратуразнаўцы М. Тычыны з артыкула “Шаўчэнка і Купала: стваральнікі нацыянальных міфаў” [2, с. 150 – 152].

Настаўнік на гэтым уроку будзе імкнуцца акцэнтаваць увагу вучняў на сувязях Тараса Шаўчэнкі з Беларуссю. Варта звярнуўшыся да матэрыялу вучэбнага дапаможніка, пракаментуваць некаторыя факты.

Шматлікімі ніцямі быў звязаны Тарас Шаўчэнка з Беларуссю, з краінай “нараканняў і плачу”. Неаднойчы даводзілася яму хадзіць і ездзіць па беларускай зямлі, з многімі нашымі суайчыннікамі ён быў знаёмы асабіста, з некаторымі сябраваў. У іх ліку літаратары Ян Баршчэўскі, Рамуальд Друцкі-Падбярэскі, Эдвард Жалігоўскі, мастакі Міхаіл Мікешын, Браніслаў Залескі, дзеячы рэвалюцыйна-вызваленчага руху Зыгмунт Серакоўскі, Сільвестр Кількевіч, Ян Станевіч, брат Кастуся Каліноўскага Віктар і інш.

У свой час, як слушна заўважыў К. Хромчанка, “багатая і непаўторная муза Кабзара захапляла і натхняла Максіма Багдановіча, які пранікліва і дасканала даследаваў яе, вывяраючы на лепшых узорах сусветнай паэзіі, да яе звярталіся Якуб Колас, Алесь Гарун і многія іншыя песняры Маладой Беларусі” [3, с. 30]. Неўміручае шаўчэнкаўскае слова застаецца адной з крыніц творчага натхнення для новых пакаленняў беларускіх пісьменнікаў. «...Вялікі Кабзар прыйшоў да нас... песняй, каб назаўсёды зрабіцца любімym і родным... Беларускі народ здавён лічыць Тараса Шаўчэнку сваім родным паэтам і кажа: “Наш Кабзар”» (П. Панчанка).

Творы Т. Шаўчэнкі перакладзены на дзясяткі моў, у тым ліку на беларускую. Сярод беларускіх перакладчыкаў – Янка Купала, Якуб Колас, Максім Танк, А. Куляшоў, Н. Гілевіч, Р. Барадулін і

інш. (Азнямленне школьнікаў з прафесійнай дзейнасцю перакладчыкаў, з сакрэтамі мастацкага перакладу – адзін са шляхоў вывучэння беларускай літаратуры ў дыялогу культур.)

Пасля знаёмства з фактамі біяграфіі чытаецца верш “Думка” (“Цяжка-цяжка жыць на свеце...”) і праводзіцца аўрыстычная гутарка: *Якія ўражанні, пачуцці, думкі выклікаў у вас гэты твор? Якім матывам прасякнуты верш? Якім вам уяўляецца лірычны герой верша? Што можна сказаць пра адметнасці лірычнай формы твора? Якую думку сцвярджае аўтар у вершы? Праз якія мастацка-выяўленчыя сродкі яна раскрываецца?*

У працэсе аналізу праграмнага верша ўвага скіроўваецца на рэалізацыю творчай дзейнасці вучняў, засваенне духоўных каштоўнасцей. З гэтай мэтай варта абапірацца на прыём супастаўлення (кампаратывістыкі) як адзін з найважнейшых прыёмаў вывучэння нацыянальнай літаратуры ў сусветным кантэксце. Прыём супастаўлення становіцца такім жа ўніверсальным прыёмам методыкі, як гутарка і выразнае чытанне, бо неабходны для паступовага разумення вучнямі нацыянальнай літаратуры як цэласнай эстэтычнай сістэмы сярод іншых літаратур свету, найперш усходнеславянскіх. Пашырэнню культуралагічнага досведу вучняў паспрыяюць заданні на супастаўленне розных відаў мастацтва.

Так, на наступным этапе ўрока настаўнік паказвае вучням рэпрадукцыю карціны “Думы мае, думы...” украінскага мастака М. Божага і просіць ахарактарызаваць яе ідэйны змест, параўнаць яе з вершам “Думка” (“Цяжка-цяжка жыць на свеце...”) Т. Шаўчэнкі.

Вучні пад кіраўніцтвам настаўніка павінны прыйсці да наступных падагульненняў: у вершы “Думка” расказваецца пра гаротнае жыццё “сіраты без роду”. Менавіта такое жыццё пражыў сам Шаўчэнка. Пра ўласны лёс паэт скажа: “Гісторыя майго жыцця складае частку гісторыі маёй радзімы”. І гэта дакладна так, бо верш “Думка” – своеасаблівая споведзь хлопца-сіраты, які ўвасабляе ўсіх прыгонных сялян: “Цяжка-цяжка жыць на свеце / Сіраце без долі: / Няма куды прыхінуцца – / Хоць з гары ды ў воду! / Утаніўся б маладзенькі / У той быстрой рэчыцы; / Утаніўся б – цяжка жыці / І няма дзе дзецца” (пераклад Янкі Купалы). Варта адзначыць, што вядомая шаўчэнкаўская “Думка” паўплывала на вобразную сістэму вершаў Купалы “Сумна, сумна жыць на свеце” і “Ой, чаму на хаты гэтыя?...”

Пераходзячы да аналізу верша “Садок вішнёвы каля хаты...”, настаўнік нагадвае вучням гісторыю яго напісання. Пасля арышту, у каземаце Петрапаўлаўскай крэпасці, Т. Шаўчэнка піша (дакладней, складае ў памяці, каб потым пры першай магчымасці запісаць) лірычна-прачулы верш “Садок вішнёвы каля хаты...”.

* **Каламыйкавы верш** – чатырнаццаціскладовы трохакцэнтны верш. Паходжанне тэрміна звязана з назвай горада і рэчкі Каламы на захадзе Украіны.

Пасля выразнага чытання верша настаўнік задае пытанні: *Якое пачуццё аб'ядноўвае гэты верш з папярэднім? Якім настроем прасякнуты твор?* Вучні адзначаюць, што пачуццё любові і суму па Радзіме аб'ядноўвае гэты верш з папярэднім. Але верш “Садок вішнёвы каля хаты...” вылучаецца больш светлай танальнасцю. У ім паэт стварае ідылічны малюнак вясновага вечара на роднай Украіне. Але зірнуўшы на дату напісання верша (1847 г., калі Шаўчэнка быў арыштаваны і высланы з Украіны), разумееш, што лагодны настрой, хутчэй за ўсё, звязаны з настальгіяй, з тугой па Радзіме, бо лірычны герой няхутка пабачыць “садок вішнёвы каля хаты”.

Для раскрыцця асаблівасцей духоўнага аблічча лірычнага героя неабходна мець уяўленне пра культурную прастору пісьменніка. У духоўны свет Шаўчэнкі ў якасці фундаментальнай каштоўнасці і нормы ўвайшоў народны ідэал, увасоблены ў вобразах дома, вішнёвага саду.

Далей настаўніку прапануецца звярнуць увагу вучняў на найбольш кампетэнтную ацэнку (што з павагай засведчана і ва ўкраінскім шаўчэнказнаўстве) спадчыны вялікага Кабзара, дадзеную М. Багдановічам: “У асабе Шаўчэнкі сусветная літаратура мае паэта з вершам меладычным і вытанчаным, – паэта, які прыгажосць сваіх твораў будаваў не на тых сродках паэтычнага ўздзеяння, якія б'юць у вочы, а, наадварот, на сродках найбольш тонкіх – асанансах, алітарациях, унутраных рыфмах; паэта, які да гэтай красы ўказаных элементаў верша дадаў яшчэ незвычайную сілу сваіх рытмаў, а таксама арыгінальнасць, жывасць і грацыёзнасць разнастайных метраў. Далей мы хацелі б падкрэсліць, што ўсё гэта ўзаемна абумоўлівалася адно другім, ствараючы ў агульнай складанасці асаблівы паэтычны свет, г. зн. пэўны строга вытрыманы і гарманічны мастацкі стыль” (з артыкула “Краса і сіла”).

Для падрыхтоўкі вучняў да ўспрымання наступнага праграмага твора варта правесці гутарку пра гістарычныя рэаліі, адлюстраваныя ў паэме “Цары”^{*}. Зварот да міжпрадметных сувязей дазволіць настаўніку акцэнтаваць увагу вучняў на агульнай гісторыі славянскіх народаў. Для ілюстрацыі жорсткасці ўладароў Т. Шаўчэнка ў паэме звяртаецца і да беларускай гісторыі, а менавіта да паходу кіеўскага князя Уладзіміра на Полацк. Тарас Шаўчэнка, апісваючы гэтыя гістарычныя падзеі, асуджае і сучасных яму цароў: “Дык вось наколькі ў іх святога, у тых царах!”

Настаўнік можа прапанаваць успомніць творы беларускіх аўтараў, прысвечаныя гэтай гістарычнай падзеі (апаваданне “Славутая дачка По-

лацкай зямлі” Уладзіміра Бутрамеева, урывак з паэмы “Рагнеда” Лявона Случаніна, вывучаныя ў VI класе). Пасля адказаў вучняў настаўнік звяртае ўвагу на іншыя раздзелы паэмы.

Паэма складаецца з пралога-запеўкі і пяці раздзелаў. Т. Шаўчэнка абапіраецца на прыпавесці з Бібліі як аснову ідэі свайго твора. Падзеі беларускай гісторыі згадваюцца ў чацвёртым раздзеле. У пралогу-запеўцы і заключнай пятай частцы паэт звяртаецца да Музы – дзвянтай сястры бога мастацтва Апалона. Спачатку аўтар просіць яе дазволу (і дапамогі) “асоб высокіх апяваць”, а ў канцы як бы дзеліцца з ёю сваімі высновамі пра катаў-цароў, пра тое, што ўсюды, дзе няма волі, няма і ніколі не будзе “добра для чалавека”.

На заключным этапе ўрока вучням прапануецца адказаць на пытанне: *Чаму творчасць Т. Шаўчэнкі ўспрымаецца як своеасаблівы подзвіг Праметэя?*

У якасці дапаможнага матэрыялу вучні могуць выкарыстаць літаратуразнаўчыя артыкулы Т. Шамякінай па аглядавай тэме “Беларуская літаратура і Антычнасць” [1, с. 17 – 18].

Наступнае пытанне стане лагічным працягам папярэдняга і падагульніць разважанні класа пра творчасць Т. Шаўчэнкі: *Чым значны вобраз Праметэя? Чаму сярод “вечных вобразаў” твораў мастацтва адным з любімых стаў Праметэй?* Зварот да міжпрадметных сувязей (вучні прыгадаюць трагедыю “Праметэй Прыкуты” Эсхіла, з якой яны пазнаёміліся ў VIII класе на ўроках рускай літаратуры, сімфанічную паэму “Праметэй” кампазітара А. Скрабіна, карціну мастака Я. Ёрданса “Прыкуты Праметэй”, скульптуру Праметэя, што разрывае ланцугі, на Арлінай гары каля горада Сочы) дазволіць дзевяцікласнікам лёгка справіцца з гэтым пытаннем.

У сваіх выказваннях вучні адзначаць, што вобраз Праметэя набыў надзвычай глыбокі сімвалічны сэнс – змагар з тыраніяй, а ўся творчасць Т. Шаўчэнкі была прысвечана барацьбе супраць самадзяржаў і прыгону.

Магчымыя варыянты *дамашняга задання*, распрацаванага ў адпаведнасці са зместам навучання, які забяспечвае фарміраванне культуралагічнай і творчай кампетэнцыі.

1. На аснове афарыстычных выказванняў беларускіх / украінскіх пісьменнікаў пра нацыянальныя сімвалы, культурныя рэаліі падрыхтаваць паведамленне «“Садок вішнёвы каля хаты”. Вобраз роднага дому ў беларускай і ўкраінскай паэзіі».

2. Індывідуальнае заданне: распрацаваць эмблему паэта, яго творчасці, даць абгрунтаванне.

Вучням бачыцца такая “эмблема” – сэрца, ахопленое полымем (выразная аналогія – сэрца Данка). Супаставім з *культурна-гістарычнымі аналагамі* (у тэрміналогіі А. Хутарскога).

* У рукапісе твор не мае загалова. Упершыню паэма надрукавана ў “Кабзары” (1876) пад рэдактарскай назвай “Цары”, якая стала традыцыйнай.

Паводле крылатага выслоўя І. Франко, шаўчэн-каўская паэзія – “огонь в одежі слова”. “Вобразы сэрца і агню – ключавыя, канцэптуальна важныя ў паэзіі Т. Шаўчэнкі. Іх генезіс цесна звязаны як з фальклорнай традыцыяй, так і з літаратурнай эстэтызацыяй сэрца ў рамантычнай украінскай літаратуры, узнёсла-адухоўленым яго разуменнем як этычнага, эстэтычнага ды і этнічнага цэнтра ўкраінскага нацыянальнага быцця. Мастак развівае думку пра спазнавальную функцыю сардэчнай рэцэпцыі, выключную ролю сардэчнай пачуццёвасці ў спазнанні свету. Найвышэйшае прызначэнне творчасці Кабзар бачыць у спрыянні велічнай працы чалавечага сэрца, у якім прысутнічаюць усе агульначалавечыя каштоўнасці” [4, с. 22].

3. Уявіць, як магла б выглядаць вокладка беларускага “Кабзара”. Растлумачыць, чаму менавіта такой яна бачыцца.

Для супастаўлення прапануем *культурна-гістарычны аналаг*:

«У снежні 1938 г. беларускі “Кабзар” быў здадзены ў друк. Кніга ўбачыла свет у дні святкавання 125-годдзя з дня нараджэння класіка ўкраінскай літаратуры. Яна выйшла на паперы шырокага фармагу, аб’ёмам у 38 друкаваных аркушаў, накладам 10 000 экз. Партрэт Т. Шаўчэнкі, малюнк і арнамент належалі мастаку Б. Каплану. Цвёрдая вокладка. Назва і прозвішча аўтара ціснёныя залатымі літарамі. У такім урачыстым аздабленні тады яшчэ не выдаваліся творы ніводнага з беларускіх паэтаў. Выдавецтва і перакладчыкі ўклалі ў выданне “Кабзара” пачуццё пашаны беларускага народа да ўкраінскага паэта, ім удалося з “ясністю, простотою і поетічнаю граціею віслова” (І. Франко) перадаць беларускім словам высокі лірызм твораў Т. Шаўчэнкі, тое цёплае і пяшчотнае ззянне любові да простых людзей і полымя гневу і нянавісці да прыгнятальнікаў, якімі палаюць старонкі “Кабзара»” [5, с. 22 – 23]. “Кабзар” быў успрыняты як “Летапіс вандраванняў чалавечага сэрца, кніга самай глыбокай, самай вернай любові і спапяляючай нянавісці, новы маніфест паэзіі, навукі паўстання, мужнасці, прароцтва” [6].

4. Паспрабаваць уявіць, што тэкст паэмы “Цары” мае электронны выгляд. З дапамогай даведачна-інфармацыйнай літаратуры або інтэрнэт-рэсурсаў стварыць гіперспасылкі (невялікі культуразнаўчы тэкст-інфармагар) да ўжытых у паэме слоў *Рагвалод, Рагнеда*.

5. Параўнаць пераклад тэксту апошніх радкоў IV раздзела паэмы “Цары” Т. Шаўчэнкі на беларускую* (рускую) мову з арыгіналам [7, с. 396 – 397]:

Прийшли, і город обступили
Кругом, і город запалили.
Владимир князь перед народом

Убив старого Рогволода
Потя** народ, княжну поя***,
Отиде в волости своя,
Отиде з шумом. І растлі ю****,
Тую Рогніду молодую.
І прожәне ю, і княжна
Блукае по світу одна,
Нічога з ворагом не вдіе.
Так отакіі-то святіі
Оті царі.

Т. Шаўчэнка.

Пришли, и город обступили
Кругом, и город подпалили.
Владимир-князь перед народом
Убил седого Рогволода,
Поя народ, княжну поя,
Отыде в волости своя,
Отыде с шумом. И растли ю,
Рогнеду эту молодую,
И прогони ю, и княжна
Блуждает по миру одна...
Кто ей поможет... Вот какие
Те венценосные святые
Князья-цари!

Пераклад Л. Вышаслаўскага.

Прапанаваная методыка вывучэння праграмай тэмы “Тарас Шаўчэнка” – частковая рэалізацыя культуралагічнага падыходу ў навучанні беларускай літаратуры з апорай на фарміраванне творчай кампетэнцыі. На прыкладзе вывучэння іншых раздзелаў і тэм можна ажыццявіць далейшае ўкараненне ідэй навучання літаратуры з пазіцыі культуратэнтрызму.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская літаратура** : вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. П. Рагойша [і інш.]; пад рэд. В. П. Рагойшы. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011. – 320 с.; **Беларуская літаратура ў 9 класе** : вуч.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Т. І. Шамякіна, В. У. Праскаловіч. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2012 (*рыхтуецца да друку*).
2. **Беларуская літаратура. 9 клас** : матэрыялы да ўрокаў / У. А. Сенькавец [і інш.]. – Мінск, 2010. – 511 с.
3. **Хромчанка, К.** Тарас Шаўчэнка / К. Хромчанка // Роднае слова. – 1994. – № 3. – С. 30.
4. **Шаладонова, Ж.** “Ён добра ўсё знае” : Статус паэта ў творчасці Змітрака Бядулі і Тараса Шаўчэнкі / Ж. Шаладонова // Роднае слова. – 2006. – № 12. – С. 20 – 22.
5. **Ліякумовіч, Ц.** “Водгалас пачэснае ў сэрцы беларускім...” : Пераклад “Кабзара” Тараса Шаўчэнкі на беларускую мову / Ц. Ліякумовіч // Роднае слова. – 2004. – № 3. – С. 21 – 23.
6. **Лужанин, М.** Уста народа / М. Лужанин // Літаратурная газета. – 1969. – 9 марта.
7. **Шевченко, Т.** Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1987. – 639 с.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

** *Потя* (царкоўнаслав.) – парэзаўшы, пабіўшы.

*** *Поя* (царкоўнаслав.) – узяўшы (у дадзеным кантэксце – у наложніцы).

**** *Ю* (царкоўнаслав.) – іі (яе).

* Пераклад зроблены В. Рагойшам (гл. вучэбны дапаможнік, с. 121).

ДЫКТАНТ ЯК ВІД ПРАКТЫКАВАННЯ

НАВУЧАЛЬНЫ ТЛУМАЧАЛЬНЫ ДЫКТАНТ

Навучальны дыктант выкарыстоўваецца з мэтай выпрацоўкі і замацавання пэўных арфаграфічных і пунктуацыйных уменняў і навыкаў.

Тлумачальны дыктант – гэта такі від дыктанта, пры якім спачатку адбываецца запіс слоў (спалучэнняў слоў) або сказаў, а потым даецца тлумачэнне арфаграм або / і пунктаграм. Тлумачальны дыктант праводзіцца найчасцей на этапе замацавання вывучанага матэрыялу, аднак такі від практыкавання можна выкарыстаць і падчас праверкі дамашняга задання, а таксама пры паўтарэнні і абагульненні раней вывучанага. Тлумачальны дыктант, як і іншыя навучальныя дыктанты, можа быць як зрокавым, так і слыхавым.

Тэкставыя тлумачальныя дыктанты звычайна выкарыстоўваюцца для праверкі засваення не толькі тых арфаграм або пунктаграм, якія вывучаюцца, але і ўжо вывучаных, што дазваляе ўзнаўляць і актуалізаваць раней набытыя веды, уменні і навыкі. Слоўнікавыя тлумачальныя дыктанты маюць на мэце трэніраваць засваенне пэўнага або некалькіх правіл.

1. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Раствлумачце правапіс прапушчаных арфаграм і пунктаграм, сфармулюйце правілы.

Мартын Рыль ехаў са стрэльбай на чоўне (ў, у)скрай Прып...ці. Ён туліцца бліжэй да чаротаў каб спрытней па...красціся да дзікіх качак. Яму пашчас...лівілася настраляць іх штук пяць. З таго боку Прып...ці шыбуе човен. На носе чоўна ляжыць зялёная вязка свежай травы і ёмкі сноп пышнага кучаравага чароту. На чоўне бялее гнуткая, руплівая дз...вочая постаць у чырвонай хуста...цы завязанай канцамі назад. Спрытна мільгае вясло ў яе пру...кіх руках і човен борзда і роўна с...лізгаціць па шырокім лоне спакойнай Прып...ці. Мінуўшы сярэдзіну рэчкі човен крута верне (ў)бок Мартына. Мартын сумыслу едзе павольна і пільна ўзіраецца ў затокі дзе любяць жыраваць качкі і (не)глядзіць на човен з дзяўчынаю хоць ужо ведае хто на ім плыве. Але яму прыемна.

Звяртаем увагу чытачоў: у №№ 1, 2 змешчана распрацоўка “Дыктант як від практыкавання: Навучальны папераджальны дыктант” С. Мароз, М. Ржавуцкай, Т. Старасценкі.

– А я табе ўсіх качак папужаю чуецца малады звонкі дз...вочы голас і следам за гэтым даносіцца яе крык.

Я. Колас. Дрыгва.

Раствлумачце значэнне слоў *шыбаваць, борзда, ёмкі*. Падбярыце сінонімы да слова *спрытна*.

2. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Раствлумачце правапіс вылучаных арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

Адштурхнуўшыся ад берага, Лаўрэн едзе ўверх па Дняпру, да самага дальняга семафора свайго ўчастка. Адну за другой запальвае семафорныя лямпы і ўсцягвае іх на самы верх мачтаў. Дзе газы падаль, дзе старанна пратрэ закуранае шкло, падрэжа і падчысціць knot. І калі запаліцца апошняя лямпа, едзе Лаўрэн да невялікай выспачкі, заросшай лазняком і алешнікам, выцягвае човен, раскладвае цяпельца, назбіраўшы ўсякага сушняку з ламачча, павыкіданага вадой. Тут і алешнікавы цюльпак, і яловае бярвянцо – адбіліся ад плытоў, – тут і павыкіданыя вадой бярозавыя пярэвіткі, і ўсякая іншая драбязя.

Лаўрэн грэе над вадой старэчыя рукі і, уладзіўшыся на ўзятым з чоўна сене, пазірае ўздоўж рачных берагоў, углядаецца ў запаленыя семафоры. Чырвоныя і белыя, мільгацяць яны ў загусцелай цемені ночы і адсвечваюць то пырскамі, то дрыготкімі круцёлкамі на цёмнай вадзе. Лаўрэн глядзіць і ўздыхае. Прызвычаіўся ўжо так. Гляне на што – уздыхне, падумае – уздыхне.

М. Лынькоў. На чырвоных лядах.

Раствлумачце значэнне слоў *човен, knot, цяпельца, цюльпак, пярэвіткі, выспачка*, карыстайцеся тлумачальнымі слоўнікамі.

3. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Раствлумачце правапіс прапушчаных арфаграм і пунктаграм, сфармулюйце правілы.

Па глыбіні псіхалагічных даслед(ава, ва)нняў чалавечай душы Кузьму Чорнага адны параўноўваюць з Дастаеўскім іншыя з Бальзакам славытым французскім піс...меннікам. Яшчэ ў 30-я гады беларуская крытыка выказвала меркаванне што задуманая серыя раманаў Чорнага пра гістарычны шлях беларусаў “ад паншчыны да нашых дзён” у (А, а)йчыннай літаратуры можа стаць з’явай не мен...ш прыкметнай чым вядомыя творы Бальзака з серыі “Чалавечая камедыя”.

Чорны разумеў што паставіў перад сабою н...простую задачу якая вымушае (што)дзё(н, нн)ай карпатлівай працы. Але працаваць ён сын бедных сялян быў прывучаны з маленства. Больш таго, ад продкаў перадалося яму жаданне любую работу выкон(ыва, ва)ць так каб не было сорамна перад людз...мі. Дзед піс...менніка Міхал Парыбак якога ў вёсцы клікалі Чорны (вось адкуль псеўданім творцы, а сапраўднае імя і прозвішча яго, як вядома, Мікалай Карлавіч Раманоўскі) цудоўна ведаў ткацкае рамяство яго сурвэткі высока цаніў сам князь Радзівіл. Пра такіх як бацька Мікалая Карлавіча гавораць майстар на ўсе рукі. Ён быў і цеслем і шаўцом і краўцом. Дарэчы сам Чорны ўжо ў дзяцінстве здзіўляў бацькоў сваімі акцёрскімі здольнасцямі уменнем добра маляваць і іграць на розных музычных інструментах.

І ўсё ж прага да літаратурнай творчас...ці перамагла ўсе іншыя захапленні.

А. Бадак.

“Чалавечая драма” Кузьмы Чорнага.

Падбярэце сінонімы да слова *карпатлівы*. Рас-тлумачце значэнне слова *цесля*.

4. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Рас-тлумачце правапіс вылучаных арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

А ў календары і на Беларусі – восень... Апа-лае лісце і дажджыстыя дні... Калісьці пяцьдзя-сят гадоў таму гэтай парою ў палескай вёсачцы на Берасцейшчыне нарадзілася дзяўчынка Жэ-ня, якой наканавана было стаць выдатнай бела-рускай паэткай.

Жэня Янішчыц заўсёды ішла на голас Ліры, і ён, гэты голас, чуўся ёй то з роднага Палесся (і ніхто пра Палессе, пра тамтэйшых людзей так прыгожа-высока не змог расказаць, як расказва-ла, апявала яна ў сваіх вершах); то раптам гэты голас кратаў нейкія вельмі таемныя струны, і тады Жэня пісала вершы пра каханне – гара-чае, трапяткое, а найчасцей такое, калі “смяюц-ца вочы, поўныя святла, а на губах – гарчавін-ка самоты”. Яе лірычны радок пратканы праз усю беларускую паэзію залатою ніткаю. І ўжо немагчыма ўявіць нашу літаратуру без імя Яў-геніі Янішчыц. Свой творчы шлях яна распачала кніжкаю “Снежныя грамніцы”, якая засведчыла, што ў беларускую паэзію прыйшоў моцны, над-звычай пранікнёны светлы голас.

Р. Баравікова. Ластаўка вясны.

Рас-тлумачце значэнне слоў *тамтэйшы*, *грам-ніцы*, *ліра*. Як вы разумееце выраз *расказаць пры-гожа-высока*?

5. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літа-ры і знакі прыпынку. Рас-тлумачце правапіс прапуш-чаных арфаграм і пунктаграм, сфармулюйце праві-лы. Лічбы запішыце словамі.

Зусім (не)аспрэчваючы мудрага (Г, г)этаўскага сцв...рджання (хто хоча зразумець паэта, паві-нен пабываць у паэтавым краі), каб зразумець Паэта я мусіў пабываць у краі для яго чужым дзе ён памёр і пахаваны. Можа таму, што жыц-цё гэтага генія ад пачатку і да канца складзена з загадак якія ўжо даўно разгад(ыва, ва)юць і будуць яшчэ доўга разгад(ыва, ва)ць уседлівыя дасле...чыкі і проста зацікаўл...ныя людзі. Та-кое кароткае жыццё і такія доўгія пошукі раз-гадак...

У чэрвені 1975 года пашэнціла мне на доб-рую паўднёвую дарогу якая і прывяла ў найсо-нечную Ялту шчаслівае ластаўчына гняздзечка ўсіх аматараў а...пачынку. Рамантычных зваб прыўзнёслых а...чуванняў у б...стурботным (Я, я)лцінскім абсягу было аж залішне. Пяшчотны прасвечаны да самага дна блакіт мора і мяккі духмяны водар паветра, настоены на чыстым дыханні багатай горнай раслі(н, нн)асці, усё гэта нагад(ыва, ва)ла нейкае незвычайнае блакітнае варыва якое хтос...ці прыправіў самымі экзат-ычнымі зёлкамі. Усё вабіла і чаравала асабліва тых хто можа (ў)першыню бачыў само мора.

Сапраўдныя свае звабы мора здольнае па-казаць толькі (над)вечар калі прыстынуць бе-рагавы жвірок і каменне падыве свае крылы вецер(свяхак) і ў сінявата(чырвоным) паўзмро-ку ра...плывуцца і згладзяць свае абрысы далёкія і блізкія вяршыні гор. Такой парой я пакідаў свой утульны пакойчык (Д, д)ома творчасці імя Чэхава і пакручастай сцяжынай спускаўся з гары каб пабыць сам(насам) з морам.

К. Камейша.

“Пад пошум хваль, ля сіняй бухты...”

Рас-тлумачце значэнне слоў *звабы*, *зёлкі*. Падбярэце сінонім да слова *пакручасты*. Пра якога паэ-та ідзе гаворка ў тэксце? Чаму аўтар ужывае слова *Паэт* з вялікай літары?

6. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя лі-тары і знакі прыпынку. Рас-тлумачце правапіс пра-пушчаных арфаграм і пунктаграм, сфармулюйце правілы.

Не будзе перабольшаннем сказаць што яшчэ і цяпер творчасць Купалы і Коласа вывучаец-ца ў школе крыху аднабакова. А між тым твор-часць кла(сс, с)ікаў разнастайная – скажам, якая шырокая і глыбокая (К, к)упалава лірыка альбо філасо...ская паэзія, што све...чаць пра багаты духоўны свет як аўтара, так і яго герояў! Праў-да Коласу, бадай, пашанцавала больш – асаблі-ва з вывучэннем яго паэмы “Новая зямля”. Гэты твор перажыў многія тагачасныя і пазнейшыя крытычныя наскокі н...ўхільна сц...вердзіўся ж...мчужынай (К, к)оласавага паэтычнага плёну і ўсёй беларускай літаратуры энцыклапедычна адлюстраванай жыццё побыт духоўны свет тага-

часнай вёскі і часткова горада натхніў да далейшага глыбейшага развіцця нашу прозу. Так, так, прозу бо ў “Новай зямлі” (ў, у) дала спалучыліся паэзія і проза ярка даследавана пэўная эпоха чалавечы свет з зямлёй і космасам. Пазнейшая проза не магла і цяпер не можа не ўлічыць (К, к) оласавай лірыкі і натуральнай заземленасці мастацкай дэталізацыі эстэтычна-філасофскага заглыблення ў асэнсаванні жыццёвых з’яў сацыяльных пераўтварэнняў і ўнутранага чалавечага свету. (Не)выпадкова ж не толькі нашы паэты але і празаікі гэтак любяць “Новую зямлю”: яна такая адзіная і непаўторная, (не)выпадкова ж сын беларускай зямлі касманаўт Пётр Клімух узяў яе з сабой у высокае неба!

Г. Далідовіч. Новы Колас.

Растлумачце значэнне слоў *класік, лірыка*. Вызначце, да якога тыпу маўлення належыць тэкст.

7. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Растлумачце правапіс вылучаных арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

Аўтастоп, або з англійскай “хіч-хайкінг”, – гэта вандроўкі па свеце на хоць-якім спадарожным транспарце: на аўтамабілях, цягніках, самалётах, лакаматывах, вазах, – увогуле на ўсім, што рухаецца ў патрэбным кірунку, – са згоды кіроўцы ці гаспадара транспартнага сродку. Для адных аўтастоп – гэта нязручны і небяспечны спосаб перамяшчэння, звязаны з нудотным станнем на дарозе з узнятай рукой, з начлегам у спальніку “ў лесе пад кустом”, непаўнавартасным і несвоечасовым харчаваннем ды з неабходнасцю прыстасоўвацца да розных абставін. А для іншых аўтастоп – гэта захапляльны прыгоды, у якіх само паняцце “дарога” набывае надзвычайны сэнс. Калі можна ўпэўніцца, што шанцаванне – гэта дыягназ, што ўсё, што адбываецца з вамі ў дадзены момант у дадзеным пункце прасторы сапраўды (не)паўторна і ніхто не здольны паўтарыць ваш шлях пасля вас. І ўсе згодны з тым, што аўтастоп – найлепшая і найтаннейшая магчымасць пабачыць свет.

К. Карчэўская.

Аўтастоп, ці як вандраваць, не марнуючы грошай.

Вызначце, да якога тыпу маўлення і стылю належыць тэкст. Дакажыце сваю думку.

8. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Растлумачце правапіс прапушчаных арфаграм і пунктаграм, сфармулюйце правілы.

Як адзначаюць дасле...чыкі лірычнай паэзіі, (не, ня)гледзячы на тое, што яе аснову складаюць вобразы(перажыванні) лірычная паэзія не можа абмяжоўвацца адлюстраваннем толькі суб...ектыўнага свет...: у рэальным жыцці немагчыма а...дзяліць тыя прадметы і з...явы знешняга свет...

якімі гэтыя перажыванні выкліканы. А...сюль узнікае неабходнасць увесці ў склад лірычнага верш... элементы прадметна(рэчыўнага) свет... і іх слоўна(моўныя) адзінкі. Таму тыповая мадэль лірычнага верш... ўключае ў свой склад тры асноўны... кампанент... р...альны свет пачуццё і паэтычную думку. Пры гэтым думка як бы падводзіць вынік аўтарскай р...флексіі і змя...чаецца як правіла ў канцы верш... або страфы – утвараецца лірычны сюж...т створа(н, нн)ы перапляценнем трох кампанентаў з іх бясконца(зменлівымі) (не)прадбача(н, нн)ымі с...адносінамі.

П...йзажныя ...образы ў лірыц... моцныя сро...кі выражэння нацы...нальна(патры...тычных) пачуццяў бо кожны паэт адухо...лены любо...ю да прыроды якая з...яўляецца неад...емнай часткай яго Радзімы.

М. Цікоцкі. Урокі моўнага майстэрства.

Вызначце стыль і тып тэксту. Абгрунтуйце адказ. Патлумачце значэнне слова *р...флексія* і выразаў *вобразы(перажыванні), слоўна(моўныя) адзінкі, лірычны с...жэт*.

ДАВЕДКІ

1. Мартын Рыль ехаў са стрэльбай на чоўне ўскрай Прыпяці. Ён туліцца бліжэй да чаротаў, каб спрытней падкрасціся да дзікіх качак. Яму пашчаслівілася настраляць іх штук пяць. З таго боку Прыпяці шыбуе човен. На носе чоўна ляжыць зялёная вязка свежай травы і ёмкі снопы пышнага кучаравага чароту. На чоўне бялее гнуткая, руплівая дзявочая постаць у чырвонай хустачцы, завязанай канцамі назад. Спрытна мільгае вясло ў яе пругкіх руках, і човен борзда і роўна слізгаціць па шырокім лоне спакойнай Прыпяці. Мінуўшы сярэдзіну рэчкі, човен крута верне ў бок Мартына. Мартын сумыслу едзе павольна і пільна ўзіраецца ў затокі, дзе любяць жыраваць качкі, і не глядзіць на човен з дзяўчынаю, хоць ужо ведае, хто на ім плыве. Але яму прыемна.

– А я табе ўсіх качак папужаю, – чуецца маляды звонкі дзявочы голас, і следам за гэтым даносіцца яе крык.

Я. Колас. Дрыгва.

3. Па глыбіні псіхалагічных даследаванняў чалавечай душы Кузьму Чорнага адны параўноўваюць з Дастаеўскім, іншыя – з Бальзакам, славытым французскім пісьменнікам. Яшчэ ў 30-я гады беларуская крытыка выказвала меркаванне, што задуманая серыя раманаў Чорнага пра гістарычны шлях беларусаў “ад паншчыны да нашых дзён” у айчынай літаратуры можа стаць з’явай не менш прыкметнай, чым вядомыя творы Бальзака з серыі “Чалавечая камедыя”.

Чорны разумеў, што паставіў перад сабою няпростую задачу, якая вымушае штодзённай карпатлівай працы. Але працаваць ён, сын бедных сялян, быў прывучаны з маленства. Больш таго, ад продкаў перадалося яму жаданне любую работу выконваць так, каб не было сорамна перад людзьмі. Дзед пісьменніка Міхал Парыбак, якога ў вёсцы клікалі Чорны (вось адкуль псеўданім творцы, а сапраўднае імя і прозвішча яго, як вядома, Мікалай Карлавіч Раманоўскі), цудоўна ведаў ткацкае рамяство, яго сурвэткі высока цаніў сам князь Радзівіл. Пра такіх, як бацька Мікалая Карлавіча гавораць: майстар на ўсе рукі. Ён быў і цеслем, і шаўцом, і краўцом. Дарэчы, сам Чорны ўжо ў дзяцінстве здзіўляў бацькоў сваімі акцёрскімі здольнасцямі, уменнем добра маляваць і іграць на розных музычных інструментах.

І ўсё ж прага да літаратурнай творчасці перамагла ўсе іншыя захапленні.

А. Бадак.

“Чалавечая драма” Кузьмы Чорнага.

5. Зусім не аспрэчваючы мудрага гэтаўскага сцверджання (хто хоча зразумець паэта, павінен пабываць у паэтавым краі), каб зразумець Паэта, я мусіў пабываць у краі для яго чужым, дзе ён памёр і пахаваны. Можна таму, што жыццё гэтага генія ад пачатку і да канца складзена з загадак, якія ўжо даўно разгадваюць і будуць яшчэ доўга разгадваць уседлівыя даследчыкі і проста зацікаўленыя людзі. Такое кароткае жыццё і такія доўгія пошукі разгадак...

У чэрвені 1975 года пашэнціла мне на добрую паўднёвую дарогу, якая і прывяла ў найсонечную Ялту, шчаслівае ластаўчына гняздзечка ўсіх аматараў адпачынку. Рамантычных зваб, прыўзнёслых адчуванняў у бестурботным ялцінскім абсягу было аж залішне. Пяшчотны, прасвечаны да самага дна блакіт мора і мяккі, духмяны водар паветра, настоены на чыстым дыханні багатай горнай расліннасці, – усё гэта нагадвала нейкае незвычайнае блакітнае варыва, якое хтосьці прыправіў самымі экзатычнымі зёлкамі. Усё вабіла і чаравала асабліва тых, хто, можа, упершыню бачыў само мора.

Сапраўдныя свае звабы мора здольнае паказаць толькі надвечар, калі прыстынуць берагавы жвірок і каменне, падые свае крылы вецер-свяжак і ў сінявата-чырвоным паўзмроку расплывуцца і згладзяць свае абрысы далёкія і блізкія вяршыні гор. Такой парой я пакідаў свой утульны пакойчык Дома творчасці імя Чэхава і пакручастай сцяжынай спускаўся з гары, каб пабыць сам-насам з морам.

К. Камейша.

“Пад пошум хваль, ля сіняй бухты...”

6. Не будзе перабольшваннем сказаць, што яшчэ і цяпер творчасць Купалы і Коласа вывучаецца ў школе крыху аднабакова. А між тым творчасць класікаў разнастайная – скажам, якая шырокая і глыбокая Купалава лірыка альбо філасофская паэзія, што сведчаць пра багаты духоўны свет як аўтара, так і яго герояў! Праўда, Коласу, бадай, пашанцавала больш – асабліва з вывучэннем яго паэмы “Новая зямля”. Гэты твор перажыў многія тагачасныя і пазнейшыя крытычныя наскокі, няўхільна сцвердзіўся жамчужынай Коласавага паэтычнага плёну і ўсёй беларускай літаратуры, энцыклапедычна адлюстраванай жыццём, побытам, духоўным светам тагачаснай вёскі і часткова горада, натхніў да далейшага, глыбейшага развіцця нашу прозу. Так, так, прозу, бо ў “Новай зямлі” ўдала спалучыліся паэзія і проза, ярка даследавана пэўная эпоха, чалавечы свет з зямлёй і космасам. Пазнейшая проза не магла і цяпер не можа не ўлічыць Коласавай лірыкі і натуральнай заземленасці, мастацкай дэталізацыі, эстэтычна-філасофскага заглыблення ў асэнсаванні жыццёвых з’яў, сацыяльных пераўтварэнняў і ўнутранага чалавечага свету. Невыпадкова ж не толькі нашы паэты, але і празаікі гэтак любяць “Новую зямлю”: яна такая адзіная і непаўторная, невыпадкова ж сын беларускай зямлі, касманаўт Пётр Клімук, узяў яе з сабой у высокае неба!

Г. Далідовіч. Новы Колас.

8. Як адзначаюць даследчыкі лірычнай паэзіі, нягледзячы на тое, што яе аснову складаюць вобразы-перажыванні, лірычная паэзія не можа абмяжоўвацца адлюстраваннем толькі суб’ектыўнага свету: у рэальным жыцці немагчыма аддзяліць тыя прадметы і з’явы знешняга свету, якімі гэтыя перажыванні выкліканы. Адсюль узнікае неабходнасць увесці ў склад лірычнага верша элементы прадметна-рэчыўнага свету і іх слоўна-моўныя адзінкі. Таму тыповая мадэль лірычнага верша ўключае ў свой склад тры асноўныя кампаненты: рэальны свет, пачуццё і паэтычную думку. Пры гэтым думка як бы падводзіць вынік аўтарскай рэфлексіі і змяшчаецца, як правіла, у канцы верша або страфы – утвараецца лірычны сюжэт, створаны перапляценнем трох кампанентаў з іх бясконца зменлівымі, непрадбачанымі суадносінамі.

Пейзажныя вобразы ў лірыцы – моцныя сродкі выражэння нацыянальна-патрыятычных пачуццяў, бо кожны паэт адухоўлены любоўю да прыроды, якая з’яўляецца неад’емнай часткай яго Радзімы.

М. Цікоцкі. Урокі моўнага майстэрства.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
Тацяна СТАРАСЦЕНКА.

ЧОРНАЯ БЫЛЬ БЕЛАРУСІ

ПЕДАГАГІЧНАЯ МАЙСТЭРНЯ ПАВОДЛЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ (ХІ КЛАС)

Мэта: на аснове знаёмства з творамі сучаснай беларускай паэзіі абудзіць у вучняў пачуццё суперажывання ахвярам чарнобыльскай трагедыі, адказнасці чалавека перад прыродай; развіваць уменні калектыўнай работы, выразнага чытання мастацкага твора, рэфлексіі; выхоўваць любоў да роднай зямлі.

Абсталяванне: мультымедычная прэзентацыя; вершы беларускіх паэтаў пра чарнобыльскую трагедыю; кніга ўспамінаў “След чорнага ветру”.

ХОД МАЙСТЭРНІ

I. Індуктар.

Звычайны дзень,
Ці ж вінаваты
Хоць на імгненне ён у тым,
Што стаў аднойчы чорнай датай,
Каб ёй застацца назаўжды?

Р. Барадулін.

Абмеркаванне эпіграфа, прагляд прэзентацыі.

Знаёмства з успамінамі пра аварыю на ЧАЭС з кнігі “След чорнага ветру”.

II. Самаканструкцыя.

Настаўнік.

Што для вас значыць слова *Чарнобыль*?

III. Сацыяканструкцыя.

Вучні ў групах знаёмяцца з вершамі на тэму чарнобыльскай трагедыі, абмяркоўваюць пытанні.

1-я група.

Чалавек яшчэ не ведаў, не разумеў, трагедыя якога маштабу абрынулася на яго дом. А прырода ўжо ціха, непрыкметна, нікому не гаворачы пра тое, як баліць ёй... памірала.

“Знаёмае дрэва...”, “Дождж” А. Пісьмянкова; “Пракажоны снег” Я. Хвалея; “Чарнобыльскі воўк” С. Законнікава.

1. Што аб’ядноўвае гэтыя творы чарнобыльскай тэматыкі? Падбярыце агульную назву да гэтага невялічкага цыкла вершаў.

2. Якімі пачуццямі прасякнуты вершы? Якія пачуцці яны выклікалі ў вас, да якіх падштурхнулі думак?

3. Стварыце сімвалічны малюнак паводле прачытаных твораў.

2-я група.

Якая яна, “зона”? Мёртвыя гарады, вёскі, дамы... Жыццё застыла там, у 1986-м.

“Ці гэта лёс...” А. Пісьмянкова; “Ляцелі хаты” А. Грачанікава; “Баршчоўка” М. Мятліцкага.

1. Які вобраз з’яўляецца скразным, праходзіць праз усе творы? Чаму паэты выбралі менавіта гэты вобраз, каб прадставіць “зону”?

2. Якія пачуцці выклікалі ў вас прачытаныя вершы?

3. Сёння існуюць экскурсійныя туры ў “зону”. Ці падтрымліваеце вы ідэю арганізацыі такіх экскурсій?

4. Стварыце сімвалічны малюнак паводле прачытаных твораў.

3-я група.

А Чарнобыль збірае свае ахвяры: лёсы... жыцці... Не шкадуе нікога: ні дзяцей, ні старых...

“1986” А. Пісьмянкова; “За калючым дротам”, “Чаравічкі” С. Законнікава.

1. Чые вобразы паўстаюць перад намі з вершаў? Як Чарнобыль паўплываў на лёсы людзей розных пакаленняў?

2. Якімі пачуццямі прасякнуты вершы, якія пачуцці яны выклікалі ў вас, да якіх падштурхнулі думак?

3. Стварыце сімвалічны малюнак паводле прачытаных твораў.

4-я група.

Калі чалавека напаткала бяда, першае, над чым ён задумваецца, – за што? Можна быць, калі знайсці адказ на гэтае пытанне, улічыць усе нашы памылкі, мы зможам не дапусціць другой бяды, калі ўжо не ўдалося пазбегнуць гэтай.

“Бяда” У. Паўлава; “Галгофа” (урывак) К. Жука.

1. К. Жук задаецца пытаннем: за што карае Бог Зямлю? Ці згодны вы з адказам на гэтае пытанне, які прапануе У. Паўлаў? Абгрунтуйце думку.

2. Які адказ прапанавалі б вы? Беды, якія выпадаюць на лёс чалавецтва, выпадковасць ці заканамерны вынік учынкаў саміх людзей?

3. Стварыце сімвалічны малюнак паводле прачытаных твораў.

IV. Афішыраванне.

Выразнае чытанне вершаў, абмеркаванне пытанняў, прадстаўленне вынікаў групавой работы.

V. Разрыў.

Прыйдзе час, калі вы падумаеце, што ўсё скончана. Вось гэта і будзе пачаткам.

Луі Ламур.

Настаўнік. Пачатак чаму можа даць трагедыя ў Чарнобылі?

VI. Рэфлексія.

Закончыце фразу: “Каб не дапусціць падобнай бяды, трэба...”

Наталля РАГАТОЎСКАЯ,

настаўнік вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі Мінскай дзяржаўнай гімназіі-каледжа мастацтваў.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ПРАВАПІС ГАЛОСНЫХ ЛІТАР

ФАКУЛЬТАТЫЎНЫЯ ЗАНЯТКІ (ХІ КЛАС)

Мэты: паўтарыць, паглыбіць і сістэматызаваць тэарэтычныя звесткі аб правапісе галосных (акцэнтаваць увагу на словы, напісанне якіх змянілася паводле новага правапісу); удасканаліваць уменне правільна пісаць словы з гэтымі галоснымі; развіваць навыкі работы ў групах, садзейнічаць рэалізацыі творчых здольнасцей вучняў, пашырэнню іх эстэтычнага кругагляду, выхаванню цікавасці да культурнай спадчыны роднага краю.

Эпіграф:

Тэатр наш павінен абяліць нашу мову і паказаць яе гучнасць і гібкасць.

М. Гарэцкі.

Калі хочаце стварыць нацыю – стварыце спачатку тэатр.

І. В. Гётэ.

ХОД ЗАНЯТКАЎ

Настаўнік заходзіць у клас пасля таго, як празвінеў тэатральны званок.

Настаўнік. Ці любіце вы тэатр? Ці любіце вы тэатр так, як люблю яго я?

Тры вучні расказваюць апавяданне (скарочана) “Гандлярка і паэт” С. Шаўцова (гл. дадатак).

Чытальнік.

А скрыпка ведала пра ўсё,
таму трывожна так спявала,
душа ж, як і раней, маўчала,
хоць скрыпка ведала пра ўсё.

Х. Лялько.

Выказванні вучняў па праслуханым матэрыяле. (Мастацтва – лекі, якія супакойваюць нас у цяжкія хвіліны. Мастацтва – зорка, якая паказвае нам жыццёвыя арыенціры. Мастацтва – гэта сіла, якая дапамагае чалавеку стаць лепшым.)

Настаўнік. Сярод відаў мастацтва ёсць такія, які аб’ядноўвае літаратуру, жывапіс, музыку, танец, балет. Гэта (падказваюць вучні) тэатр. Максім Гарэцкі ў артыкуле “Наш тэатр” пісаў: “Тэатр наш павінен абяліць нашу мову і паказаць яе гучнасць і гібкасць”. Нямецкаму пісьменніку Гётэ належаць словы: “Калі хочаце стварыць нацыю – стварыце тэатр”.

Гэтыя выказванні і будуць эпіграфамі да ўрока. Мы не толькі паўтोरным асноўныя правілы арфаграфіі, але і пашырым нашы веды пра тэатр.

Настаўнік агучвае тэму, мэту ўрока.

Клас дзеліцца на тры групы (“Лінгвісты”, “Перакладчыкі”, “Практыкі”).

Вучні працуюць самастойна ў групах, потым прэзентуюць вынікі калектыўнай працы.

І этап. “Правапіс о, э, а”.**• Самастойная праца ў групах.**

Лінгвісты (працуюць ля дошкі).

Картка 1.

1. Адкажыце на пытанні: а) растлумачце паняцце аканья; б) як перадаюцца канцавыя фіналі *-эль / -эр* у запазычаных словах?

2. Заданне “Знайдзі слова”.

Выбраць і запісаць на дошцы словы на ўзгаданыя пункты правіла.

Ш...птаць, світ...р, сальфеджы..., ж...мчужына, кр...шыць, інж...нер, т...лефон, ц...лафан, суфл..., зар...ва, гр...моты, кр...мянёвы, ц...ркоўны, тэнд...р, аўтсайд...р, тры..., Токі..., адр...с, майст...р, скр...гатаць, р...монт, глянс..., ц...мент, тр...вога, кр...пасны, р...дыска, камп’ют...р, бурым..., орд...р.

Картка 2.

Як перадаюцца спалучэнні галосных на канцы запазычаных слоў? Запішыце на дошцы 5 – 7 прыкладаў.

Картка 3.

1. Якія літары пішуцца на канцы нязменных запазычаных слоў? Устаўце прапушчаныя літары (э / е).

Куп..., каф..., галіф..., камюнік..., філ..., ка-нап..., пік... .

2. Як перадаюцца на пісьме склады *-ро-, -ло-* ў даўно запазычаных словах? Выпішыце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *ы*.

Др...мота, абтр...сці, с...кратар, зар...ва, р...дыска, ац...ніць, кр...вавы, др...наж, др...сіроўка, гл...таць, д...лікатны, др...цяны, ц...лафан, др...готкі, бр...во, зач...ршчыцы, д...баты.

Картка 4.

1. Якая літара пішацца пасля зацвярдзелых *і, д, т* у запазычаных словах? Адказ падмацуйце прыкладамі (5 – 7).

2. Выпішыце з прапанаваных слоў тыя, у якіх трэба пісаць літару *ы*.

Бр...зент, вет...ран, аплад...сменты, антр...соль, др...зіна, канц...лярыя, т...атральны, ц...рымонія, кр...дыт, р...сора, мад...льер, пр...стыж.

Перакладчыкі.

Праца з тэкстам “Тэатр Старажытнай Грэцыі” (гл. дадатак).

1. Перакладзіце тэкст з рускай мовы (пісьмова).

2. Знайдзіце словы з арфаграмамі “Правапіс о, э, а”, растлумачце іх напісанне.

Практыкі.

Практыкаванне 4 на с. 68 (1 абзац) (дапаможнік “Факультатыўныя заняткі”).

• **Прэзентацыя вынікаў самастойнай працы ў групах.**

Лінгвісты.

Настаўнік (звяртаецца да класа). Ці правільна на дошцы запісаны словы? Цяжкія для вас словы запішыце ў сшыткі.

Перакладчыкі.

Адзін вучань зачытвае тэкст. Другі вучань на дошцы выпісвае словы з арфаграмамі на дадзенае правіла.

Практыкі.

Вучань зачытвае ўмову практыкавання, астатнія называюць словы з прапанаванага тэксту на правіла “Правапіс о, э, а” і тлумачаць іх напісанне.

• **Лексічная хвілінка “Падпішы малюнак”.**

Дайце назвы прадметам, якія бачыце на малюнку, растлумачце напісанне слоў. Складзіце сказы з гэтымі словамі.

Партэр, фуэтэ, лясэ, глянэ, дэпазіт, дэсерт, Юпітэр, камп’ютар, лібрэта, вадэвіль, безэ, мулінэ, кашнэ, пенснэ, скутар.

II этап. “Правапіс е, ё, я”.

• **Заданне “Угадай мелодыю”.**

Гучыць мелодыя танцаў “Лявоніха”, “Полька”, “Мяцеліца”.

Настаўнік. З імем якога нашага знакамітага земляка звязана іх узорнае выкананне?

Вучні згадаюць, што Ігнат Буйніцкі, ураджэнец вёскі Палевачы Глыбоцкага раёна, упершыню з артыстамі сваёй тэатральнай трупы выканаў танцы “Мяцеліца”, “Лявоніха” і іншыя на прафесійнай сцэне.

Лінгвісты.

1. Гульня “Трэці лішні”: дз...сятка, ц...гнік, в...сна.

2. Паведамленне на тэму “Правапіс е ў некаторых спалучэннях запазычаных слоў”.

Перакладчыкі.

Вуснае паведамленне “Ігнат Буйніцкі – бацька беларускага тэатра”.

Практыкі.

1. З тэксту “Гісторыя беларускага тэатра” (гл. дадатак) выпішыце словы на правіла “Правапіс е, ё, я”.

2. Арфаграмы з тэксту “Купала-драматург” (гл. дадатак) размяркуйце па групах: а) словы, якія падпарадкоўваюцца закону якання; б) словы, у якіх літара е захоўваецца незалежна ад націску.

• **Праверка-прэзентацыя выкананых заданняў.**

Лінгвісты.

(Прыкладны адказ.)

Дадзены тры словы: дз...сятка, ц...гнік, в...сна.

Лішнія слова *цягнік*. У ім каранёвае я захоўваецца ва ўсіх выпадках, незалежна ад націску: *свята – святочны – святкаваць*, а ў іншых словах я чаргуецца з *е*: *дзесяць – дзятка, вясна – веснавы*. Слоў, у якіх каранёвае я захоўваецца, у мове даволі шмат: *вязаць, сувязь, лямантаваць, пяцярня, завязь, цяжкаваты, мяккаваты, святкаваць* і інш.

Практыкі.

Першы вучань называе словы з арфаграмамі “Правапіс е, ё, я”, тлумачыць іх правапіс. Другі вучань тлумачыць выкананне задання “Размяркуй па групах”.

Перакладчыкі.

Вуснае выказванне на тэму “Ігнат Буйніцкі – бацька беларускага тэатра” (гл. дадатак).

• **Слоўнікавы самадыктант.**

Заданне выконваецца калектыўна.

Сп...вак, кал...ндар, гл...дачы, с...зонны, кал...ктыўны, р...п...тыцыя, сп...ктакль, акам-пан...мент, б...нуар, л...генда, б...ль...таж.

Вучні звяраюць выкананае заданне са словамі на экране, тлумачаць лексічнае значэнне незразумелых слоў.

• **Антракт.**

Выразнае чытанне верша.

Глыбокае

Хто даў табе імя такое?

Не скажа час, маўчыць панура.

Струхнеў каўчэг разбіты Ноя,

Вякоў пранеслася віхура.

Сівым здаецца час далёкі,

З якога стаўся ты Глыбокім.

...Ды прыгадаю светлы ранак,

Русавалосых глыбачанак

З карзінамі суніц барвовых,

Заўсёды моцнымі на слова.

Каханьня першыя вандроўкі

Па ціхіх вуліцах Мядзёлкі,

І светлы час тае сустрэчы

Ля белых гмахаў Безразвеччы.

Драздовіч, Корсак і Буйніцкі

Пілі душой з тваёй крыніцы.

А ля ваколіц сіні лён,

І ўсюды дух наш беларускі,

Дзе колісь з арміяй французскай

Кастры паліў Напалеон.

Відны, як вочы, азяркі

З палёту вышыні Сухога,

Крыжамі ўзносіцца да Бога

Усе пражытыя вякі.

Даўжэйшы твой паўночны цень.

Ды гронкай здзівіш вінаграду.

Цябе, заснежаны ў Каляды,

Вітаю светла кожны дзень.

В. Гарановіч.

III этап. **Правапіс галосных у складаных словах.**

• **“Адным сказам”.**

Заданне выконваецца ў групах.

Сказ запісаць у сшыткі, расставіць знакі прыпынку і ўставіць прапушчаныя літары, растлумачыць напісанне галосных у складаных словах.

1. Н...гледзячы на насмешкі ад людзей, якія лічылі сябе в...лікасвецкімі зак...надаўцамі густаў, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч выбірае складаны шлях: ён не толькі піша на беларускай мове свае творы, але і становіцца п...ршапраходцам у галіне сц...нічнага мастацтва.

2. Для м...не расказвае Г...оргій Лойка, в...дучы майст...р Коласаўскай сцэны ў Віцебску выканаўца ролі Несц...ркі рады...сп...ктаклі на роднай мове якія чуў у дз...цінстве па рады...былі чымс...ці н...звычайным да чаго імкнулася мая дз...цячая душа.

3. Ст...фанія Станюта выканаўца кам...дыйных і драматычных рол... вызначалася ўменнем карыстацца іроні...й, грат...скам і стварыла ш...раг народных характараў выявіўшы ў сваіх г...раінях мудрасць жыцц...здольнасць сув...зь з роднай з...млэй.

• **Праверка.**

Прадстаўнікі груп тлумачаць выкананне задання “Адным сказам”.

• **Калектыўная праца над сказам.**

4. Прайшло 66 гадоў з дня д...ўгачаканай Перамогі, адноўл...на наша прыгожая Беларусь, а р...канстру...ваны (Н, н)ацы...нальны тэатр (О, о)перы і балета – адзін з самых прыгожых на...ўрапейскай прасторы.

IV этап. Падвядзенне вынікаў.

• **Тэст-спяборніцтва “Правапіс галосных”.**

Тры групы выконваюць аднолькавыя тэсты.

A1. Адзначыць слова / словы, дзе трэба пісаць літару э:

- 1) тр...вога; 2) ш...сцьдзясят; 3) т...атральны; 4) ш...раваты; 5) лід...р.

A2. Адзначыць слова / словы, дзе трэба пісаць літару а:

- 1) адажы...; 2) р...жысёр; 3) парт...р; 4) зак...надаўца; 5) ж...рдзе.

A3. Адзначыць слова / словы, дзе трэба пісаць літару е:

- 1) с...зон; 2) кал...ндар; 3) кам...дыянт; 4) гл...дач; 5) м...дзвездзяня.

A4. Адзначыць слова / словы, дзе пішацца літара о:

- 1) тры...; 2) сыр...ватка; 3) д...цэнт; 4) ж...луды; 5) д...ўгачаканы.

A5. Адзначыць правільна напісаныя слова / словы:

- 1) жыццестойкі; 2) Токію; 3) Юпітар; 4) аранжарэя; 5) цэлафан.

A6. Адзначыць няправільна напісаныя слова / словы:

- 1) ордэр; 2) дысерт; 3) Вялікдзень; 4) кашнэ; 5) почарк.

A7. Адзначыць слова / словы, дзе пры змене націску э захоўваецца:

- 1) крэпасць; 2) вадэвіль; 3) грэчка; 4) адгрэбці; 5) крэмень.

Калектыўная праверка тэставага задання пасля афішыравання лістоў з адказамі. На экране з’яўляюцца адказы. Тлумачыцца напісанне слоў, у якіх вучні дапусцілі памылкі.

• **“Аб’яднай у пары”.**

А	“Рамэа і Джульета”	1	Сафокл
Б	“Жаніцьба”	2	Уладзімір Сауліч
В	“Раскіданае гняздо”	3	Георгій Марчук
Г	“Чорная панна Нясвіжа”	4	Янка Купала
Д	“Ідылія”	5	Аляксей Дудараў
Е	“Іліяда”	6	Адам Міцкевіч
Ё	“Кяханне, грошы і хлопец харошы”	7	Іаган Вольфган Гётэ
Ж	“Прыкуты Праметэй”	8	Уільям Шэкспір
З	“Пан Тадэвуш”	9	Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч
І	“Сабака з залатым зубам”	10	Гамер
Й	“Модны шляхцюк”	11	Уладзімір Бутрамееў
К	“Страсці па Аўдзею”	12	Карусь Каганец
Л	“Зацюканы апостал”	13	Антон Чэхаў
М	“Фаўст”	14	Андрэі Макаёнак
Н	“Мудрамер”	15	Віталь Вольскі
О	“Несцерка”	16	Мікалай Матукоўскі

• **“Данішы неабходнае слова”.**

Няхай жыццёвая дарога

Вядзе вас па законах Бога.

Няхай шчаслівым будзе шлях,

А ў жыцці заўжды – ... (аніслаг).

ДАДАТАК

Гандлярка і паэт

Хто бывае на станцыі метро “Плошча Якуба Коласа”, можа сустрэць там юнакоў, якія іграюць на скрыпках, кларнетах. Навучэнцы кансерваторыі, музычных вучылішчаў такім чынам зарабляюць грошы, калі іх, як кажуць, моцна прыціскае матэрыя. Людзей тут заўсёды многа, але народ спецыфічны: тыпу “куплю-прадам”. Словам, далёкі ад музычнага мастацтва.

Вось і на гэты раз юнак са скрыпкаю стаяў у пераходзе. Ён іграў нешта шчымліва-самотнае. А народ ішоў сабе з клункамі, набітымі мясам, рыбаю, гароднінай і іншымі рэчамі, патрэбнымі ў гаспадарцы. У раскрыты футарал грошай амаль ніхто не кідаў. Пусты быў футарал.

Чую, аднак, побач з сабою пыхканне. Азіраюся: стаіць жанчына – чысты камароўскі тып, без прымесьяў. Ля ног – дзве вялізныя сумкі. Ну, думаю, ішла, стамілася, спынілася адпачыць. Але – стаіць, адчуваю – слухае ўважліва. Скасіў вока: жанчына плакала... Вось табе на.

А юнак яе таксама заўважыў, нават крыху павярнуўся ў яе бок – выканаўцу патрэбны слуха-

чы. Хоць адзін. А жанчына ўсё плача і не саромецца. Камароўскі народ пачаў азірацца: няштатная сітуацыя. Вось адзін спыніў свой бег, другі, трэці. Хутка набіралася чалавек пятнаццаць. Паляцелі першыя купюры ў пусты футарал.

А жанчына ўсё плача... Што яна прыгадала? Аб чым думала? Пра што марыла? Ды якая розніца?

Раптам юнак апусціў смычок. Падышоў да жанчыны. “Што з Вамі? Можа, што здарылася? Не плачце, усё будзе добра...”

– Ах, сыночак ты мой...

Жанчына палезла ў кішэню, дастала 50 тысяч, аддала хлопцу: “Дай табе Бог здароўя...”

І пайшла.

С. Шаўцоў.

Пераклад тэксту Театр Древней Греции

Золотым столетием Древней Греции является V столетие до нашей эры, когда после победы над персами начался расцвет культуры, в том числе и театра. Театральные представления происходили исключительно во время Великих Дионисий, которые проводились в честь бога творческих сил Диониса. Поэт, который писал текст, был одновременно и режиссёром, и актёром.

Одно из важнейших отличий греческого театра от современного состоит в том, что игра происходила под открытым небом, при дневном свете. Это было связано с огромными размерами греческих театров, значительно превышающими даже самые большие современные театры. Афинский театр, по вычислениям археологов, вмещал 17 тысяч зрителей, театр в Аркадии – 44 тысячи человек. Участники игры выступали в масках. Женские роли исполнялись мужчинами.

От трагедии V столетия сохранились произведения трёх представителей этого жанра: Софокла, Эсхила, Еврипида.

Ігнат Буйніцкі – бацька беларускага тэатра

Ігнат Цярэнцьевіч Буйніцкі, актёр, рэжысёр, тэатральны дзеяч, стваральнік нацыянальнага прафесійнага тэатра, нарадзіўся 10.08.1861 г. у в. Палевачы Глыбоцкага раёна ў сям’і дробнага арандатара. Скончыў Рыжскае землямернае вучылішча, вучыўся ў прыватнай драматычнай студыі ў Вільні. Працаваў каморнікам.

Вывучаў жыццё народа, народныя песні і танцы. Збіраў беларускія народныя танцы, узоры народнага адзення, арнаменту, размалёўкі. У 1907 г. у Палевачах стварыў беларускі тэатр, які даваў канцэртны ў Палевачах, Празароках і навакольных вёсках. У 1910 г. удзельнічаў у прадстаўленні ў Вільні “Першая беларуская вечарынка ў Вільні”. У тым жа годзе тэатр атрымаў назву Першая бе-

ларуская трупа Ігната Буйніцкага. У рэпертуары тэатра былі песні, танцы, невялікія сцэнка, пастапоўкі “Па рэвізіі” і “Пашыліся ў дурні” М. Крапіўніцкага, “Зімовы вечар” Э. Ажэшкі, “Модны шляхцюк” К. Каганца, “Сватанне” А. Чэхава. Тэатр двойчы выступаў у Пецяярбургу. Ігнат Буйніцкі ўпершыню вывеў “мужыцкі” танец на прафесійную сцэну, як выканаўца і пастаноўшчык паказаў невычарпальныя магчымасці і прыгажосць беларускіх народных танцаў.

Умовы, у якіх даводзілася працаваць, былі надзвычай цяжкімі. Тэатр увесь час пераадолюваў прыдзіркі цензуры і ўсялякія перашкоды мясцовых улад, якія бачылі ў дзейнасці трупы пагрозу палітыцы царызму.

З-за матэрыяльных цяжкасцей і ўціску царскіх улад у 1913 г. дзейнасць трупы была спынена.

Ігнат Буйніцкі раптоўна памёр 09.09.1917 г. На магіле (в. Празарокі) пастаўлены помнік (скульптар І. Міско), а ў Празароцкай школе адкрыты музей І. Ц. Буйніцкага, у Глыбокім яго імем названа вуліца.

З гісторыі беларускага тэатра

Вытокі беларускага тэатра ўзыходзяць да гл...бокай старажытнасці і г...н...тычна зв...заны з першымі спробамі чалавека ўвасобіцца ў іншую істоту.

Адной з самых яркіх з’яў у гісторыі т...атральнага мастацтва з’...ўляецца творчасць скамарохаў. Асаблівай папулярнасцю карысталіся скамарохі-м...дзведнікі. Для др...сіроўкі маладых м...дзв...дз...нят па ініцы...тыве Радзівілаў у с...мнаццатым стагоддзі ў Смаргоні была створана так званая Смаргонская акадэмія. Менавіта адсюль вытокі фразе...лагізма “студэнт смаргонскай акадэміі”.

На р...лігійным і народна-бытавым матэры...ле быў заснаваны і р...п...ртуар батлейкі, якая ўзнікла ў XVI ст.

Купала-драматург

В...лікай падзеяй у гісторыі мастацтва пачатку дваццатага стагоддзя з’...віўся прыход у драматургію Янкі Купалы. Яго паэмы “Адвечная песня” і “Сон на кургане”, п’еса “Раскідае гн...здо” аказалі ўплыў на развіццё тэатра, а в...дамай кам...дыйнай п’есай “Паўлінка” артысты Нацы...нальнага акад...мічнага тэатра імя Янкі Купалы кожны год а...крываюць новы т...атральны с...зон.

Марыя ЛІТВІН,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 1 г. Глыбокае.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часоніса.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Да Дня Перамогі

“І БОЛЬ ДУШЫ, І СВЕТЛАЯ СЛАЗА...”

СЦЭНАРЫЙ ПАЗАКЛАСНАГА МЕРАПРЫЕМСТВА

Блок I. “Увайшла ў юнацтва вайна...”

Гучыць музыка. Выходзяць вядучыя.

1-ы вядучы.

Мой белы край бярозавы,
Зямля мая азёрная.
Люблю цябе я з росамі
І ціхай ночкай зорнаю.
Люблю і з навальніцамі,
І з перунамі дружнымі.
Люблю цябе з крыніцамі,
З людзьмі тваімі мужнымі.

2-і вядучы. Людзі маёй вёскі. Дарагія землякі. Удзельнікі і відавочцы той далёкай вайны. Вы – наша гісторыя і наша памяць. Гэта нельга забыць, перапісаць нанава. На вашы маладыя гады выпалі самыя жорсткія выпрабаванні: абарона Радзімы, цяжкія работы ў Германіі, голад, страх.

Анатоль Лявонавіч Найдзяновіч. Разведчыкам дайшоў да Берліна, удзельнічаў у штурме рэйхстага. Узнагароджаны ордэнам Айчыннай вайны, ордэнам Славы III ступені, медалямі “За ўзяцце Варшавы”, “За ўзяцце Берліна” і інш.

1-ы вядучы.

“У 41-м мне толькі споўнілася 17 гадоў. На фронт мяне не ўзялі. А я ўсё думаў, што і вайна скончыцца, пакуль падыдуць мае гады. Але ж хапіла і мне паваяваць. У канцы 43-га мяне ўзялі на фронт. Спачатку ў Архангельск, затым былі Латвія і Польшча. У час пераправы праз Віслу быў цяжка паранены. Аднак пасля шпіталь зноў вярнуўся ў свой узвод, і з баявымі сябрамі-разведчыкамі дайшоў да Берліна. У мяне часта пытаюцца, які бой самы цяжкі. Канечне, той, пры штурме рэйхстага. Мы ведалі, што вайна заканчваецца, і так хацелася жыць. А колькі маіх сяброў загінула на маіх вачах! А ім усяго было па 19 – 20 гадоў, як і мне. Дамоў вярнуўся ў 47-м, бо служба мая працягвалася яшчэ на германскай граніцы”.

З успамінаў А. Найдзяновіча.

Выходзяць чытальнікі.

У ветэрана ў гасцях

1-ы чытальнік.

Дзеці сядзяць, затаілі дыханне...
Сёння мы ў ветэрана ў гасцях.
Быццам самі чакаем атакі ўранні,
Па руінах паўзём, нібы па касцях.

2-і чытальнік.

А ў тумане світаньня, як чорная хмара,
Вунь рэйхстаг. Як нялёгка дажыць, дацярпець.
Не падняць галавы ад гарматных удараў –
Там фашысты заселі і б’юцца насмерць.

3-і чытальнік.

– Найдзяновіч, – спытаў камандзір, – ты жанаты?

– Не, – пачуўся адказ, – без сям’і.

– Там, на подступе нашым трэба гранаты,
Я прашу... Калі можаш, сыноч, дапаўзі...

4-ы чытальнік.

А забітых так многа і злева, і справа,
І рэйхстаг – метраў дзвесце.

Вось штурм і канец...

З поўнай скрыняй гранат, праз агонь.

Не для славы...

Ён дайшоў. І прынёс Перамогі вянец.

1-ы чытальнік.

Перагортвае памяць ваенныя далі...
Задуменна і ціха сядзім мы вакол.

З ціхім званам ордэны і медалі
Асцярожна кладуцца на стол.

2-і чытальнік.

Я ніколі не бачыла столькі ўвагі
У дзіцячых вачах да ўспамінаў вайны.
На ўроку мужнасці і адвагі
Пабывалі сёння яны.

Гучыць музыка.

1-ы вядучы. Дзеці вайны... На іх маленькія, кволыя плечы выпалі такія цяжкія выпрабаванні, якія не ўсім дарослым былі пад сілу.

2-і вядучы.

Пачакай, падлетак сённяшні, сучасны,
Прыпыніся на хвілінку і пастой.
Агляніся вунь на той заранак ясны,
Што завём далёкай вайной.

Ім было таксама па сямнаццаць,
А каму дванаццаць, сем ці пяць...
Толькі жыць і сонцу ўсміхацца,
А не ў “вайну” з вайной гуляць.

1-ы чытальнік. Іван Макаравіч Гільніч – непаўналетні вязень фашысцкага лагера “Сойц”. Чатырнаццацігадовы хлопчык на ўсё жыццё запомніў свой лагерны нумар – “415”.

1-ы вядучы.

Ні прозвішча, ні імені, ні даты...
Ты – проста нумар ці ваенны код.
Яшчэ сказаць – ты “Ост”. І што ты варты,
Калі запушчаны машыны жорсткай ход?

2-і вядучы.

Якое нелюдства! О, Божа мілы!
Ды як яшчэ назваць было людзей,
Хто меў разлік на “дармавую сілу”
І ланцугі выточваў для дзяцей.

2-і чытальнік.

«Са станцыі Параф’янава, дзе мы правялі
ноч у цялятніку, нас павезлі ў Германію. Мы
павінны былі забыць свае імёны і прозвішчы,
адклікацца толькі на нумар. Пастаянна хацелася
есці. Кармілі два разы на дзень баландай з
кармавых буракоў. Каб не ўцяклі, нас закавалі
ў кайданы.

Калі мы трапілі да баўэраў, то з’явілася хоць
нейкая надзея паесці. Мне пашанцавала: мае
гаспадары мяне шкадавалі. Я не так галадаў, як
мае аднагодкі, якім не толькі не давалі есці, але
і білі.

Калі пайшла чутка, што блізка амерыканцы,
немцы сабралі нас у калону і пагналі ўглыб Германіі.
Адусюль чуўся гул танкаў і самалётаў. Нехта
з нас крыкнуў: “Рускія!” Немцы кінулі нас на дарозе.
Так мы і стаялі, падняўшы белую тканіну,
пакуль нас не падабралі амерыканцы. Яны
здагадаліся, што мы палонныя, накармілі нас...
Праз тры месяцы мы вярнуліся дамоў».

З успамінаў І. Гільніча.

Гучыць музыка.

3-і чытальнік. Мікалай Ігнатавіч Варанковіч – непаўналетні вязень фашысцкага працоўнага лагера. У няпоўныя 15 гадоў ён працаваў на шахце ў Кельне.

4-ы чытальнік.

«У вагонах было па 200 чалавек. Недзе пад
Гродна ўбачылі ўзарваныя нямецкія эшалоны.
На адной станцыі да нас падсадзілі нямецкіх
салдат, якія, на мой погляд, ужо адваяваліся.
Спужаныя, змучаныя, хворыя...

Пад Кельнам у шахту ўзялі ўсяго 6 чалавек.
600 метраў глыбіня, яшчэ 80 метраў уніз па
лесвіцы ў забой, адбойны малаток 7 кілаграмаў,
за 8 гадзін трэба ўрэзацца на 7 метраў у даўжыню,
2 метры ў шырыню і 1 метр у вышыню – вось
які фронт работ.

Пасябраваў з італьянцам. Той хлопец дужы,
памагаў нам даваць план.

Кармілі слаба, а праца была цяжкая. Адзін
раз спрабавалі ўцячы. А дзе б мы там дзеліся?
Кругом чужая старана. За спробу ўцячы трое
сутак сядзелі ў камеры без вады і ежы, а потым
адправілі нас у штрафлагер г. Ахен на фабрыку
“Обэр Бруф”, дзе мы напільнікамі апрацоўвалі
нейкія шпонкі, а для чаго яны – ведаць не
павінны былі.

Вызвалілі нас амерыканцы. Па дарозе дамоў
у Мінску сустрэў сваю настаўніцу з Турулькі –
Марыю Завадскую. А пасля вайны служыў у арміі,
пад Ленінградам».

З успамінаў М. Варанковіча.

Гучыць музыка.

1-ы вядучы.

Ля вытокаў святых крыніц,
Дзе ўсё роднае да драбніц,
Не шукай для сябе зямны рай,
Бо ён тут, дзе твой дом, дзе твой край.

2-і вядучы.

Дзе маленства родны куток,
І вадзіцы чыстай глыток,
І мясцін незабыўных святло,
І бусла маладое крыло.

1-ы вядучы.

На зямліцы маёй святой,
Непакорнай, мужнай, жывой,
Засталася памяць гадоў
Для нашчадкаў – дачок і сыноў.

2-і вядучы. Рыгор Ісакавіч Гушчык – непаўналетні сувязны партызанскай брыгады імя ЦК КП(б)Б.

“У нашай сям’і ўсе былі звязаны з партызанамі.
Бацька і старэйшы брат хадзілі ў разведку,
мама пекла хлеб і перадавала ў атрад. А мне,
6-гадоваму хлопчыку, лёгка было праносіць
каля пастоў звесткі, якія замаскіроўвалі ў бітончык
з малаком або ў кошык з яйкамі. Усё гэта я
павінен быў даставіць у Докшыцы. Мае бацька
і брат былі расстраляны фашыстамі. Да самага
вызвалення Беларусі я стараўся быць карысным
партызанам, бо інакш я ніяк не мог адпомсціць
за гібель дарагіх мне людзей”.

З успамінаў Р. Гушчыка.

1-ы вядучы. Мы помнім усіх землякоў,
што змагаліся ў партызанскіх брыгадах імя
ЦК КП(б)Б і “Жалязняк”. Іх імёны ў кнізе “Памяць”
Докшыцкага раёна.

Выходзяць чытальнікі.

Партызан Максім

1-ы чытальнік.

“З такой размашыстай паходкай
Максіму і сем вёрст – не шлях,
Ён партызанскаю падлодкай
Хадзіў па Горнаўскіх лясах”, –

2-і чытальнік.

Жартуе так Вікенцій Стома,
Ды сваяку не ў навіну.
А нас, малых, не выгнаць з дому –
Паслухаць хочам пра вайну.

3-і чытальнік.

За словам слова, неўпрыкметку,
З іскрынкай хітраю ў вачах
Распавядае, як з разведкай
Хадзілі ў вёскі па начах.

1-ы чытальнік.

А мы з суседскім хлопцам Лёнькам
Зачараваныя сядзім.
Дзядзька – герой, хоць без вінтоўкі, –
Адважны партызан Максім.

2-і чытальнік.

Так мы раслі з тым захапленнем,
Праз дваццаць год пасля вайны,
Хоць сталі мірным пакаленнем,
Як і Максімавы сыны.

3-і чытальнік.

Час прамільгнуў імклівай лодкай,
Застаўся ў памяці і снах.
І ўсё ж Максімаву паходку
Пазнаць няцяжка ў сынах.

Гучыць музыка.

1-ы вядучы. У вайны не жаночае аблічча.
А ці магло яно быць дзявочым, дзіцячым? Толькі тыя, каму было тады па 14 – 16 гадоў, могуць вам адказаць на гэтае пытанне.

Выходзяць чытальнікі.

У Нямецчыну**1-ы чытальнік.**

Плача вёска. Галосіць маткі.
Проста нельга нікому ўтрываць –
Пад прымусам едуць дзяўчаткі
У Германію працаваць.

2-і чытальнік.

Ніны, Тоні, Ганны, Марусі...
Ад двара па адной ці па дзве.
Трэба сотню набраць па акрузе,
А ратунку не знойдзеш нідзе.

3-і чытальнік.

Заўтра рана на зборным пункце
Паіменна па спісе ў рад.
А сягоння, як на пакуце,
Ноч апошняя дома ў дзяўчат.

4-ы чытальнік.

Ціха ў хаце, нібы на хаўтурах,
Пачарнелая маці ад слёз...
Грае вецер асенні на струнах
Песню смутку маўклівых бяроз.

1-ы чытальнік.

Сёння сон кароткі, трывожны,
Дзве сястры, прытуліўшыся, спяць.
Сніцца поплаў ля рэчкі мурожны,
У пакосах густых сенажаць.

2-і чытальнік.

Лес за вёскай, бяскрайняе поле
Часта будуць прыходзіць у сны.
Будзе мама ім сніцца ў няволі.
Як раней, што было да вайны.

3-і чытальнік.

Заўтра немцы падгоняць машыны,
Зноў нахлыне жалюба цераз край.
Перакладчык з гэтай прычыны
Скажа: “Дзевушкі, едзеце ў рай!”

4-ы чытальнік.

Дзе там рай? Многа мяса і хлеба?
Што замяніць ім родны куток,
І кавалчак сіняга неба,
І вадзіцы крынічнай глыток?

1-ы чытальнік.

Будуць рады і чэрствай скарынцы,
Каб дарогай дамоў не прыстаць.
Хіба нас зразумеюць чужынцы?
Ім не дадзена гэта спазнаць.

2-і чытальнік.

Заўтра... заўтра... Дзяўчатам не спіцца,
Недалёка ўжо да відна.
Плача сэрца – не ў сілах змірыцца,
Бо Радзіма, як мама, – адна.

1-ы вядучы. Марыя Антонаўна Маскалёнак – былы вязень рабочага лагера ваеннага завода Генійсай.

«У лагеры нас было 500 чалавек, усе недзе майго узросту, па 17 – 20 гадоў. На заводзе тацхлы гільзы пад снарады, але часта капалі і акопы за лесам. Кармілі два разы на дзень – баланда з капусцы ці бручкі і хлеб па 400 грамаў на дзень. Вадзілі ў лазню, аказвалі медыцынскую дапамогу. Вось так два гады і адпрацавала на “фрыцаў”.

У 45-м убачылі амерыканцаў, першы раз у жыцці я ўбачыла чарнаскурых людзей. Яны нам давалі цукеркі, хлеб, кансервы. Сталі вывозіць людзей да чыгункі. А я яшчэ паўгода працавала на кухні, варыла савецкім салдатам супы і кашы, даглядала гаспадарку, дзе стаяў полк».

З успамінаў М. Маскалёнак.

2-і вядучы. Соф’я Аляксандраўна Трус – былы непаўналетні вязень лагера Рутшнейдэ. З 1943 да 1945 г. разам з маці і чатырма сёстрамі працавала ў Германіі.

«Сама я родам з Палесся. Калі прыйшлі немцы ў вёску, бацька пасвіў кароў, а мы адразу кінуліся ў лес. Але не паспелі. Усіх вяскоўцаў адвезлі ў Брэст. Там у полі, на голай зямлі, за калючым дротам, сядзелі тры дні. Немцы адбіралі самых моцных, каб маглі працаваць. На лоб ставілі кляймо. Наша сям’я трапіла да баўэра Думysłова. Ад раніцы да вечара мылі, варылі, палолі, даілі кароў. Кармілі нас нядрэнна, бо слабыя і працавалі б не так. На адзенні былі

нашыты кавалкі тканіны з надпісам “OST”. Вызвалілі нас англічане вясной 45-га. А наш бацька ўжо і не спадзяваўся, што мы ўсе вернемся дамоў жывыя».

З успамінаў С. Трус.

Гучыць музыка.

Блок II.

“Я павінен правільна пражыць...”

1-ы вядучы.

Ёсць помнік у вёсцы – падлік вельмі просты,
Дадому вярнуліся двое. Ні пяты, ні шосты,
А трэці – імя на халодным граніце,
Запомніце, людзі, і нізка галовы схіліце.

2-і вядучы. Імёны, імёны... Дзясяткі і дзясяткі тых, хто застаўся там, на палях вайны, у партызанскіх лясах, памёр ад ран і пайшоў з жыцця зусім нядаўна...

Выходзяць чытальнікі.

Гуляюць хлопчыкі ў вайну

1-ы чытальнік.

Гуляюць хлопчыкі ў вайну.
З сваіх драўляных аўтаматаў,
Нібы хлапушкамі на свята,
Пужаюць рэхам цішыню.
Гуляюць хлопчыкі ў вайну.

2-і чытальнік.

Ідзе разведка каля пуні.
І распластана, як байцы,
Цераз крапіву і дубцы,
Ніжэй хаваюцца ад кулі.
Ідзе разведка каля пуні.

3-і чытальнік.

Да лесу рушыў ўжо атрад,
Гранат смалістых дзве кішэні,
І у нябачных мішэні
Страляюць сто разоў падрад.
Да лесу рушыў ўжо атрад.

4-ы чытальнік.

Пакет нясуць і, пэўна, важны.
Якія гульні? Тут хоць ляж,
Ды толькі нельга здаць бліндаж,
Таму змагаюцца адважна.
Пакет нясуць і, пэўна, важны.

1-ы чытальнік.

За вартасць свежых данясенняў –
На елку ў штаб, дзе камандзір.
За дзень да велізарных дзір
Штаны прадраны на каленях.
За вартасць свежых данясенняў.

2-і чытальнік.

А дзед Васіль за ўсім цікуе,
На прызбе, седзячы ў цяні.
Ліхія ўспомніліся дні,
У снах падчас яшчэ ваюе.
За дзецьмі зараз дзед цікуе.

3-і чытальнік.

Маленства яркая карцінка...

Няхай міне дзяцей бяда.

А слёзы будуць, як вада
З вясновай чыстай ручайкі.
Маленства яркая карцінка...

1-ы чытальнік.

А будуць хлопчыкі – салдаты
Не у забавах – у жыцці.
Вось будуць хлопчыкі – салдаты.
Ім трэба проста падрасці.

1-ы вядучы. Прабачце за тое, што незаўсёды бываем чулымі і ўважлівымі, міласэрнымі і добрымі, спісваем усё на час.

2-і вядучы. Прабачце, што жывём мітусліва, ствараем сабе праблемы, спісваем усё на час.

1-ы вядучы. І пралятаем хутка, праз усё жыццё, не пакінуўшы следу. І зноў вінаваты час.

2-і вядучы. А час адзіны і непаўторны. І які ты пакінеш на зямлі след – такі ён і застанецца.

Выходзяць чытальнікі.

Я павінен правільна пражыць

1-ы чытальнік.

Пасцялі, матуля, мне пасцельку
На мяжы сярод густой травы.
Я прынікну да сырой зямелькі –
Я жывы, матуля, я жывы.

2-і чытальнік.

Не мяне фашысты расстралялі.
Не мяне спалілі на зары.
Сведкам часу і нашчадкам жалю
Стаў, відаць, я ад тае пары.

3-і чытальнік.

Я павінен жыць. І так, як трэба,
За дваіх, траіх, за пяцярых,
Бо яны, узнёшшыся на неба,
Пільна сочаць, як мы тут без іх.

1-ы чытальнік.

Ад пустых праблем бывае часам млосна,
Кажам – век такі, нібыта вір,
Разумеем бліжніх надта позна –
Толькі як магільны хрусне жвір.

2-і чытальнік.

А яны свае святае душы
Аддалі, каб нашым не астыць.
Дзеля памяці, якую не парушыць,
Я павінен правільна пражыць.

Гучыць музыка.

Блок III.

“Сведкі часу і нашчадкі жалю...”

Выходзяць чытальнікі.

Даваеннае фота

1-ы чытальнік.

Пажоўкла ад часу даваеннае фота,
Дзе хлопцы з дзяўчатамі – выпускнікі.
“Май 41-га года” –
Напісана просценька, ад рукі.

2-і чытальнік.

Крылатыя бровы, вочы з усмешкай

І мар невычэрпнасць да дна.
Не светлай дарогай, а чорнаю сцэжкай
Увайшла ў юнацтва вайна.

3-і чытальнік.

Мая субяседніца Ганна Пятроўна –
Дабрэйшай душы чалавек.
Ёй сёлета 80 “стукнула” роўна,
Далей прадаўжаецца век.

4-ы чытальнік.

На выцвілым здымку ў цэнтры авала
Яна – малады педагог...

Ўздыхае самотна:

– Шкада, што так мала
Маіх, каго лёс убярог.

1-ы чытальнік.

Вось бачыце – Зіна. На фронт з медсанбатам
Пайшла ў першы месяц вайны.
Прыйшлі пахаронкі на Зіну і брата –
Загінулі ў Польшчы яны.

2-і чытальнік.

А вось прыгажун наш, нібы на карціне, –
Ліхі партызанскі герой.
У Крулеўшчыне ён падарваўся на міне,
Даўно у зямліцы сырой.

3-і чытальнік.

А гэта выдатніца наша Тарэса,
Настаўніцай марыла стаць.
Прапала радыстка ў баях за Адэсу,
Няма ўжо каму і шукаць.

4-ы чытальнік.

Мог лёс быць адзін у Алёшы і Галі,

Каханне было як вясна.

Памёр ён ад ран пад Масквой у шпіталі,
Яна – пражыла век адна...

1-ы чытальнік.

– Скажыце, застаўся хто з гэтага класа?
Што сёння вядома пра іх?
Ўздыхнуўшы, гаворыць яна не адразу:
– На жаль, засталіся ўтраіх.

2-і чытальнік.

Вось гэты, сур’ёзны, Мікола – у Мінску,
З Машэравым ён ваяваў.
Жывы або не? Тут няма яго блізкіх,
Даўно ён у нас не бываў.

3-і чытальнік.

Рукою пяшчотна гладзіць паперу,
Як вучняў, каб пахваліць:
– Бывала, гарэзы, цікуюць на дзверы,
Не хочуць урокі вучыць.

1-ы чытальнік.

Я слухала гэты расказ невясёлы,
Углядалася ў вочы дзяцей.
Хадзілі у школу,
Прыйшлі... у нязбытнасць надзей.

2-і чытальнік.

Вось так пабывалі мы, як на уроку
Адной даваеннай вясны.
Пакуль будзем чуць і не страцілі зроку –
Урок будзе весці Памяць вайны.

Людміла САЛЯНКА,
бібліятэкар Таргунаўскай бібліятэкі
Докшыцкага раёна.

Каляндар народных святаў

“СВЯТЫ ЮР’Я, УСТАНЬ РАНА!”

СЦЭНАРЫЙ ТЭАТРАЛІЗАВАНАГА ПРАДСТАЎЛЕННЯ

Дзейныя асобы: Святы Юр’я, Вясна, Гаспадар, Юрка – сусед, дзяўчаты, хлопцы, Лявон – пастух.

Двор. Выходзіць гаспадар.

Гаспадар. Як хораша кругом, а паветра якое,
ажно галаву кружыць!

Сусед. Добрай раніцы, дзядзька! Са святам
вас, з вясною!

Гаспадар. Дзякуй, хлопча, за віншаванні,
але мяне з адным святам, а цябе, Юрка, з двай-
ным.

Сусед. І вам дзякуй, ледзь не забыўся, што гэ-
ты дзень – мае імяніны. Нешта ж пастуха доўга
няма. Пайду, дапамагу маці, пастаю каля кароў,
каб не збеглі.

Гаспадар. Ды і я з табою. А вунь і пастух.
Пастух, ідучы па вуліцы, гучна выкрывае.

Пастух. Сам святы Юрый

На кані едзе,

У трубу іграе,

Кароў выганяе.

Выганяй, гаспадар, кароўку

Ды на першую радоўку,

Каб пад сонцам сагрэлася,

Каб травіцы наелася.

Гаспадар (*вітаецца з пастухом*). Мая кароў-
ка ўжо на вуліцы. А ты, Лявон, малайчына, што
не забыўся на прыказкі, якія даўней казалі, калі
ў дзеда ў падпасах бегаў.

Пастух. Дзед Мікіта вельмі ж спраўны быў на
розныя прымаўкі ды прыказкі. А пугі якія былі,

з кутасамі на канцы, “стралялі”, як з ружжа! Ну, добра, я пайшоў, няма калі стаяць.

Гаспадар. Пачакай, Лявонка, нешта скажу. Па старым звычаі, як рабілі продкі нашы, так і я на кажух поўсцю ўверх паклаў яйка з хлебам і соллю...

Пастух (зацікаўлена). Пераступіла ці абышла кароўка?

Гаспадар. Абышла, разумная. І няхай гэта будзе добрай прыкметай для жывёлы ўсіх гаспадароў. А цяпер шчасліва, Лявонка, з Богам.

Разыходзяцца.

Сусед (гукае). Дзядзька Іван, дзе вы?

Гаспадар. Я тут, у двары.

Сусед. Прыходзьце бліжэй да абеду з цёткай Верай на свята. Будзем Юр’я гукаць.

Гаспадар. Дзякуй. Малайцы, што звычай ў не забываеце, прыйдзем абавязкова.

Разыходзяцца.

З-за бярозак выходзіць прыгожа апранутая дзяўчына з вянком з палявых кветак на галаве. Гэта Вясна.

Вясна. Добрага дня, шчасця, радасці, здароўя усім добрым людзям! (*Кланяецца.*) А дзе ж гэта сябры мае маладыя падзеліся? Тыя, што мяне гукалі, вяснянкі спявалі?

Да Вясны з усіх бакоў збягаюцца хлопцы і дзяўчаты.

Дзяўчына. Дзякуй, Вясна, што на свята да нас прыйшла.

Вясна. Мне так спадабаліся вашы песні, танцы, што я хацела б паслухаць іх яшчэ раз, дый патанцаваць разам з вамі. Калі ласка, музыкі, зайграйце нам вясёлую “Лявоніху”.

Усе танцуюць.

Дзяўчына. А цяпер, паважаныя, наша дзявочая, веснавая.

Дзяўчаты спяваюць і водзяць карагод.

1-я дзяўчына. Ой, казала маці
Кісель памяшала,
Я не мяшала,
Я ўсё гуляла.
Ой, лёлі, лёлі,
Я ўсё гуляла.

2-я дзяўчына. Ключы пагубіла,
Мяне маці біла.
Шукала наўкола,
Ножкі калола.
Ой, лёлі, лёлі,
Ножкі калола.

3-я дзяўчына. Там напаткала,
Дзе я скакала,
Ключыкі-замчыкі,
Мілыя танчыкі.
Ой, лёлі, лёлі,
Мілыя танчыкі.

Вясна. Дзякуй, паважаныя, добра ўмеце і танцаваць, і спяваць. Але сёння не толькі маё свята, яшчэ і Юр’я веснавога. Каб ён прыехаў да нас на белым кані, трэба яго пагукаць. Давайце ўсе разам пагукаем, паўтарайце за мной!

Усе (разам). Святы Юрый, Божы пасол,
Да Бога пайшоў,
Ды ўзяў ключы залатыя
Адамкнуць кладоўкі зямныя.
Адчыніў зямлю сырпусеньку,
Пусціў расу цяплюсеньку
На ўвесь свет, на ўвесь свет!

З’яўляецца Юрый на белым кані, у белым строі. На поясе вісяць залатыя ключы. Ён трубіць у пастухоўскі рог.

Хлопцы (разам). Святы Юрый, дзе бываў,
Што ты бачыў-назіраў?

Юрый. Я па полі хадзіў, жыта расціў,
Бацьку прасіў: “Радзі, Божа, жыта
Ды на новае лета, людзям на жыцце”.
Я па хатах хадзіў, бацьку прасіў,
Каб здароўе дарыў, людзям дзяліў.
Я па хлевах хадзіў, бацьку прасіў,
Каб ваш статак пладзіў

ды вам шчасце насіў!

Усе (разам). Дзякуй, Юрый. Дзякуй за добрыя словы і пажаданні.

Юрый злазіць з каня. Хлопцы падводзяць каня да бярозы і прывязваюць.

Моладзь водзіць карагод і спявае юр’еўскую песню.

Усе (разам). Ой, хадзіў Юр’я
Па ўсёй зямлі,
Нівы людзям радзіў,
У хаты дзетак насіў.
Дзе ні зірне –
Там шчасце цвіце.
Куды ні гляне –
Хораша стане.
Пусціў расу
На маці-зямлю,
Веснавую зелень,
Траву-мураву.

Юрый. Дзякуй за песню. А што сястрыца Вясна вам прынясла? Кажыце, не маўчыце.

Дзяўчаты. Вясна-красна нам прынясла,
Дзяўчаткам сыру.

Хлопцы. А хлопцам кія,
А хлопцам кія
Волікаў гнаці.

Дзяўчаты. Дзяўчынкам сыру
Вёсенку зваці.

Хлопцы. Для хлопцаў пугі
Каровак гнаці.

Дзяўчаты. А для нас кветак

Вяночкі віці.

Хлопцы. Яшчэ плужочки
Зямлю араці.

Дзяўчаты. Для нас сярпочки,
Каб потым жаці.

Вясна. Дзякуй, што не забыліся на мае падарункі. Іду я сёння пад узгорак, аж бачу, ляжыць мяшэчак скорагаворак. Хто без памылак, а галоўнае, хутка вымавіць, той атрымае ад нас з Юр'ем смачны пачастунак. Слухайце. Тры дры-васекі на трох дварах дружна дровы сякуць.

Удзельнікі паўтараюць. Вясна ўзнагароджвае салодкімі прызамі.

Пад музыку выходзіць карабейнік у нацыянальнай вопратцы з каробкай ласункаў і рознага печыва.

Карабейнік (*весела, гучна*). Паважаныя Вясна, Юрый і ўсе добрыя людзі, дазвольце і мне песню праспяваці, каб тавар добра прадаці.

Вясна і Юрый (*разам*). Дазваляем. Спявай.
Карабейнік спявае на манер “Каробушкі”.

Карабейнік. Вам гасцінцы й пачастункі

І за грошы, і на прызы,
Свае і заморскія ласункі
У свята Юр'я і Вясны.
Набягайце, расхапайце,
Што тут грошы шкадаваць!
Усё ўмомант раскупляйце,
Пасля пойдзем танцаваць.
Абаранкі й шакалады,
Ззяе ярка апельсін,
Усім цудоўныя прынады,
Набірайся, дружа, сіл!

Вясна. Малайчына, карабейнік, добрую рэкламу даў свайму тавару.

Юрый. Зараз усё і раскупяць.

Карабейнік (*весела*). Самае смачнае засталося на прызы. Дый скорагаворка ў мяне таксама ёсць. Правучыць сароку – адна марока, сорак сарок – сорак марок.

Хлопец. Можна я?

Вясна. Паўтарай.

Хлопец спрабуе паўтарыць.

Вясна. І апошняя. Ткач тчэ тканіну на хустку Анікіне.

Вясна. Так, чакаю самых гаваркіх.

Удзельнікі паўтараюць і атрымліваюць гасцінцы.

Дзядзька. А яшчэ дазвольце сказаць слова трапнае наконт свята, як казалі калісьці нашы продкі.

Вясна. З задавальненнем паслухаем.

Дзядзька. Юр'ева раса, не трэба каню аўса. Як дождж на Юр'я, то будзе хлеб і ў дурня. Калі прыйдзе Юрый, не ўгледзіш у жыцце куры!

Юрый. Вялікі вам дзякуй за добрую сустрэчу ды за пашану. (*Да моладзі.*) А давайце пагуляем.

Хлопец. Давайце ў “Пастуха і Ваўка”.

Вясна. Цікава, раскажвай, як у яе гуляць. Трэба выбіраць, мабыць, “пастуха” і “ваўка”.

Хлопец. Правільна. “Пастух” становіцца спераду, а ўсе астатнія за ім, моцна трымаюць адзін аднаго за пояс. “Воўк” падыходзіць да “Пастуха” і пачынаецца размова:

– Ты хто?

– Пастух.

– А што робіш?

– Коней пасу.

– А навошта?

– Каб лепш араць.

– Араць, араць, мне б хоць аднаго дастаць!

“Воўк” кідаецца да апошняга з “коней”. Пастух стараецца не дапусціць гэтага. Злоўлены ў гульні не ўдзельнічае. “Воўк” імкнецца пералавіць увесь “табун”.

Праводзіцца гульня.

Юрый. А цяпер салодкі прыз атрымае той, хто адгадае, як называецца мой любімы танец. Думайце, называйце, цукеркі зарабляйце.

Удзельнікі прапануюць назвы танцаў.

Дзяўчына. Гэты танец напэўна мае назву “Юрачка”.

Юрый. Дзякуй, вось твой прыз. А цяпер музыкі зайграйце нам “Юрачку”.

Гучыць мелодыя танца, моладзь танчыць і спявае.

Усе (*разам*). Ой, ты, Юрачка,

Што не жэнішся?

Прыйдзе зімачка,

Дзе падзенешся?

Юрый.

А я ў сад пабягу,

Я схавваюся,

Дзеўкі есці прынясуць –

Развітаюся.

Вясна (*пасля танца*).

Са святам Юр'я вас вітаем.

Шчасця, здароўя, даўгалецця жадаем!

Юрый. Дай жа, Божа, усім добрае жыццё!

Жывіце заўсёды ў дабрабыце!

Яшчэ нас з Вясною дарога чакае,

Мы пойдзем далей па родным краі.

Вясна і Юрый кланяюцца. Вясна адвязвае каня, і яны пад музыку спускаюцца з узгорка. Усе разыходзяцца.

Алена МАСКЕВІЧ,
педагог.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Вяртанне да вытокаў

Анатоль СТАТКЕВІЧ-ЧАБАГАНАЎ

ГЕНЕРАЛ-ДЭСАНТНІК З РОДУ КАЗАНКІНЫХ

Знакаміты прадстаўнік роду Казанкіных – Аляксандр Фёдаравіч – родны брат маёй бабулі Еўдакіі Фёдараўны Казанкінай па лініі бацькі.

*Нет, жизнь меня не обделила,
Добром своим не обошла.
Всего с лихвой дано мне было
В дорогу – света и тепла.
Чтоб жил и был всегда с народом,
Чтоб ведал всё, что стало с ним,
Не обошла тридцатым годом,
И сорок первым. И иным...*

Так напісаў пра сябе паэт Аляксандр Твардоўскі. Так мог сказаць пра сябе і Аляксандр Фёдаравіч Казанкін. Жыццё сапраўды дало яму ўсяго спаўна. Але ён быў заўсёды з народам і служыў яму па ўставе байца: “Тогда. И впредь. И до конца”. Генерал да апошняй хвіліны быў у страі. Родны дзядзька майго бацькі Васіля Аляксандравіча Чабаганавы быў праслаўленым дэсантнікам і вядомым военачальнікам. Яму прысвечаны экспазіцыі ў музеях Разані, Крычава, шэраг кніг і кінафільмаў. Імя Аляксандра Казанкіна носіць вуліца ў Буінску, горадзе, які раней адносіўся да Сібірскай губерні, сёння гэта – Рэспубліка Татарстан.

Дарэчы, прадстаўнікі роду Казанкіных са старажытных часоў жылі ў Буінску, які заснавала Кацярына Другая. У дакументах архіва Буінскай гарадской думы за 1837 г. знайшліся звесткі, што прадзед генерала, Емяльян Казанкін, быў у спісах 45 мяшчан, якія мелі права выбіраць і быць абранымі на грамадскія пасады. Такое права, якое давалася не кожнаму, Казанкіны заслужылі сваімі справамі. Многія прадстаўнікі роду працавалі краўцамі. А прафесія гэтая лічылася ў тыя часы прэстыжнай і давала добры прыбытак. Да маіх родзічаў з павагай ставіліся ўсе жыхары горада.

Часопісны варыянт выбраных раздзелаў з даследавання “Я – сын Ваш” Анатоля Статкевіча-Чабаганавы друкуюцца з № 4 за 2010 г.

У 1900 г. у сям’і Казанкіных нарадзіўся сын Аляксандр. У дакументах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Татарстан захоўваецца метрычная кніга Троіцкага сабора горада Буінска, дзе нова-народжаны хлопчык памылкова названы Аляксандрай: “...нарадзілася 9 красавіка, ахрышчана 10-га...” Бацькі – буінскі мешчанін Фёдар Мікалаевіч Казанкін і яго жонка Марыя Аляксееўна (Лапшына).

Незвычайна склаўся лёс Аляксандра Казанкіна. Вучыўся ў царкоўнапрыходскай школе, рана страціў бацьку, пасля чаго 13-гадоваму хлопчыку давялося самому зарабляць на хлеб. Разам з Аляксандрам Мітрафанавічам Чабаганавым, мужам старэйшай сястры Еўдакіі Фёдараўны, ён працаваў краўцом. Як узгадваў пасля, швейную машынку прыходзілася насіць на шыі.

Калі пачалася рэвалюцыя, якая пасля перарасла ў грамадзянскую вайну, ён, як і мно-

Троіцкі сабор у Буінску.

гія іншыя, быў уцягнуты ў братазайчы вір. 25 студзеня 1919 г. яго як былога белавардзейца арыштаваў Буінскі Надзвычайны камітэт (ЧК), аднак яму пашанцавала: за недастатковасцю доказаў абвінавачванні былі зняты.

Летам 1919 г. Аляксандр Казанкін быў прызваны ў рабоча-сялянскую Чырвоную Армію. У складзе Туркестанскіх стралковых палкоў ваяваў з басмачамі ва Усходняй Бухары. Пасля дэмабілізацыі стаў працаваць у Буінскім райвыканкаме, але, адчуўшы сваё прызначэнне, былы чырвонаармеец паступіў на пяхотныя курсы ў Ленінградзе. Гэты крок стаў для Казанкіна лёсавызначальным. Праз некаторы час, у 1931 г., здольнага афіцэра накіравалі на вучобу ў Акадэмію імя Фрунзэ.

Казанкіну давялося служыць у многіх кутках вялікай краіны, ад Далёкага Усходу да Беларусі.

З 1936 г. з сяла Бароўскае, пад Смаленскам, пачынаецца паветрана-дэсантная эпопея Казанкіна. Пасля былі Мазыр, Пухавічы. Пра пачатак гэтай службы звестак мала, але мне ўдалося знайсці ў кнізе “Чацвёрты паветрана-дэсантны” былых дэсантнікаў І. Громава і В. Пігунова некалькі цікавых апісанняў. Напрыклад, як выглядаў тады Аляксандр Фёдаравіч. Адзін з удзельнікаў нарады ў камбрыга Ф. Кармалюка прыгадвае, як адбывалася знаёмства з выпускніком акадэміі капітанам Казанкіным і як уважліва прысутныя разглядалі хударлявага, невысокага росту афіцэра, углядаліся ў яго звычайны васпаваты твар.

Або вось такі факт. Усяго за пяць гадоў Казанкін прайшоў шлях ад капітана да палкоўніка, начальніка штаба корпуса. Акрамя гэтага, ён стаў майстрам спорту, за яго плячыма было больш за 200 скачкоў з парашутам. Як узгадвае дэсантнік Іван Громаў, камандзір меў дабрадушную звычку называць маладых салдат сынамі. Бывала, у час вучэнняў ён падыходзіў да дэсантнікаў і пытаўся:

– Ну што, сынкі, страшна?

Аляксандру Фёдаравічу тады было ўжо пад сорок. І салдаты прызнаваліся: страшнавата. А “баця” суцяшаў іх:

– Ды я і сам пабойваюся...

А вучэнні ішлі па напружаным графіку. Таму што ўжо палала Другая сусветная вайна, і нямецка-фашысцкія войскі, захапіўшы амаль усю Еўропу, сканцэнтраваліся каля мяжы Савецкага Саюза. У адпаведнасці з загадам Наркама абароны ў Заходняй асобай ваеннай акрузе вясной 1941 г. у тэрміновым парадку разгортваліся паветрана-дэсантныя карпусы. У Мар’інай Горцы, на базе 214-й паветрана-дэсантнай брыга-

Аляксандр Казанкін. 1938 г.

ды, камандзірам якой быў Аляксандр Казанкін, сфарміраваўся 4-ы паветрана-дэсантны корпус у складзе брыгад, спецыяльных часцей і падраздзяленняў. На чыгуначную станцыю Пухавічы, за кіламетр ад ваеннага гарадка, адзін за адным прыбывалі эшалоны. Тут разгружаліся дывізіі і палкі з Кастрамы, Цюмені і іншых гарадоў. Укамплектоўваўся корпус з самых падрыхтаваных чырвонаармейцаў і камандзіраў усіх родаў войскаў. Патрабаванні да здароўя парашутыстаў прад’яўляліся самыя высокія, прыкладна такія ж, як і да лётнага складу авіяцыі. Корпус налічваў больш за 10 тысяч чалавек.

Увесь цяжар фарміравання корпуса лёг на плечы начальніка штаба Аляксандра Казанкіна, які выконваў абавязкі камандзіра корпуса, палкоўніка Аляксея Левашова і палкавога камісара Васіля Аленіна. З пастаўленай задачай яны справіліся да 15 мая 1941 г.

Камандзірам 4-га паветрана-дэсантнага корпуса быў прызначаны генерал-маёр Аляксей Сямёнавіч Жадаў, але да пачатку вайны прыняць камандаванне корпусам ён не паспеў.

22 чэрвеня 1941 года. Нядзеля, 4 гадзіны 30 хвілін раніцы. У казармах корпуса дзяжурныя пракрычалі:

– Пад’ём! Баявая трывога! Баявая трывога!

Паступіла незвычайная каманда: апранаць новае абмундзіраванне. А тым часам у памяш-

Генерал-лейтэнант А. Казанкін – камандуючы паветрана-дэсантнымі войскамі СССР.

канні штаба корпуса сабраліся амаль усе камандзіры і палітработнікі.

– Сядайце! – сказаў Казанкін, а сам працягваў стаяць. Яго твар не выяўляў і ценю трылогі. – Таварышы, – пачаў ён, – корпусу аб’яўлена баявая трывога ў сувязі з пачаткам вайсковых дзеянняў. Гэта вайна, таварышы, з усімі яе наступствамі. Загадваю: прывесці падраздзяленні і часці ў стан баявой гатоўнасці. Даатрымаць усё на складах. Пакінуць неадкладна вайсковы гарадок і заняць раён стрэльбішча. Усё, таварышы, прыступіць да выканання!

Аляксандр Фёдаравіч можна сустрэў вестку пра пачатак вайны. І з першай хвіліны зрабіў усё, каб прывесці корпус у баявую гатоўнасць, што адыграла потым вырашальную ролю ў адбіцці атак ворага.

Паклапаціўся ён і пра сем’і вайскоўцаў, якія былі адпраўлены ў савецкі тыл. Пра гэтыя падзеі, як ужо згадвалася, падрабязна пісалі былыя дэсантнікі І. Громаў і В. Пігуноў. А ў сваёй аўтабіяграфіі Аляксандр Казанкін апісаў гэты перыяд сцісла: “Атрымаў загад з баямі адыходзіць да ракі Бярэзіны, каб захапіць там пераправы ў раёне мястэчка Свіслач і арганізаваць абарону. Але пераправы былі заняты танкавымі часцямі групы Гудэрыяна, і корпус з

цяжкімі баямі, маючы толькі 45-міліметровыя гарматы, заняў гэтыя пераправы і перайшоў да іх абароны, забяспечваючы адыход нашых войскаў”.

А гэта была нялёгкая задача. Пасля генерал арміі А. Жадаў ва ўспамінах напіша: “Праціўнік наступаў сваімі танкавымі часцямі, яго авіяцыя бесперапынна бамбіла нашы войскі. У найцяжэйшых умовах Аляксандр Фёдаравіч праявіў выключную мужнасць і вайсковае майстэрства, часта выязджаў на месцы баёў, арганізоўваў сістэму агню і асабіста вучыў, як трэба змагацца і біць немцаў”.

На працягу трох сутак нашы часці адбівалі бязлітасныя атакі, палілі нямецкія танкі, захапілі ў палон нямецкіх танкістаў і толькі з-за агульнага неспрыяльнага становішча вымушаны былі адступіць”.

Але адступаў корпус з прымяненнем рухомай абароны, часта контратакаваў ворага, дзейнічаў з адкрытых флангаў і вёў зацяжныя баі. Так было на рацэ Друць, так было і на Сажы пад Крычавам, дзе дэсантнікі ўжо наступалі, а не адыходзілі. І потым 25 сутак утрымлівалі горад, што на пачатку вайны было вельмі важна. Нават адзін дзень затрымкі нямецкіх войскаў лічыўся подзвігам. Невыпадкава ў Крычаве ёсць экспазіцыя ў музеі, прысвечаная мужнасці Аляксандра Фёдаравіча і яго байцоў.

Узгадвае пра гэтую бітву і нямецкі генерал Гудэрыян у кнізе “Успаміны салдата”. Але, апавядаючы пра “крычаўскі выступ”, які не даваў яму “наступаць на Маскву і ў іншым напрамку”, ён сцвярджае, што перашкодзілі яму 20 новых дывізіі маршала Цімашэнкі.

Вядома, гітлераўскі генерал не захацеў прызнаваць сваё паражэнне. Не было тых дывізіяў, а былі дэсантнікі колькасцю 1200 чалавек, якія прайшлі ўначы двухкіламетровую сенажаць, фарсіравалі Сож, адолелі высокі заходні бераг і нечаканым штурмам адбілі ў ворага Крычаў. Занялі і амаль цэлы месяц не аддавалі яго немцам, стрымліваючы, як напіша потым Казанкін, “напор перавышальных сіл праціўніка і наносчы выключна вялікія страты танкавым механізмам групы Гудэрыяна, за што ад камандуючага 13-й арміяй генерал-палкоўніка Голубева меў неаднаразовы падзякі”.

Аднак не толькі падзякі меў Аляксандр Фёдаравіч за баі пад Крычавам. 9 жніўня 1941 г. ён атрымаў ордэн Чырвонага Сцяга. Прадстаўленне да ўзнагароды падпісалі Галоўнакамандуючы Заходнім напрамкам маршал Цімашэнка і член Ваеннага савета Булганін.

На першым этапе вайны мала было ўзнагарод і заахвочванняў, бо армія адступала і да ўсіх

прадстаўленняў у Маскве ставіліся вельмі строга. Патрэбны былі подпісы высокіх военачальнікаў.

Самай складанай, але яркай, незабыўнай і гістарычна значнай, стала для Аляксандра Казанкіна адна з найбуйнейшых дэсантных аперацый Другой сусветнай вайны – Вяземская. Беспрэцэдэнтная па сваёй задуме, размаху і рызыцы. Удзельнічалі ў аперацыі дзесяць тысяч “паветраных байцоў”. Дырэктывай Стаўкі Вярхоўнага Галоўнакамандуючага ад 7 студзеня 1942 г. войскам Заходняга напрамку былі вызначаны задачы на акружэнне і разгром нямецкіх армій групы “Цэнтр”. І важная роля тут адводзілася дэсанту, закінутаму ў тыл ворага: ён павінен быў адцягнуць значныя сілы праціўніка, актывізаваць партызанскі рух, натхніць і падтрымаць жыхароў акупаваных тэрыторый.

Кіраўніцтва Генштаба разлічвала, што баявыя дзеянні ў тыле ворага прадоўжацца не больш за тое сутак. Але яны расцягнуліся на доўгія пяць месяцаў. Самалёт, на якім вылецела да месца дэсантавання камандаванне корпуса, быў падбіты нямецкімі знішчальнікамі. Камандзір корпуса генерал Левашоў загінуў, і камандаванне, як і ў першыя дні вайны, зноў прыняў на сябе Аляксандр Казанкін.

Жорсткія баі, за якімі пільна сачыла ўся краіна, вяліся дэсантнікамі не толькі на вяземскай, але і на смаленскай зямлі. Корпус кантраляваў значную тэрыторыю. У тыле ворага было створана некалькі партызанскіх атрадаў.

З усяго Савецкага Саюза ішлі героям лісты, спецыяльныя паштоўкі з прыпіскай: “У дэсантную Рэспубліку. Прэзідэнту Рэспублікі генерал-маёру Казанкіну”.

Цэлыя мяхі такіх лістоў і паштовак прыбывалі з усёй краіны. Людзі жадалі смельчакам выжыць і перамагчы. Пасля вайны ў адной з маскоўскіх школ быў створаны музей, дзе ў якасці экспанатаў паказана гэтая карэспандэнцыя. Лісты падтрымкі, без сумневу, былі вельмі патрэбныя дэсантнікам, яны ўздымалі дух байцоў, давалі сілы для далейшай барацьбы.

Пра гэтую гераічную аперацыю паведамлялі па радыё, практычна ва ўсіх газетах. Але больш падрабязна пісалі пра яе на працягу некалькіх месяцаў “Камсамольская праўда” і “Чырвоная зорка”. У тыл былі закінуты вопытныя і таленавітыя

журналісты Н. Старасцін і С. Крушынскі, фотакарэспандэнт Л. Бардукоў, якія ў серыі артыкулаў “Дэсантнікі” і “У лагеры адважных” уявілі баявую адысею парашутыстаў-дэсантнікаў, якія вялі гераічную барацьбу з нямецкімі захопнікамі.

Кожная з публікацый ілюстравалася фотаздымкамі. Вось подпісы пад некаторымі з іх: “Пасля бою каля перадавых пазіцый уручаюцца ордэны. Камсамалец Кушнераў атрымлівае ордэн Чырвонай Зоркі”, “Група парашутыстаў, якія толькі што спусціліся на зямлю. Камандзір Казанкін тлумачыць парашутыстам становішча”, “Парашутысты – гаспадары лясоў”. І амаль у кожным артыкуле былі радкі і пра камандзіра “белых анёлаў”, які любіў паўтараць:

– Мы прыляцелі з неба, каб акружаць і біць немцаў.

Газеты першымі паведамлілі і пра радыёграму камандуючага войскам Заходняга фронту генерала арміі Жукава Аляксандру Казанкіну: “Сёння апублікаваны Указ Прэзідыума Вярхоўнага Савета, якім Вы ўзнагароджаны ордэнам Чырвонага Сцяга. Горача віншuem Вас з высокай урадавай узнагародай і жадаем новых баявых поспехаў у гераічных справах дэсантнікаў”.

Прывяду яшчэ некалькі тэлеграм, падпісаных кіраўніцтвам Заходняга фронту: “Корпус дзейнічае выдатна, нягледзячы на цяжкасці. Перадайце часцям, якія дзейнічаюць у раёне Горбачы, маю падзяку. Прадстаўце тых, хто вылучыўся, да ўзнагароды. Жукаў. Хахлоў”.

“Казанкіну, Аленіну, Курышаву, Шчарбіне, Распапову, Лебедзеву. Перадайце вашым цуда-волатам наша першамайскае прывітанне і пажаданне яшчэ мацней біць подлых фрыцаў.

Злева – маршал Савецкага Саюза К. Варашылаў, у цэнтры – генерал А. Казанкін – камандзір 4-га паветрана-дэсантнага корпуса. 1942 г.

Пакажыце гітлераўскім бандытам, што вясною вы ўмеце біць ворага яшчэ мацней, чым зімою. Жукаў”. А поспехі дэсантнікаў былі значнымі. Яны знішчылі больш за 15 тысяч фашыстаў! І скавалі вялікія сілы праціўніка, у якога захапілі шмат баявой тэхнікі, амуніцыі.

Усё гэта папоўніла запасы і пайшло на ўзбраенне партызан. Вядома, дэсантнікам весці барацьбу ў тыле ворага было нялёгка. Але, нягледзячы на штодзённыя жорсткія атакі фашыстаў танкамі і самалётамі, легендарны корпус генерала Казанкіна выйшаў з акружэння. У адным з апошніх баёў Аляксандр Фёдаравіч быў паранены і накіраваны ў шпіталь.

Распавядаючы пра Вяземскую аперацыю, нельга не ўзгадаць пра ўнікальны дакумент. Гэта ўзнагародны ліст на генерал-маёра Аляксандра Фёдаравіча Казанкіна, “які заўсёды быў наперадзе байцоў і камандзіраў, натхняў іх на подзвігі і праявіў асабістую адвагу і геройства” і такім чынам заслужыў прадстаўленне да звання “Героя Савецкага Саюза”.

Падпісалі дакумент камандуючы паветрана-дэсантнымі войскамі Чырвонай Арміі генерал-маёр Глазуноў і член Ваеннага савета Громаў у ліпені 1942 г. Але Казанкін не атрымаў гэтай узнагароды. Чаму? Я думаю, віной таму сітуацыя, якая склалася на франтах Вялікай Айчыннай. Яна змянілася не на нашу карысць. Чырвоная Армія ў той час не сла велізарныя страты і адыходзіла да Сталінграда. І не да высокіх узнагарод было таварышу Сталіну, які, безумоўна, ведаў пра гэты дакумент...

Зорку Героя заслужыў гвардыі генерал-лейтэнант Казанкін і ў пераможным 1945-м. Але

ўжо не за Вяземскую аперацыю, а за Берлінскую. Ізноў быў узнагародны ліст: “За перыяд наступальнай аперацыі з 16 да 21 красавіка 1945 года ў нямецкай Сілезіі злучэнні 12-га гвардзейскага корпуса з бязлітаснымі баямі прарвалі 8 моцна ўмацаваных і глыбока эшаланаваных межаў абароны праціўніка, забяспечылі ўвод двух танкавых карпусоў і, развіваючы імклівы наступ, з адкрытымі флангамі з бязлітаснымі баямі прайшлі 70 кіламетраў і 21 красавіка 1945 года першымі ўварваліся ў горад Берлін з паўночнага ўсходу”.

Дакумент на прысваенне звання Героя Савецкага Саюза падпісалі камандуючы 3-й Ударнай Арміяй, якая штурмавала Берлін, генерал-палкоўнік Кузняцоў і член Ваеннага савета генерал-маёр Літвінаў.

Такім чынам, гвардзейцы Казанкіна першымі ўварваліся ў сталіцу фашысцкай Германіі. За час баявых дзеянняў у Памераніі, а таксама ў Берлінскай аперацыі яго байцы і асабіста камандзір атрымалі 8 падзяк Вярхоўнага Галоўнакамандуючага Сталіна.

За некалькі дзён да Перамогі, 27 красавіка 1945 г., у баях на вуліцах Берліна генерал-лейтэнант Казанкін быў цяжка паранены. Самалётам яго адправілі ў шпіталь у Маскву. А на наступны дзень, 28-га, было падпісана прадстаўленне на званне Героя. Але высокая ўзнагарода зноў (другі раз!) абышла Аляксандра Казанкіна. Цікава, чаму ж?

Дачка генерала Галіна распавяла цікавую гісторыю, якая пасля вайны актыўна абмяркоўвалася ў генеральскіх колах. Падчас штурму Берліна гвардзейцы Казанкіна захапілі адну з рэзідэнцый Гітлера, дзе стаяла некалькі парадных аўтамабіляў-“хорхаў”. Аляксандр Фё-

даравіч адразу далажыў пра гэта Жукаву. А той, будучы ў добрым настроі, сказаў, што адну з машын Казанкін можа ўзяць сабе, бо заслужыў.

Аднак машыну, на якой ездзіў фюрар, вельмі ўжо хацелася мець аднаму з высокіх штабных начальнікаў. І ў тэлефоннай размове ён сказаў генерал-лейтэнанту Казанкіну пра сваё жаданне атрымаць гэтую машыну, але той не пагадзіўся. І наградныя дакументы Аляксандра Фёдаравіча зноў ляглі пад сукно.

Але і без Зоркі Героя ў праслаўленага дэсантніка было цэлае сусор’е ўзнага-

Аўтамабіль “Хорх”, які раней належаў Гітлеру.
На заднім сядзенні – Вольга Васільеўна – жонка А. Казанкіна. 1945 г.

род, якія ён атрымаў за паспяховае выкананне баявых заданняў, асабістую адвагу і мужнасць. Сярод іх два ордэны Леніна, шэсць ордэнаў Чырвонага Сцяга і найвышэйшыя палкаводніцкія: ордэны Кутузава і Багдана Хмяльніцкага I ступені, ордэн Суворова II ступені.

Калі гаварыць пра асабістыя якасці генерал-лейтэнанта Казанкіна, то ў шматлікіх успамінах яго баявыя таварышы адзначаюць выключную шчырасць, душэўнасць і сціпласць камандзіра. Нават у артыкуле, які ён падрыхтаваў па просьбе Цэнтральнага камітэта камсамола для “Піянерскай праўды” з нагоды Дня Перамогі, Казанкін ні слова не сказаў пра свае заслугі.

«...Учора я сустрэўся са сваімі дочкамі. Яшчэ ніколі я не бачыў іх твары такімі шчаслівымі. Скончылася вайна. Дзяўчынкі раскавалі мне, як у Дзень Перамогі яны гулялі з сяброўкамі па Маскве, захапляліся салютам, смяяліся, крычалі “ўра”. Вось пра такую сустрэчу са сваімі блізкімі мы марылі амаль чатыры гады. І праз якія выпрабаванні прайшлі савецкія салдаты, каб ізноў убачыць вольнай сваю Радзіму, каб дачакацца гэтых шчаслівых дзён».

Пасля вайны Аляксандр Казанкін узначальваў 39-ы Гвардзейскі паветрана-дэсантны Венскі корпус, быў камандуючым паветрана-дэсантнымі войскамі Узброеных Сіл СССР, галоўным інспектарам паветрана-дэсантных войскаў.

Аднак многім з тых, хто ўвесь час быў на перадавой, хто быў на вастрыні атак, атрымліваў небяспечныя раненні, лёс адмераў кароткае жыццё. 20 сакавіка 1955 г. Аляксандру Фёдаравічу стала дрэнна, яго тэрмінова павезлі ў шпіталь. Прадчуваючы горшае, ён супакойваў сяброў і жонку: “Лёля, мне ўжо лепей, усё будзе добра, у родзе Казанкіных па сто гадоў жывуць...”

Не стала Аляксандра Фёдаравіча Казанкіна на 55-м годзе жыцця. Сумную вестку пра смерць баявога генерала паведамлілі цэнтральныя газеты краіны. Пад скупымі радкамі некралога паставілі свае подпісы знакамітыя палкаводцы: Жукаў, Васілеўскі, Коней, Сакалоўскі, Кузняцоў, Баграмян, Маскаленка, Маргелаў і іншыя. Пахавалі галоўнага дэсантніка краіны на Новадзявочых могілках у Маскве.

З цягам часу ясней і маштабней бачацца гераічныя старонкі Вялікай Айчыннай вайны. Выдатнаму масаваму падзвігу байцоў 4-га паветрана-дэсантнага корпуса прысвяцілі дыяраму “Бой паветранага дэсанта пад Вязьмай зімой 1942 года” народны мастак Расіі П. Мальцаў і Н. Прысекін, уганараваныя залатымі медалямі імя Грэкава.

Дыярама, усталяваная ў 1973 г. у музеі паветрана-дэсантных войскаў у Разані, вяртае нас

Фрагмент паштоўкі
са словамі падтрымкі героям-дэсантнікам.

да той ранняй лютаўскай раніцы 1942 г., калі воіны дэсантнага корпуса раптоўна абрынуліся на ворага. Нязломны імклівы напор нашых байцоў, якія вызвалілі родную зямлю ад фашысцкіх захопнікаў. Некаторыя з удзельнікаў аперацыі паказаны з партрэтнай дакладнасцю. Сярод іх А. Казанкін, які кіраваў боем, дэсантнік В. Улітчаў, які заплаціў жыццём за знішчэнне варожага танка, і іншыя героі, вечно жывыя ў памяці ўдзячных нашчадкаў.

Былы ваенны камісар асобнага партызанскага атрада Л. Муханаў напісаў: “Аляксандр Фёдаравіч быў блізкі кожнаму салдату, яго бацькоўскі клопат пра іх здабыў яму ўсеагульную павагу”.

Падпалкоўнік Васіль Чарняцоў, ад’ютант генерала, прыгадваў: “У дні цяжкай хваробы я быў выратаваны толькі дзякуючы бацькоўскаму клопату Аляксандра Фёдаравіча. Ён — Чалавек з вялікай літары”.

Вышэй за гэтае званне нічога няма.

Р. С. 1965 год. Краіна ўпершыню з вялікім размахам святкуе 20-ы юбілейны Дзень Перамогі. Зноў падрыхтаваны спісы герояў, тых, каго у свой час высокія ўзнагароды абышлі па розных прычынах. Падрыхтавана было і трэцяе па ліку прадстаўленне на званне Героя на генерала Аляксандра Фёдаравіча Казанкіна. Але яго ўжо 10 гадоў як не было ў жывых. І дакументы трэці раз ляглі пад сукно. Няма чалавека — няма праблемы.

І ўсё ж такі верыцца, што справядлівасць пераможа.

...А пад Вязьмай штогод паветрана-дэсантныя войскі Расіі праводзяць вучэнні ў гонар найбуйнейшай дэсантнай аперацыі Вялікай Айчыннай вайны.

Пераклад з рускай мовы.

Працяг будзе.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НА СЛУЖБЕ МАСТАЦТВУ І АЙЧЫНЕ ДА 180-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АЛЬФРЭДА РОМЕРА

Старажытны шляхецкі род выдатнага жывапісца, графіка, скульптара, гравёра і мастацтвазнаўцы Альфрэда Ізідора Ромера (1832 – 1897) адметны сваім унёскам у грамадска-культурнае жыццё беларуска-літоўскіх зямель. Ён даў цэлую плеяду заўважных грамадскіх дзеячаў, а таксама сямейную дынастыю мастакоў, чые творы часта экспанаваліся ў еўрапейскіх гарадах і сёння захоўваюцца ў музеях Парыжа, Варшавы, Кракава, Вільні, Львова...

Жыццёвы і творчы шлях Альфрэда Ромера мае шмат агульнага з лёсамі тых сучаснікаў, прадстаўнікоў адукаванага шляхецкага асяроддзя другой паловы XIX ст., якія імкнуліся да мастацтва і асветы, былі неаб'якавымі да роднага краю, узялі самы актыўны ўдзел у нацыянальна-вызваленчым руху 1861 – 1863 гг. і праз усё жыццё пранеслі горыч няспраўджаных надзей пасля яго жорсткага падаўлення.

Мастак нарадзіўся ў Вільні, вучыўся ў вядомага жывапісца К. Русецкага, педагогаў Парыжа і Рыма. З самага пачатку творчай дзейнасці актыўна працаваў у розных жанрах выяўленчага мастацтва.

Пасля зняволення за ўдзел у паўстанні 1863 г. А. Ромер надоўга пакінуў радзіму. Час вымушанай эміграцыі, які доўжыўся да сярэдзіны 1870-х гг., быў вельмі важным для станаўлення мастака: ён вучыўся ў Мюнхенскай акадэміі мастацтваў, падарожнічаў, шмат пісаў і маляваў з натуры, асвойваў розныя жывапісныя і гра-

фічныя тэхнікі і актыўна выстаўляўся з партрэтамі, гравюрамі, скульптурамі.

У 1874 г. пасля вяртання А. Ромера на радзіму пачаўся так званы беларускі перыяд у творчасці мастака, на думку даследчыкаў, – найбольш плённы. Ён пасяліўся ў маёнтку Каралінава Свянцянскага павета (цяпер вёска ў Пастаўскім раёне Віцебскай вобласці), што належаў яго жонцы Вандзе Сулістроўскай. У гэтых мясцінах творца пакінуў пра сябе добрую памяць. Нездарэмна адна з вуліц вёскі, а таксама дзіцячая мастацкая школа ў Паставах сёння носяць імя Альфрэда Ромера. У касцёле суседніх Камаёў, у роспісе якога мастак браў удзел, захавалася карціна-абраз “Хрыстос і сірата”.

Дарэчы, аздабленню праваслаўных і каталіцкіх храмаў у “беларускі” перыяд дзейнасці мастак аддаваў вельмі многа творчых сіл. Праўда, з гэтых прац у адносна добрай захаванасці да нас дайшлі толькі згаданы камайскі абраз ды яшчэ карціна “Пінская Мадонна”, якая і сёння асвячае касцёл і кляштар францысканцаў у Пінску і лічыцца сапраўдным “духоўным завяшчаннем” аўтара. Так атрымалася, што гэтыя творы – і ёсць тое нямногае з найбагацейшай спадчыны майстра, што мае Беларусь...

Вядомы мовазнаўца Ян Карловіч, які даводзіўся мастаку сваяком і жыў у Вішневе на Смаргоншчыне, пісаў, што сям’я Ромераў “прыкіпела да новай айчыны”. І гэта сапраўды так. Шматлікія этнаграфічныя замалёўкі вясковага побыту і помнікаў дойлідства, зробленыя на высокім прафесійным узроўні, яскрава перадаюць шчырую зацікаўленасць аўтара навакольным жыццём. Сядзібу і творчую майстэрню мастака часта наведвалі шматлікія сябры. Жывапісныя, акварэльныя, пастэльныя партрэты многіх з іх, выкананыя А. Ромерам, па вызначэнні даследчыкаў, найбольш ярка характарызуюць партрэтнае мастацтва Беларусі другой паловы XIX ст.

Амаль для ўсіх партрэтаў мастака характэрны лаканізм і падкрэслена простая кампазіцыя, як быццам аўтар адмаўляецца ад любых знешне эфектных прыёмаў, каб засяродзіцца на ўнутраным свеце героя, яго псіхалагічнай характарыстыцы. І гэта атрымлівалася ў Ромера-партрэтаста бліскуча. Сярод самых удалых – партрэты археолага і педагога Лушчкевіча, бібліяфіла і гісторыка кнігі Эстрэйхера, жывапісца Швайніцкага, скульптара Яцунскага, а таксама выявы бацькоў і жонкі мастака.

Менавіта ў партрэтным жанры цікава нагадала пра сябе “паўстанніцае” мінулае А. Ромера, які ў 1886 г. стварыў вядомы “Партрэт паўстанца 1863 года”. На думку некаторых даследчыкаў, у ім мастак выявіў Фларыяна Даноўскага, сапраўднага ўдзельніка тых трагічных падзей. Перад глядачом паўстае запамінальны вобраз сталага чалавека з пранізлівым і суровым позіркам, за якім – ня-зломны характар і доўгі лёс выпрабаванняў. Такая падача героя невыпадковая і адлюстроўвае, найперш, аўтарскае стаўленне да пакалення (да якога належаў і сам мастак), прадстаўнікі якога, нягледзячы на вынікі нацыянальна-вызваленчага руху на Радзіме, захавалі сілу духа і засталіся вернымі сваім перакананням.

Плёнам актыўнага творчага жыцця А. Ромера ў Каралінаве стаў і рупліва сабраны багаты фактычны матэрыял, прысвечаны дэкаратыўна-прыкладнаму мастацтву. Пазней ён лёг у аснову мастацтвазнаўчага даследавання “Польскія паясы, іх фабрыкі і знакі”, што выйшла незадоўга да смерці мастака ў 1893 г. у Кракаве. Яно прысвечана вывучэнню “візітовак” мастацкай культуры Беларусі і іншых краін былой Рэчы Паспалітай – кунтушовым паясам, якія мы сёння больш ведаем пад агульнай назвай – слуцкія паясы. Гэтая старонка спадчыны А. Ромера па-сапраўднаму ўнікальная, бо стала адной з першых спроб навуковага апісання і аналізу прафесійных мастацкіх тканін XVIII – пачатку XIX ст. і па-ранейшаму захоўвае вялікую значнасць для мастацтвазнаўцаў. Так, напрыклад, аўтар падае пералік

населеных пунктаў, дзе ў даследаванні перыяд дзейнічалі персіяры (Слуцк, Кабылка, Гродна, Шыдловец, Нясвіж, Ружаны, Львоў, Кракаў і інш.), спасылаючыся на тагачасныя навуковыя і архіўныя звесткі, мемуарную літаратуру, “мясцовыя і сямейныя ўспаміны”, распавядае пра іх заснавальнікаў, фундатараў і майстроў, апісвае вырабы. Акрамя гэтага, А. Ромер звяртае ўвагу на ўсходнія карані арнаментыкі кунтушовых паясоў, якую на мануфактурах Рэчы Паспалітай таленавіта адаптавалі да мясцовых эстэтычных густаў.

У Каралінаве мастак пражыў да канца жыцця, а свой апошні прытулак знайшоў у сямейнай капліцы горада Трокі.

Рознабаковасць мастацкага таленту Альфрэда Ромера пацвярджаецца дзясяткамі жывапісных твораў, медальёнаў, скульптур, гравюр, акварэлей, пастэлей, малюнкаў – найбагацейшай спадчынай, што пакінуў пасля сябе творца і якая павінна годна ўвайсці ў нацыянальную гісторыю выяўленчага мастацтва Беларусі.

Спіс літаратуры

1. Дробов, Л. Н. Живопись Белоруссии XIX – начала XX в. / Л. Н. Дробов; под ред. А. И. Мальдиса. – Минск : Выш. шк., 1974. – 336 с.
2. Крэпак, Б. Спружына экспрэсіі Альфрэда Ромера / Б. Крэпак // Культура. – 2011. – № 26 (25.06. – 2.07.2011).
3. Марціновіч, А. Паяднанасць зямнога і вечнага / А. Марціновіч // Маладосць. – 2010. – № 9. – С. 128 – 134.
4. Мальдзіс, А. “Ромеры прыкіпелі да новай айчыны” / А. Мальдзіс // Голас Радзімы. – 2007. – 4 мая.

Наталля ШАПРАН.

Віктар ШНІП

БАЛАДА АЛЬФРЭДА РОМЕРА

*Хаваецца сонца ў снапах залатых,
І жнейкі спяваюць аб днях маладых,
Аб юным паўстанцы, што ў бітве загінуў,
Пакінуўшы плакаць красуню-дзяўчыну...*

*Ты слухаеш песню і бачыш праз далеч
Сябе маладога ля вогнішч паўстанцаў,
Астрожныя сцены, што сонца схавалі,
Пасля ты ў Парыжы, але не для танцаў*

*Прыехаў туды, а каб там узмужняцца,
Свой край маляваць і штодня сумаваць
Па родных прасторах, дзе песні гучаць
На мове тутэйшай, якая жывая,
Якая штодня не жыве, выжывае
У казках, легендах пра гэту зямліцу,
Якую ўсё дзеляць, сваёй жа дзяліцца
Не хочучь расейцы, не хочучь палякі...*

*Ля соннага возера брэшуць сабакі –
Вяртаецца пан да сябе з палявання,
І ён да цябе на гадзіну загляне,
Каб выпіць гарбаты, пабачыць карціны
Пра волю, пра долю, чужыя мясіны,
Пра кроў маладую, што рэкамі льецца,
Пра край наш, які Беларуссю завецца...*

*Схаваецца сонца ў снапах залатых,
Ды цёмна не зробіцца ў сэрцах жывых,
Калі там жыве Беларусь і спявае,
І поясам слуцікім сябе абвівае...*

НЕВЯДОМЫ АЛЕСЬ ЧАРВЯКОЎ

Заканчэнне. Пачатак у № 3.

Аналіз разнастайных крыніц, у тым ліку і архіўных, праведзены аўтарам гэтых радкоў, дае значныя падставы для высновы, што першы этап беларусізацыі ў нашай рэспубліцы ахопіваў 1924 – 1927 гг., калі былі прынятыя і пачалі актыўна праводзіцца ў жыццё асноўныя партыйныя і дзяржаўныя рашэнні. Да пачатку 1928 г. вынікі беларусізацыі былі даволі значныя, асабліва калі іх ацэньваць з колькаснага боку. Яны падведзены ў першай частцы брашуры “Практычнае вырашэнне нацыянальнага пытання ў БССР. Беларусізацыя”, выдадзенай у 1927 г.

Руплівая дзейнасць А. Чарвякова, Я. Адамовіча, М. Галадзеда, У. Ігнатоўскага, А. Баліцкага, З. Жылуновіча, С. Некрашэвіча, Д. Чарнушэвіча, А. Хацкевіча і іншых паплечнікаў Алеся Рыгоравіча ў гэтай высокароднай працы давала плённыя вынікі.

Пры ажыццяўленні кадровай палітыкі важнае месца займалі пытанні валодання беларускай мовай. Таму невыпадкова яшчэ ў ліпені 1924 г. II сесія ЦВК БССР прыняла рашэнне аб беларусізацыі работнікаў наркаматаў у адпаведныя тэрміны.

Прыклад у гэтай справе паказалі многія супрацоўнікі ЦВК на чале з А. Чарвяковым, СНК на чале з Я. Адамовічам, Наркамсветы на чале з А. Баліцкім, дзе да пачатку 1927 г. усё справаводства было пераведзена на беларускую мову. У той час беларускай мовай валодалі 80% супрацоўнікаў цэнтральных і 70% акруговых устаноў, у той час як у 1925 г. у цэнтральных органах добра і здавальняюча ведалі беларускую мову 21,9% работнікаў, у акруговых і раённых – 36,2%.

У фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь аўтару гэтых радкоў удалося знайсці цікавы і каштоўны дакумент – пратакол пасяджэння камісіі па правярцы ведання беларускай мовы супрацоўнікамі ЦВК БССР. Прывядзем фрагмент гэтага пратакола:

“Слухалі: Падвядзенне вынікаў правяркі ведаў беларускай мовы супрацоўнікамі ЦВК БССР – у кожнага паасобку.

Пастанавілі: а) добра валодаюць мовай: Чарвякоў, Чарнушэвіч, Ракуцька, Каліноўскі, Баркан, Шыпіла (6 чал. – 10%).

б) здавальняюча валодаюць мовай: т. т. Гомза, Няхай, Радштэйн, Левіт, Шышко, Мігуцкі, Дорскі, Пухавіцкая, Няпраўскі, Яцэвіч, Муха, Свішчэўскі, Рай Ар., Хадыка, Будзін, Сыс, Шэўчык, Платкоўская (18 чал. – 50%).

в) слаба валодаюць мовай: т. т. Сіняк, Адамовіч, Якіман, Калошын, Раўтовіч, Карпюк, Ску-

ратовіч, Анісімаў, Красцін, Касіла, Левіна, Швед, Лібман, Корф, Галубіцкі (15 чал. – 40%).

г) прапанавана усім супрацоўнікам, якія слаба валодаюць мовай, у двухмесячны тэрмін яе вывучыць; на сканчэнні гэтага тэрміну правярыць веды гэтых таварышаў і тых, якія і пасля гэтага тэрміну не вывучаць мову, звольць з займаемых пасадак, аб чым паведаміць гэтым таварышам...” [7, арк. 126].

На першым этапе праблемы беларусізацыі вырашаліся пераважна на агітацыйна-арганізацыйным узроўні. Яна яшчэ не ўвайшла трывала ў побыт, паўсядзённае жыццё народа. У сувязі з гэтым нельга не пагадзіцца з наступнай думкай Р. Платонава пра першы этап беларусізацыі: «На так званых яе “верхніх паверхх” у адносінах да служачых дзяржаўнага, кааператыўнага, гаспадарчага апаратаў, партыйных і камсамольскіх работнікаў, супрацоўнікаў навуковых і навучальных устаноў прымаліся меры адміністрацыйнага ўздзеяння аж да вызвалення ад займаемых пасадак за няведанне ці ігнараванне беларускай мовы... На “ніжніх паверхх” у працы сярод шырокіх мас насельніцтва галоўнымі былі метады агітацыі і прапаганды, уздзеянне перакананнем» [8, с. 208 – 209].

Алесь Чарвякоў выразна ўсведамляў неабходнасць змянення сітуацыі, ці, як пісалі ў той час, ажыццяўлення “пералому ў беларусізацыі”, разумеў, што націскам, загадам і распараджэннямі палітбюро работу далей, пераводзячы яе на “ніжнія паверхі”, у гушчыню народа, ужо немагчыма.

З 1928 г. пачаўся другі этап беларусізацыі. Цяпер старшыня ЦВК БССР А. Чарвякоў і яго паплечнікі – першы сакратар ЦК КП(б)В В. Кнорын і старшыня СНК БССР М. Галадзед планавалі вырашыць наступныя задачы:

а) узмацніць вывучэнне беларускай мовы партыйным, савецкім, прафсаюзным актывам і паскорыць пераход на яе ўсіх арганізацый, якія непасрэдна працуюць сярод насельніцтва БССР;

б) палепшыць распаўсюджванне сярод насельніцтва беларускіх газет, кніг, павялічыць іх тыражы, звяртаючы асаблівую ўвагу на забеспячэнне беларускім друкам рабочых у гарадах;

в) беларусізаваць культурную працу прафсаюзаў, забяспечваючы масавае абслугоўванне ўсіх членаў саюзаў на роднай мове;

г) развіваць і ўзмацняць прапаганду беларускай мовы шляхам арганізацыі на ёй значна большай колькасці палітычных і іншых выступленняў, чым на першым этапе;

д) мэтанакіравана працягваць беларусізацыю вайсковых часцей Беларускай ваеннай акругі з тым, каб павялічыць у іх колькасць нацыянальных фарміраванняў;

е) беларусізаваць гандлёвы апарат з тым, каб абслугоўванне насельніцтва гандлёвай сеткай праводзілася пераважна на беларускай мове;

ё) больш востра ставіць і больш грунтоўна вырашаць праблемы развіцця вышэйшых формаў беларускай культуры (літаратуры, тэатра, музыкі, жывапісу), узмацняючы яе сувязі з рабочымі і сялянскімі масамі.

Аналіз дзейнасці ЦВК БССР у пачатку 1928 г. па дакументах НА РБ сведчыць, што яго старшыня А. Чарвякоў сапраўды быў “маторам” беларусізацыі.

Прывядзем фрагменты пастановы Прэзідыума ЦВК БССР “Аб практычных мерапрыемствах па выкананні пастановы Прэзідыума Савета Нацыянальнасцей Саюза ССР па дакладу Урада БССР аб беларусізацыі” ад 12 лютага 1928 г.:

“1. Даручыць Народнаму камісарыяту асветы:

а) пашырыць выданне масавай літаратуры і падручнікаў як на беларускай мове, гэтак і на мове іншых нацыянальнасцей...;

в) сумесна з Інбелкультам наглыбіць работу па вывучэнні розных галін жыцця Беларусі, а таксама павялічыць работу па беларусазнаўству сярод працоўнага насельніцтва;

г) устанавіць кантроль за тым, каб канчатковая беларусізацыя вышэйшых навучальных устаноў і прафішкол была скончана ў тэрміны, вызначаныя ў пастанове ЦВК БССР...;

е) пры прызначэнні навуковых працаўнікоў, а таксама пры высоўванні іх на больш адказныя пасады перавагу аддаваць тым асобам, якія пры наяўнасці ідэалагічнай блізкасці да рабочага класа і пры належнай падрыхтаванасці ведаюць беларускую мову і выяўляюць сябе на грамадскай працы.

2. Даручыць Інстытуту беларускай культуры паскорыць падрыхтоўку беларускай навуковай тэрміналогіі і распрацаваць праект спрашчэння правапісу беларускай мовы.

3. Даручыць Нацкамісіі ЦВК у тэрміновым парадку распрацаваць і ўнесці на зацвярджэнне Прэзідыума ЦВК парадак і тэрміны правядзення беларусізацыі ўстаноў транспарту, а таксама цэнтралізаваных гаспадарчых устаноў.

4. Даручыць Народнаму камісарыяту юстыцыі і гаспадарчым органам БССР узмацніць работу па вылучэнні ў судовыя і гаспадарчыя органы на кіруючую работу рабочых і сялян-беларусаў...” [9, с. 211 – 212].

У якасці члена бюро ЦК Кампартыі Беларусі А. Чарвякоў быў адным з ініцыятараў склікання 25 верасня 1928 г. пасяджэння бюро ЦК КП(б)Б, якое разгледзела пытанне “Аб ходзе беларусіза-

цыі дзяржаўных, прафесіянальных, гаспадарчых і кааператыўных устаноў БССР” [10, арк. 421].

На гэтым пасяджэнні адзначалася, што, нягледзячы на агульныя дасягненні ў галіне беларусізацыі, шэраг цэнтральных і акруговых устаноў (ВСНГ, Дзяржплан, Наркамфін, Наркамгандаль, ЦСУ, Камгас, Ваенкамат, Інспектарыят аховы здароўя) не выканалі пастанову ўрада аб поўнай беларусізацыі сваіх апаратаў не толькі да ліпеня 1927 г., але і да моманту заслухоўвання гэтага пытання на бюро ЦК.

Вельмі шкада, што восенню 1929 г. другі этап беларусізацыі ў БССР быў перапынены. У гэты час пачаліся карэнныя змены ў нацыянальнай палітыцы Камуністычнай партыі Беларусі, якая пасля абвяшчэння Генеральным сакратаром ЦК ВКП(б) І. Сталіным “крутога павароту” ва ўсёй палітыцы стала адлюстроўваць новы курс. Беларусізацыі ў ранейшым разуменні месца ў ім не знайшлося.

Гэтыя змены ў 1930-я гг. прывялі фактычна да поўнага згортвання беларусізацыі. У маі – чэрвені 1929 г. Камісія ЦКК ВКП(б) па вывучэнні нацыянальнай палітыкі ў Беларусі беспадстаўна абвінаваціла ў нацыяналізме, контррэвалюцыйнасці яе арганізатараў і натхняльнікаў. Паводле сабраных і абагульненых кіраўніком камісіі У. Затонскім матэрыялаў, была зроблена выснова, што ў БССР перабольшваецца значэнне беларускіх асаблівасцей ва ўсёй нацыянальнай працы на шкоду яе класаваму зместу. Кіраўніцтва КП(б)Б абвінавачвалася ў тым, што, падпаўшы пад ціск нацыяналістычнай інтэлігенцыі, яно не вядзе наступальную барацьбу супраць буржуазна-дэмакратычнай ідэалогіі, якая ва ўмовах абвастрэння класавай барацьбы з кулацтвам набыла форму беларускага шавінізму і нацыянал-дэмакратызму. У дакладзе У. Затонскага на пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 27 чэрвеня 1929 г. рэзкай крытыцы за “спаўзанне на пазіцыі нацыянал-дэмакратызму” былі падвергнуты практычна ўсе навуковыя ўстановы, ВНУ, органы народнай асветы, літаратурна-творчыя аб’яднанні, вучоныя, пісьменнікі, дзеячы мастацтваў, дзяржаўныя і партыйныя работнікі рэспублікі, якія так ці інакш удзельнічалі ў працоўцы, правядзенні палітыкі беларусізацыі.

У рэдакцыйным артыкуле газеты “Звязда” ад 27 ліпеня 1929 г. “галоўнай небяспекай” абвяшчаліся “беларускі наступальны шавінізм і нацыянал-дэмакратызм”.

Згортванне беларусізацыі стала вынікам сілавых дзеянняў, прамых і ўскосных, звышінтэрнацыяналісцкай часткі партыі, якая ў канцы 1920 – 1930-х гг. ператварылася ў пануючую.

Па матэрыялах, якія паступілі з Мінска, ЦКК ВКП(б) прыняла пастановы: “Па справе беларус-

кіх таварышаў” і “Па справе беларускіх нацыянал-дэмакратаў”. Па першай праходзілі З. Жылуновіч, А. Чарвякоў, І. Васілевіч і іншыя, па другой – У. Ігнатоўскі, А. Баліцкі, Я. Адамовіч і інш. Усе яны былі актыўнымі праваднікамі беларусізацыі 1920-х гг.

Названыя ў пастановах ЦКК ВКП(б) вядомыя дзеячы Камуністычнай партыі Беларусі абвінавачваліся ў тым, што не толькі самі дапускалі адхіленні ад “бальшавіцкай нацыянальнай палітыкі”, але і нібыта прыкрывалі “контррэвалюцыйную дзейнасць нацыянал-дэмакратаў” у Белдзяржвыдавецтве, Інбелкульце, а затым у БелАН, сістэме падрыхтоўкі і перападрыхтоўкі настаўнікаў і іншых галінах нацыянальна-культурнага будаўніцтва. Іх абвінавачлі ў тым, што яны з’яўляліся “зброяй у руках контррэвалюцыйнай нацыяналістычнай інтэлігенцы” [11, арк. 13].

Пераважная большасць тых, хто кіраваў праўдзённым беларусізацыі, была асуджана або скончыла жыццё самагабствам, як гэта зрабіў У. Ігнатоўскі, а ўрэшце і сам А. Чарвякоў. Алесь Рыгоравіч вельмі перажываў, калі яго найбліжэйшых паплечнікаў судзілі па справе так званай падпольнай контррэвалюцыйнай арганізацыі “Саюз вызвалення Беларусі”, нібыта створанай у нашай рэспубліцы пасля грамадзянскай вайны.

Яшчэ адна малавядомая старонка біяграфіі А. Чарвякова – яго дзейнасць на пасадзе кіраўніка таварыства “Прэч непісьменнасць”.

Менавіта гэтае добраахвотнае аб’яднанне адыграла вялікую ролю ў барацьбе за ўсеагульную пісьменнасць у Савецкай Беларусі. Яго першыя ячэйкі з’явіліся ў сярэдзіне 1924 г. Ужо ў 1927 г., праз тры гады пасля свайго стварэння, таварыства налічвала 30 тысяч актывістаў. За перыяд з 1926 да 1929 г. было арганізавана 4 тысячы пунктаў і гурткоў па ліквідацыі непісьменнасці, якія ахапілі амаль 75 тысяч чалавек. Таварыства “Прэч непісьменнасць” існавала да сакавіка 1936 г., калі работа па ліквідацыі непісьменнасці падыходзіла да свайго заканчэння.

Бадай, ніхто з кіраўнікоў БССР даваеннага перыяду не быў так блізка звязаны з дзеячамі беларускай культуры, як “усебеларускі староста” А. Чарвякоў. Як успамінае яго дачка Соф’я Чарвякова, зімовымі вечарамі і ў дрэннае надвор’е бацька чытаў ёй і маме кнігі Л. Талстога, М. Горкага, Я. Купалы, М. Чарота, Я. Коласа, іншых паэтаў і празаікаў. Даўняе сяброўства звязвала яго з Янкам Купалам. Часта пасля напружанай працы Алесь Рыгоравіч бываў дома ў народнага паэта.

У размове з аўтарам гэтых радкоў беларускі пісьменнік, заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі Максім Лужанін згадваў:

«Аляксандр Рыгоравіч Чарвякоў адчуваў патрэбу ў асабістых сустрэчах з беларускімі пісьменнікамі...»

Ён стаяў ля вытокаў нашай маладой літаратуры. Чарвякоў быў мудрым чалавекам. Калі ў лістападзе 1925 года праходзіў першы з’езд “Маладняка”, ён пад канец работы з’езда ў сваім выступленні не толькі вінішаваў пісьменнікаў з поспехамі, але і перасцярагаў ад маладой самаўпэўненасці, папярэджаў найбольш гарачых з нас ад непрадуманых учынкаў. Тады я ўпершыню сустрэўся з гэтым вельмі цікавым і абаяльным чалавекам.

Аднойчы ён вельмі цёпла прымаў мяне і Кузьму Чорнага, абяцаў дапамагчы ў нашым пачынанні ўвесці асобныя літары для гукаў “дз” і “дж”, што прапаноўвала літаратурнае аб’яднанне “Узвышша”.

Цяжкімі былі апошнія гады жыцця Алесь Чарвякова. Пераважная большасць яго паплечнікаў і аднадумцаў, тых, з кім ён праводзіў беларусізацыю 1920-х гг., – найлепшыя сыны і дочки беларускага народа былі названы “ворагамі народа” і сталі ахвярамі палітычных рэпрэсій. А. Чарвякова засмучала тое, што з кожным днём пашыраўся спіс забароненых для чытання кніг, куды трапіла нават “Новая зямля” Я. Коласа.

Абставіны склаліся так, што 16 чэрвеня 1937 г. А. Чарвякоў скончыў жыццё самагабствам. Яму было толькі 45 гадоў.

Аналізуючы шматгранную дзейнасць гэтага дзяржаўнага дзеяча на ніве беларусізацыі, можна зрабіць выснову, што ні адзін з прадстаўнікоў кіраўніцтва БССР за 1919 – 1991 гг. не зрабіў такога вялікага ўнёску ў развіццё беларускай культуры, як старшыня ЦВК рэспублікі Алесь Рыгоравіч Чарвякоў.

Спіс літаратуры

1. **Практическое разрешение национального вопроса в Белорусской Социалистической Советской Республике** : в 2 ч. – Минск, 1927. – Ч. 1. Беларусізацыя.
2. **Платонаў, Р. П.** Прадмова / Р. П. Платонаў // Беларусізацыя. 1920-я гады : дакументы і матэрыялы / пад агульнай рэд. Р. П. Платонава і У. К. Коршука. – Мінск, 2001.
3. **Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь** (далей – НА РБ). – Ф. 4-п. – Воп. 2. – Спр. 21.
4. **Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК**. – Минск, 1983. – Т. 1 : 1918 – 1927.
5. **Резолюции пленума ЦК КП(б)Б**. 25 – 29 января 1925 г. – Минск, 1925.
6. **Чарвякоў, А.** ...Я ніколі не быў ворагам : выбраныя артыкулы і прамовы. Успаміны сучаснікаў / А. Чарвякоў; склад. В. Ц. Мыслівец. – Мінск, 1992.
7. **НА РБ**. – Ф. 701. – Воп. 1. – Спр. 25.
8. **Платонаў, Р. П.** Беларусь у міжваенны перыяд : Старонкі палітычнай гісторыі ў святле архіўных крыніц. – Мінск, 2001.
9. **НА РБ**. – Ф. 701. – Воп. 1. – Спр. 56.
10. **НА РБ**. – Ф. 4-п. – Воп. 3. – Спр. 30. – Ч. 2.
11. **НА РБ**. – Ф. 4-п. – Воп. 2. – Спр. 220.

Эмануіл ЮФЕ,
доктар гістарычных навук.

ПРЫКАЗКІ І ПРЫМАЎКІ ЯК АДЛЮСТРАВАННЕ СВЕТАПОГЛЯДУ БЕЛАРУСКАГА СЕЛЯНІНА

Даследаванне прысвечана аналізу традыцыйнага светапогляду беларусаў. Выяўляецца роля вербальных форм народнай культуры ў жывёлагадоўчай дзейнасці беларускіх сялян. Прыказкі і прымаўкі разглядаюцца ў якасці вуснай “энцыклапедыі” рацыянальнага гаспадарання. Вызначаны жыццёвыя мэты жывёлагадоўчай дзейнасці, ілюструюцца паказчыкі гаспадарчых вартасцей дбайнага селяніна-жывёлавода. Робіцца абгрунтаваная выснова, што ў дачыненні да штодзённай побытавай практыкі па доглядзе свойскай жывёлы традыцыйны светапогляд выконвае рэгулятыўную функцыю.

Ключавыя словы: *светапогляд, прыказкі і прымаўкі, гаспадарчы вопыт, догляд свойскай жывёлы.*

Research is devoted to the analysis of the traditional outlook of Belarusians. Reveals the role of verbal forms of popular culture in livestock activities of Belarusian peasants. Proverbs are considered as oral encyclopedia of good housekeeping. Defined life goals livestock activities, illustrated by indicators of economic qualities of the peasant-farmer. Justifies the conclusion that the traditional world is a regulator of practice for the care of pets.

Станоўчы вопыт гаспадарчай дзейнасці па доглядзе свойскай жывёлы, веды, жыццёвыя мэты, ідэалы, перакананні беларусаў выражаны ў песнях, казках, апавяданнях, былічках, зычэннях, рацэях, параўнаннях, прыкметах, павер’ях і іншых творах народнай вусна-паэтычнай творчасці. Аднак, як адзначалі многія даследчыкі беларускага фальклору, светапогляд беларускіх сялян найбольш яскрава адлюстраваны ў прыказках і прымаўках. “Прыказкі валодаюць вялікай грамадскай каштоўнасцю. Яны даюць мноства звестак пра заняткі, погляды, імкненні, настроі людзей, сведчаць пра іх светапогляд, культуру. Па прыказках можна вывучаць гісторыю, быт, заняткі і прафесіі людзей” [1, с. 22, 24]. В. Ліцвінка і Л. Царанкоў пераканаўча сведчылі: “Прыказкі і прымаўкі выразна фармулююць разнастайныя жыццёвыя заканамернасці, правілы і парады ў розных выпадках жыцця, сітуацыях і становішчах, сентэнцыях, перасцярогі ў момант небяспекі, даюць безліч каштоўных павучанняў, звязаных з паводзінамі чалавека, яго працай, узаемаадносінамі з іншымі людзьмі. На іх спасылаюцца як на неабвержную ісціну. <...> Супраць прыказкі не паспрачаешся, бо яна ўва-сабляе народную мудрасць” [2, с. 3]. Падкрэсліваючы значэнне прыказак і прымавак, Я. Тышкевіч пісаў: “Яны для нас і сёння прадпісанне, як весці гаспадарку” [3, с. 259].

У прыказках і прымаўках вельмі ёмка, сканцэнтравана, у вобразнай, рыфмаванай, запамінальнай форме гаворыцца пра сакрэты гаспадарчага майстэрства па доглядзе свойскай жывёлы. Назапашаная ў штодзённай практыцы, трапна сфармуляваная і шматкратна апраба-ваная жыццёвая мудрасць перадавалася з пакалення ў пакаленне ў вуснай форме і была накіравана на вобразнае і лёгкае, нязмушанае яе ўспрыманне. “Мова прыказак і прымавак дасканалая, адшліфаваная, часта рыфмаваная, што

робіць іх запамінальнымі для ўсіх катэгорый людзей”, – пісаў У. Касько [1, с. 20]. “Вусныя апавяданні замяняюць усю літаратуру. Пад уплывам апавяданняў, казак, прымавак і іншых прадуктаў вуснай народнай творчасці выпрацоўваецца часткова ўвесь светапогляд, уся жыццёвая мудрасць і ўсе этычныя ўяўленні цёмнага вясковага люду”, – адзначаў А. Сержпутоўскі [7, с. 40]. Збіральнік скарбаў народнай творчасці XIX ст. Я. Тышкевіч пісаў: “Прыказкі як скарбы думак, якія бытуюць у паўсядзённым ужытку, робяць свой пэўны ўплыў на выхаванне і станаўленне падрастаючага пакалення” [3, с. 234].

Пры ўсебаковым аналізе культуры беларускага этнасу этнографы і фалькларысты канца XIX – пачатку XXI ст. часта звярталіся да гэтага жанру народнай творчасці. Запісы народных прыказак і прымавак, у якіх маральныя дачыненні паміж людзьмі дэманструюцца праз вобразнае ўва-сабленне паводзін свойскай жывёлы, пакінулі для нас браты Тышкевічы. Даследчыкі не толькі фіксавалі ўзоры народнай мудрасці, але і далі тлумачэнні закладзенага ў прыказках і прымаўках сэнсу з пункту гледжання сялянскага светапогляду. Ян Чачот у зборніку “Песні вясковыя з-пад Нёмана, Дняпра і Днястра” (1846) змясціў раздзел “Крывіцкія прыказкі і прымаўкі”, дзе прыводзяцца цікавыя, арыгінальныя варыянты прыказак, што адлюстроўваюць гаспадарчы вопыт беларускіх сялян [3, с. 138 – 147].

Больш за 2000 прыказак і прымавак сабраў Я. Ляцкі ў кнізе “Матэрыялы для изучения творчэства и быта белоруссов” (1898) [8]. Шматстаяна апісаў духоўную культуру жыхароў Слуцкага павета А. Сержпутоўскі ў зборніку “Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў” (1930) [4].

Сістэматызацыя набыткаў гэтага жанру народнай творчасці канца XIX – апошняй чвэрці XX ст. была зроблена Інстытутам мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нацыя-

нальнай акадэміі навук Беларусі ў двухтомным выданні “Прыказкі і прымаўкі” (1976). У раздзеле “Сельская гаспадарка” змешчаны прыказкі, прысвечаныя жывёлагадоўчай тэматыцы [5, с. 138 – 144]. Плён збіральніцкай працы В. Ліцвінкі і Л. Царанкова ўвайшоў у кнігу “Слова міма не ляціць. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі” (1985) [2]. Малавядомыя прыказкі і прымаўкі з архіваў этнографіі, аматараў XIX ст., фальклорнага архіва БДПУ імя М. Танка, зафіксаваныя ў XX ст., абагульніў А. Аксамітаў у зборніку “Прыказкі і прымаўкі” (2000) [6]. Жыццёвую мудрасць жыхароў Палесся сістэматызаваў У. Касько ў зборніку прыказак і прымавак “Палескі дзівасіл” (2005) [1]. Як відаць з агляду бібліяграфічных крыніц, да прыказак і прымавак як своеасаблівага і надзвычай ілюстратыўнага пласта народнай культуры даследчыкі розных часоў праяўлялі даволі пільную ўвагу. Аднак творы жывёлагадоўчай тэматыкі, якія найбольш выразна ілюструюць традыцыйны светапогляд, да гэтага часу не сталі самастойным аб’ектам аналізу навукоўцаў.

Свойская жывёла ўяўляла важную жыццёвую неабходнасць, служыла гарантам сытасці, дастатку сялянскай сям’і. Пра яе значнасць у жыццезабеспячэнні недвухсэнсоўна гавораць прыказкі: “*Статак робіць дастатак*”, “*Табун або стада – гаспадару награда*”, “*Авечка – ля ўсяго чалавечка*”, “*У каго валоў няма – у таго і шчасця няма*” [5, с. 138, 157, 250]. “*Без скаціны сам скаціна*”, – так безапеляцыйна ў народнай інтэрпрэтацыі сцвярджаецца, што без тых выгод, якія прыносяць жывёльная гаспадарка, заўжды будзеш жыць у беднасці і нястачы [1, с. 93].

Жыццёвыя мэты, якімі былі захаванне цэласнасці, здароўя, прырост жывёльнага статка, павелічэнне прыбытку ў гаспадарцы, дасягненне заможнасці сялянскай сям’і, фармуляваліся вербальнымі сродкамі. Каб жывёла прыносила прыплод, прамаўлялі зычэнні: “*Будзь здароў: няхай ідуць бычкі да тваіх кароў!*”, “*Дай, табе, Божа, і быдла, і збожжа*” [8, с. 5, 8]. “*Няхай ідзе на спажытак*”, – казалі гаспадыні, калі даілі карову, даглядалі жывёлу ці білі масла [1, с. 261].

Займаліся гадоўляй свойскай жывёлы найперш, каб разнастаіць харчовы рацыён сялянскай сям’і: “*Пільную гаспадаркі, будзе хлеб, будуць і прываркі*” [1, с. 107]. “*Хто свінню мае, той нядзелю знае*”, “*У каго свіння тлустая, у таго й каша густая*”, г. зн. у таго будуць тлустыя будзённыя стравы, а святочны стол узбагацяць каларыйныя і смачныя мясныя далікатэсы: сала, каўбасы, паляндвіца і іншыя прысмакі [1, с. 184; 5, с. 233].

Свойскія жывёлы – важны аб’ект клопату і ўвагі чалавека. Адасобленыя ад прыроднага асяроддзя, яны былі пазбаўлены магчымасці самастойна забяспечыць сваё існаванне і знаходзіліся ў поўнай залежнасці ад чалавека – “*Без гаспадара товар плачэ*” [1, с. 221]. Прыказкі патрабуюць клапацівага стаўлення да свойскіх жывёл. Лічылася, што жывёла дзячыць чалавеку за яго ласку добрасумленнай працай: “*Пашануй гавяду дома, то яна пашануе цябе між людзей*” [1, с. 231], “*Добраму гаспадару козы танцуюць*” [7].

Умельства ў жывёлагадоўчай дзейнасці было сур’ёзным паказчыкам гаспадарчых вартасцей чалавека. Для прыбыткавага гаспадарання патрабуецца вопыт, спрактыкаванасць, майстэрства, уважлівасць, назіральнасць: “*Гаспадарку вадзіць – не зажмурыўшы вочы хадзіць*” [5, с. 7]. Найбольш каштоўнымі для селяніна якасцямі, якія давалі гаспадарчы плён, лічыліся руплівасць, працавітасць: “*Калі гаспадар у гной ходзя, тады ў яго хлеб родзя*” [8, с. 15]. Добрым лічыўся той гаспадар, які любіць жывёлу і “*завіхаецца каля гаспадаркі цалюсенькі дзень*” [1, с. 131]. Ад дбайнага догляду свойскай жывёлы заканамерна атрымліваецца станоўчы вынік: “*Як гаспадар каля жывёлы мучыцца, то жывёла ручыцца*” [7, с. 121].

Пра селяніна, які не клапаціўся пра прырост і памнажэнне статка, маглі сказаць: “*Пустога двара затычка, а не гаспадар*” [1, с. 107]. Пра дрэнны статак гаварылі: “*З благага статку ні ў клеці лою, ні ў хлеме гною*” [1, с. 42]. У прыказках асуджалася гультайства: “*Гультайства губіць хазяйства*”, “*Дрэнны той чалавек, хто гаспадаркі не глядзіць*”, “*Не здарылася б бяды, каб конь не быў худы*” [8, с. 8, 11, 27]. Яны вучаць, што абыхваецца ў стаўленні да жывёлы звычайна абарочваецца супраць самога чалавека.

Шматлікія прыказкі ўвасабляюць думку, што добры догляд і правільнае кармленне жывёлы заўсёды эканамічна апраўдана. Пра тое, што ўкормленая жывёла дорага каштуе, а праца па яе доглядзе заўжды аплачваецца, сведчаць прыказкі: “*Кармі жывёлу мукою, то пойдзе рукою*”, “*Каню дай аброку да і бей па боку*”, г. зн. спачатку добра накармі, а потым патрабуй работу [1, с. 53, 151]. Калі хочаш атрымаць ад жывёлы гаспадарчую карысць, трэба карміць яе паўнаватнасным кормам: “*Паганяй каня не кнутом, а аўсом*”, “*Саламяным валом не аруць, а сянным канём не едуць*”, “*Малако ў каровы на языку*”, “*Як накарміш, так і надоіш*” [1, с. 160, 224, 252, 257], “*Хадзі каля канягі з мяшком – не пойдзеш пняшком*” [5, с. 138]. Такімі выразнымі вербальнымі сродкамі выказвалася думка, што каню для работы патрэбен авёс, карове для атрымання ад яе ма-

лака – разнатраўе, а ў зімовы перыяд лугавое сена і прыкорм.

Важнае значэнне для жывёлаводаў мела падрыхтоўка да зімы, правільнае кармленне і догляд жывёлы ў зімовы стойлавы перыяд, рацыянальнае расходаванне корму. Каровы дбайных гаспадароў вылучаліся ўкормленасцю, малочнасцю, хутчэй прыносілі прыплод. Калі жывёла пасля зімы выглядала схуднелай, доўга не ліняла, то рацыён яе быў недастатковы па колькасці, аднастайны, абмяжоўваўся пераважна сухім кормам [7]. Згаладалая за зіму жывёла вызначалася па вонкавым выглядзе: “у каровы дыхавыці впалы”, “свінні падыягнулі жываты” [7]. У прыказках ушчувалася нядбайнасць людзей, якія не назапасілі дастаткова корму для жывёл, і тыя ў зімовыя халады пакутавалі ад бяскорміцы: “Посціць і скацінка, калі ў гаспадара хібіць” [1, с. 112]. Стан жывёльнай гаспадаркі ў галодны час трапна перадае прымаўка: “Коні звоняць зубамі” [1, с. 112]. Беларусы ведалі, што доўгія і халодныя зімы, характэрныя для нашай мясцовасці, выпрабавуюць гаспадарчыя вартасці сялян. Прыказкі і прымаўкі стымулююць працавітасць сялянскай сям’і ў перыяд сенакосу, раяць назапашваць як мага болей корму, каб пазбегнуць цяжкасцей з зімоўкай свойскай жывёлы. Пра гультаяватасць у нарыхтоўцы сена жартаўліва, але трапна сказана: “Цэлы вечар касіў сена, а за вечар каза з’ела”^{*}.

Сялянскі вопыт дапускаў магчымасць страт у жывёльнай гаспадарцы: “Хто мае статак, той мае і ўпадак”, “Хто не мае статка, той не мае ўпадка”, – разважалі беларусы над заканамернасцямі натуральнага змяншэння надворнага статка [1, с. 59, 166]. Аднак яны ўжывалі розныя меры перасцярогі, каб не адбывалася катастрафічных выпадкаў: падзяжу, паморку, якія маглі б прывесці да заняпаду гаспадаркі. Пазбаўленне ад свойскай жывёлы ў выніку хваробы, яе смерць уяўляліся чалавеку вялікай трагедыяй. Селяніну страшна было пачуць праклён: “Каб твой двор запусцеў!”, “Каб ты сваю худобу за плот выцягнуў!” [1, с. 105]. Каб у гаспадарцы не было заняпаду, жывёла не хварэла, казалі: “Каб у тваім статку не было ўпадку” [7, с. 105].

У пачатку ХХ ст. этнографы фіксавалі анімістычнае стаўленне да свойскіх жывёл. “І скаціна розум мае”, – казалі на Палессі [1, с. 144]. Прадстаўнікі старэйшага пакалення да цяперашняга часу лічаць, што свойскія жывёлы маюць душу, усё ведаюць, але не могуць пра гэта сказаць,

прадчуваюць небяспеку, якая можа здарыцца з чалавекам. Беларусы перакананыя, што кожная жывёла мае свой нораў, характар, непадобная да іншых па паводзінах. Сваювольныя, непапулярныя коні характарызуваліся як “наравістыя”. Павольнасць, няспешнасць у рабоце звалася “ленасцю”: “Лены як вол”, “Ленаму каню і дубіна не страх” [1, с. 193, 105].

Паміж чалавекам і жывёлай, якую ён даглядаў, утваралася ўстойлівая сувязь, узаемапаразуменне. Чалавек вывучаў звычкі жывёлы, прыстасоўваўся да яе характару, падбіраў найбольш эфектыўныя метады ўздзеяння на яе паводзіны і спосабы абыходжання з ёю. Жывёла, адпаведна, запамінала чалавека, які яе карміў, даглядаў, прывязвалася да яго, пазнавала па голасе, знешнім выглядзе сярод іншых людзей, адгукалася на ласку. “І жывёла свайго гаспадара знае” – такую прымаўку занатаваў А. Сержпутоўскі на Палессі [1, с. 105]. Каровы, як правіла, ведалі сваё месца ў хляве, памяталі сваю мянушку, запаміналі дарогу дадому. Гуманнага стаўлення да свойскай жывёлы вымагала ўяўленне, што жывёла памятае дабро і зло.

У светапоглядзе беларусаў адлюстравана стаўленне да жывёлы як роўнай чалавеку, адушэўленай істоты, здольнай спачуваць, адчуваць боль, перажываць, прагназаваць дзеянні, прадчуваць небяспеку і імкнуцца яе папярэдзіць. Сяляне супастаўлялі якасці жывёл і іх гаспадароў і нават знаходзілі паміж імі падабенства. Лічылася, што карова падобная на сваю гаспадыню як знешне, так і характарам. У народзе казалі: “Спрытная карова, такая як і яе гаспадыня”, “разумная карова, як і гаспадыня”, “прыгожая, як гаспадыня”, “шкодная, як гаспадыня” [7]. Ступень спалучанасці чалавека і жывёлы дэманструюць прыказкі, дзе свойскія жывёлы параўноўваюцца з крэўнымі сваякамі: “Конь у гаспадарцы – бацька”, “Кароўка – другая маці” [5, с. 196, 198].

Падсумоўваючы вышэйсказанае, трэба значыць, што традыцыйны светапогляд беларусаў уяўляе ўстойлівую сістэму поглядаў на свет і чалавека ў ім, вызначае асноўныя жыццёвыя ідэалы, перакананні, прынцыпы пазнання і дзейнасці, каштоўныя арыентацыі. Традыцыйны светапогляд беларусаў мае вітальны характар, рэалізуецца на будзённым узроўні і ўключае выпрабаваны практыкай жыццёвы вопыт, веды, навыкі, вераванні. Сістэмная будова светапогляду надае практычнай дзейнасці мэтанакіраванасць, арганізаванасць і ўпарадкаванасць. Традыцыйны светапогляд выконвае рэгулятыўную функцыю ў дачыненні да штодзённай побытавай практыкі па доглядзе свойскай жывёлы.

^{*} Зап. аўтарам ад Зінкевіч Сцепаніды Рыгораўны, 1935 г. н., у в. Старое Сяло Жабінкаўскага р-на ў 2010 г. // Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – Ф. 6. – Воп. 13. – Адз. зах. 92.

Асаблівасці традыцыйнага светапогляду, якія ў многім фарміраваліся ў працэсе догляду свойскай жывёлы, выявіліся ў характары беларусаў, спосабах асваення расліннага і жывёльнага асяроддзяў, спосабах гаспадарання. Пра гэта красамоўна кажа народная прыказка: “*Мой свет: каровіна капытыца, лашадзіны след*” [2, с. 70]. Адметныя якасці традыцыйнага светапогляду знайшлі сваё выражэнне ў звычках, абрадава-рытуальных комплексах, розных формах народнай вусна-паэтычнай творчасці. Асобае месца тут належыць прыказкам і прымаўкам, якія ў сукупнасці ўяўляюць сабой звод правіл рацыянальнага гаспадарання, своеасаблівую вусную “энцыклапедыю” селяніна-жывёлавода.

Першасную ролю ў сацыялізацыі беларусаў – спадкаемцаў традыцыйных форм гаспадарання па доглядзе за свойскай жывёлай – адыгрывае аксіялагічная падсістэма традыцыйнага светапогляду. Вербальныя ж формы народнай культуры з’яўляюцца ўніверсальнай сістэмай вывядзення каштоўнасцей, сфарміраваных на мастацка-вобразным, паэтычна-духоўным узроўні, на паняццева-рацыянальны ўзровень. Пра гэта сведчыць аналіз прыказак і прымавак на жывёлагадоўчую тэматыку.

Спіс літаратуры

1. **Касько, У.** Палескі дзівасіл : Беларускія народныя прыказкі, прымаўкі, выслоўі : са скарбніцы А. К. Сержпутоўскага / У. К. Касько. – Мінск : Выш. шк., 2005. – 383 с.
2. **Ліцвінка, В. Д.** Слова міма не ляціць. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі / В. Д. Ліцвінка, Л. А. Царанкоў. – Мінск : Універсітэцкае, 1985. – 149 с.
3. **Фальклор у запісах Яна Чачота і братоў Тышкевічаў** / пад рэд. А. С. Ліса. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 330 с. (БНТ : Беларуская народная творчасць).
4. **Сержпутоўскі, А. К.** Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі; прадм. У. К. Касько. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
5. **Прыказкі і прымаўкі** : у 2 кн. / АН БССР, Ін-т маства, этнаграфіі і фальклору; пад агульн. рэд. А. С. Фядосіка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 560 с.
6. **Аксамітаў, А.** Прыказкі і прымаўкі : тлумач. слоўн. бел. прыказак і прымавак з архіваў, кафедраў, збораў, рэд. выд. XIX і XX стст. / А. Аксамітаў. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 320 с.
7. **Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы** / склад. Ф. Янкоўскі; прадм. Д. Бугаёва. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 494 с.
8. **Ляцкі, Е. А.** Матэрыялы для изучення творчэства і быта беларусоў. Пословицы, поговорки, загадки / Е. А. Ляцкі. – М. : Университетская тип., 1898. – 63 с.
9. **Пяткевіч, Ч.** Рэчыцкае Палессе / Ч. Пяткевіч. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2004. – 672 с.

Любоў СІВУРАВА,

выкладчык Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Арткул паступіў у рэдакцыю 30.03.2011 г.

Народныя абрады і звычкі

МЕДЫЯТЫЎНЫ ХАРАКТАР ЛЯЛКІ Ў СВЯТОЧНАЙ АБРАДНАСЦІ БЕЛАРУСАЎ

Арткул прысвечаны трыдцатым беларускім каляндарна-абрадавым і сямейна-абрадавым лялькам, іх семантыцы і медыятыўнаму характару ў святочнай абраднасці беларусаў. На аснове этнаграфічных матэрыялаў аўтар аналізуе канструкцыю, характар выкарыстання лялек, матэрыялы, з якіх яны вырабляюцца.

Ключавыя словы: *лялькі беларускія, лялькі сямейна-абрадавыя, лялькі каляндарна-абрадавыя.*

The article is devoted to traditional Belarusian calendar-ritual and family-ritual dolls, dedicated to their semantics and mediated nature of the festive ritual of Belarusians. On the basis of ethnographic materials the author analyzes the structure, the nature of the use of dolls, the materials from which they are made.

Лялькі вядомыя чалавецтву са старажытных часоў. На тэрыторыі Еўразіі знаходзяць дробную антрапаморфную пластыку, створаную каля 40 тысяч гадоў таму. Лялькі найбольш блізкія, з аднаго боку, язычніцкім ідалам і драўлянай народнай скульптуры, а з іншага – маскіраваным удзельнікам рытуалаў. Аналогіі прасочваюцца таксама з антрапаморфнымі абрадавымі крыжамі і культавымі камянямі. У самым агульным сэнсе лялька – антрапаморфны аб’ект, створаны дзеля пэўных маніпуляцый. Усе лялькі можна ўмоўна падзяліць на абрадавыя і пазаабрадавыя, але першапачаткова яны ўзніклі і існавалі ў не-

пасрэднай сувязі з сакральным. На Беларусі вядомыя і досыць распаўсюджаныя як абрадавыя (каляндарна-абрадавыя і сямейна-абрадавыя), так і пазаабрадавыя лялькі, асобныя згадкі пра якіх можна знайсці ў працах этнографаў XIX – першай паловы XX ст. П. Бяссонава, Е. Раманава, А. Сержпутоўскага, М. Федароўскага, П. Шэйна і інш. Але да гэтага часу традыцыйная беларуская лялька застаецца недастаткова даследаванай з’явай культуры. У 80-я гг. XX ст. на беларускую народную цацку (у тым ліку і ляльку) як на твор народнага мастацтва Беларусі звярнуў увагу Я. Сахута, а на пачатку XXI ст. Т. Ку-

харонак разгледзела традыцыйную абрадавую ляльку ў якасці адпаведніка маскі ў беларускай каляндарнай абраднасці. Апошняй стала праца С. Касцюкевіч, дзе этнолаг даследавала семантыку, асноўныя віды і функцыі беларускай дзіцячай цацкі. Мы хацелі б спыніцца на выразным медыятыўным характары традыцыйнай лялькі ў беларускіх каляндарных і сямейных абрадах, які звязаны з яе семантыкай і адлюстроўвае яе сэнсавае нападзенне.

У этнаграфічных запісах прадметы такога тыпу на Беларусі часцей за ўсё маюць назву *лялька*, *чучала*. Паводле этымалагічнага слоўніка рускай мовы М. Фасмера, *лялька* – «кукла, ребёночек, южн., зап.; укр. *лялька*, *ляля* – то же, блр. *ляля*. Судя по знач., вероятно, заимств. из польск. *lala*, *lalka*, родственного *лѐля*» [1, т. 2, с. 551]; *лѐля* – «крестная мать; детская игрушка; детская рубашечка», русск.-слав. *леля* «тетка», укр. *леліка* «тетка», *лелі*, *лелька*, *лельо* «папаша», болг. *леля* «тетка», *леляк* «дядя», сербохорв. *љелна* «старшая сестра», словен. *lila* «кукла», польск. *lala*, *lalka* – то же». Ср. лит. *lėlė* «кукла; грудной младенец», лтш. *leėle*, *leėlis* «кукла» [1, т. 2, с. 479]. Слова *чучала* – «скорее родственно лит. *kaikas* «домовой, карлик, гном»» [1, т. 4, с. 389]. Акрамя таго, як абрадавыя чучалы, так і маскіраваныя ўдзельнікі абрадаў часта завуцца «Дзед», «Баба». Паводле М. Фасмера, слова *дзед* «родственно лтш. *dēds* «старик, чучело», *dēdēt*, *dēdu*, *dēdēju* «чахнуть, слабеть телом», греч. *τήθη* «бабушка», *τήθίς* «тетка», *θεῖος* «дядя», *θεῖά* «тетка» (из *θήιος, *θήιά)» [1, т. 1, с. 494]. У сваю чаргу, *баба* – «укр. *баба*, русск.-слав. *баба*, болг. *баба*, сербохорв. *ба́ба*, словен. *baba*, чеш. *baba* «старуха, бабушка», польск. *baba* и т. д. Родственно лит. *boba* «старая женщина, старуха», лтш. *bāba* – то же» [1, т. 1, с. 99]. Такім чынам, лялька суадносіцца, з аднаго боку, з маленькімі дзецьмі, немаўлятамі, а з іншага – з родам, дзядзямі, што не адмаўляе адна аднаго, а хутчэй, дапаўняе, бо ў традыцыйнай беларускай культуры дзіця ўспрымаецца як пасланец іншага свету, свету продкаў, з якім яно доўгі перыяд застаецца звязаным. Дзіця надзяляецца рысамі святасці, бязвіннасці, але яно і схільнае да хваробаў, сурокаў і іншых дзеянняў дэманаў. У сваю чаргу, прыналежнасць лялькі ў пэўнай ступені да свету продкаў, якія апякуюцца родам і спрыяюць яму на гэтым свеце, пасрэдніцтва яе паміж гэтым і тым светам азначае і сувязь з урадлівасцю, плоднасцю зямлі, жывёл і людзей, повязь з нараджэннем і смерцю.

Акрамя гэтага, традыцыйныя лялькі дзякуючы сваёй форме, будове, суадносіцца з вобразам цела чалавека, крыжа, Сусветнага Дрэва, цэнтра Сусвету. Т. Валодзіна піша: «Наогул у традыцыйнай культуры чалавек, ягонае цела і свет супрацьпастаўленыя, аднак не маюць паміж сабою катэгарычнай мяжы. Цела нават выступае як квінтэсэнцыя Сусвету і паўтарае яго іерархічную структуру» [2, с. 6]. Увасабляючы падчас рытуалу вось Сусвету, лялькі арганізуюць і структуруюць абрадавую прастору па гарызанталі і вертыкалі, з’яўляюцца цэнтрам-медыятарам, месцам кантакту верху, нізу і чатырох бакоў свету ў міфалагічнай будове Сусвету, сярэдзінай, што ўвасабляе максімальную жыццёвую моц. Пры гэтым у шэрагу бінарных апазіцый са сферай верху часцей за ўсё суадносіцца неба, мужчынскі пачатак, дзень, нябесны агонь, святло, правы бок, дождж, упарадкаванасць, апладняльны пачатак, Пярун, птушкі, а са сферай нізу – зямля, жаночы пачатак, ноч, хатні агонь, цемра, левы бок, зямныя воды, хаос, пладаносны пачатак, Змяя (Цмок), Вялес, хтанічныя істоты. У пэўным сэнсе лялька з’яўляецца візуальным увасабленнем касмагоніі, яе знакам.

Медыятыўны характар лялькі актуалізуе і ідэі плоднасці і ўрадлівасці, якія членам традыцыйнай супольнасці неабходна забяспечыць падчас таго ці іншага абрадаў. Яскрава гэта праўляецца ў шэрагу каляндарных і сямейных абрадаў, дзе лялька выступае не толькі як важны рытуальны элемент, але і як удзельнік.

Звычайна гэта можа быць чучала, падобнае на цела дарослага чалавека, ці лялька, што нагадвае спавітае немаўля. Лялькі першага тыпу падобныя на слуп ці крыж, яны шырока распаў-

Спальванне купальскай лялькі-чучала. Полацкі раён. 1995 г.

Жыхарка вёскі Барталамееўка Веткаўскага раёна рыхтуе ляльку для абраду “Пахаванне стралы”.

сюджаны ў Беларусі ў масленічным, русальным, купальскім абрадах. Напрыклад, для абраду “пахавання Дзеда” (“усім быў Дзед”), які існаваў на Віцебшчыне ў першы дзень Масленіцы, саламянае чучала рабілася так: “Адзежу яму – так як і чалавеку, і абум. Размер, як сапраўдны чалавек. Глазы наводзім, бараду з ільну. Абкруцім твар белым палатном і на ём наводзім глазы, нос, рот вулём. Дзеду рабілі маркоўку і вяроўкай цягалі, каб маркоўка ўстала. Накрывалі цюлем, як пакойніка” [3, с. 81]. Далей ладзілі парадыйнае пахаванне чучала, галасілі над ім, прыводзілі маскіраванага святара, пасля везлі ляльку за вёску, пры гэтым па дарозе мужчыны маглі схапіць Дзеда, кінуць яго на якую-небудзь жанчыну, паваліць яе ў снег разам з чучалам і крыкнуць: “Сідорка на Ганну ўзлез, шчас яе Мікола дасць яму поўху” [3, с. 92]. У канцы абраду ляльку закопвалі ў снезе ці палілі на вогнішчы, а ў хаце, дзе адбывалася “пахаванне”, ладзілі сумеснае частаванне з рытуальнай стравай – сырніцай. У апошні дзень Масленіцы рабілася падобнае “пахаванне Бабы”, для якога рабілі ўжо ляльку-бабу з вялікімі грудзямі, якую таксама хавалі, а потым ладзілі “памінкі”. У канструкцыі гэтых лялек выразна падкрэсліваліся ідэі плоднасці і эратызму, якія абыгрываюцца падчас абраду, а рытуальнае пахаванне лялек узмацняе сувязь з памерлымі продкамі.

Канструктыўна падобныя лялькі сустракаюцца таксама на Русалле і на Купалле. Цікавае

апісанне лялькі-русалкі зроблена Е. Раманавым на Гомельшчыне: «Збіраемся ля ячменю і спляцём вянкi іс красак, абi з якіх, а большы з васілька... Тады іс саломi, сь сярэдняга куля, зьдзеляям як чалавека, уніз калосся, а ўверсі камель. Пасярод паравяжам поясам (у каго е дзіравіі, красныі), а тады павірэзуім шыю кругам, кала камлей, тады пахожа як галава. На эту галаву зав'яжам зав'язку і надзенам чапец. Зав'язка вузлом зав'язана ззадзі, і канцы вісяць ззаду аж да пояса. Тады напраном юнку – кароткія армякі, шчо па тры хвасты ззаду. І рукі дзеляям: выхвацім з бакоў па жмені саломi, да абкруцім хустамі, да парав'яжам пат плечы, яны і стырчаць. На шыю хустачку краснянькую зав'яжам. Андарака ні надзяваем, толькі хвартушок краснянькіі спераду падвяжам. Саломi нідэ ня відна, толькі відна ліцо. На галаву кладом вянок іс красак, абы з якіх, толькі любісціку не патрабляям. І жыта, таячка, уплятаям. Русалку-чучала хавалі ў каморы ці сенцах да вечара, пакуль сцямнее. Пасля заходу сонца пачынаўся сам абрад праводзін. Кладом кажная сабе вянок на галаву, косы распусціям, бяром русалку пад рукі і вядом яе на бугор. Там усе за рукі пабяромся, танка паводзім, і яна ходзя з намi, а як сцямнея, тады павядом яе па сялу “пляцьнём”... Русалку даводзілі да жыта і кідалі там разам з адзежай, а самi ўцякалі, каб русалка не дагнала, бо задуша. У жыце русалка прападаа, бо ўся адзежа на ей паганаа» [3, с. 109 – 110]. Тут падрабязна апісана тэхналогія стварэння лялькі, яе канструкцыя, матэрыялы і іх колеры, а таксама адзначана, што сам абрад праводзін русалкі адбываўся ўначы – у час, што паводле традыцыйнага мыслення належыць іншасвету. У канцы абраду ляльку-русалку часцей за ўсё кідалі ў жыта ці тапілі, але маглі таксама падпаліць, а тады кінуць у ваду. Купальскія ж лялькі найчасцей былі зроблены на аснове палкі і іх спальвалі на рытуальным вогнішчы.

Своеасаблівымі лялькамі з'яўляюцца антрапаморфныя зажынкавыя, часцей дажынкавыя снапы (“барада”), якія ўвасаблялі дух поля і забяспечвалі ўраджай наступнага года. Яны называліся баба, дзед, дзедава барада, дзеду на бараду, дзяды, Богава барада, кукла, рай, каза і інш. З успамінаў Т. Осіпавай з вёскі Нясяты Клічаўскага раёна Магілёўскай вобласці: “Як дажынаюць жыта, возьмуць пяць каласкоў, палку паставяць і к палке каласкі прывяжуць. Цвятоў многа нарвуць, эту бараду прыбярнуць красіва – ззяе, як кукла, тая барада на полі. Палосак было многа – і ў кождага барада: стаяць, як куклы. Хлеб-соль лажылі, нада зямлю паблагадарыць, што дала ўраджай, таму і астаўляюць” [3, с. 131 – 132]. Цікава, што ў Беларусі часцей за ўсё “кукламі” завуць закруткі каласоў

на полі, што завязалі, па народным меркаванні, ведзьмы.

Увосень, на дзень святых Кузьмы і Дзям'яна, якія спрыялі, згодна з народным уяўленнем, вяселлям, рабілі ляльку Кузьмы-Дзям'яна. Чучала «апраналі ў мужчынскую вопратку... садзілі гэтага “хлопца” на пачэснае месца за сталом, частавалі яго і частаваліся самі. Побач з пудзілам садзілася дзяўчына, і іх “жанілі, гулялі вяселле”, падчас якога гучалі жарты і прыпеўкі эратычнага зместу. У канцы вячорак хлопцы выносілі пудзіла за вёску, здымалі з яго адзенне, а салому спальвалі» [3, с. 135]. Да таго ж прасочваецца сувязь Кузьмы-Дзям'яна з вобразам пячнага слупа, якога яшчэ называлі *гаспадар, хазяін, дзядзька, дзед, конь, хатнік і хатні агонь*.

Сярод сямейна-абрадавых лялек, падобных да цела дарослага чалавека, вылучаюцца таксама і вясельныя лялькі, якія рабіліся да розных момантаў вяселля: падрыхтоўкі да вяселля; падчас выкупу нявесты; пасля ад'езду маладой да маладога; калі маладыя прыязджаюць на двор жаніха; перад і пасля клеці, на перазоў і г. д.

Лялькі іншага тыпу, што канструктыўна падобныя да немаўляці, сустракаюцца ў вясельным абрадзе пасля клеці. Л. Малаш піша: “...пасля каморы рабілі ляльку з ануч, спавівалі яе і клалі маладой на калені, каб яна імітавала кармленне, ляльку насілі па хаце, давалі патрымаць яе маладому і да т. п.” [5, с. 129].

Падобныя лялькі выкарыстоўваюцца на Гомельшчыне ў веснавым абрадзе “Пахаванне стралы”, для якога з ануч, лапікаў тканіны, засушаных лячэбных траў, каласкоў вырабляюць ляльку-стралу, якую кладуць у каробку-труну і спяваючы-галосычы хаваюць у полі, каб не было засухі, ішлі дажджы і не пасохла жыта, а таксама каб засцерагчы вёску ад маланкі, навальніцы. «*Идом к жыту, дзе жыта пасеяна, і ў жыце закопвалі лялечку. Ляльку такую ўжо носім у люляцце, у каробацце. Гэта ўжо лічыцца вясна. Закопваем і ўсе няём. Хто кажа: “Ты сёлета была нехарошая, сухая, каб ты такая не вярнулася, вясна, болей ты нам не нада! Закапуйце яе!” Хто што прыказуе, плачуць, выдумляюць што. А тады: “Хадзіце, людзі, на абед”*» [6]. Цікава, што заменікамі лялькі ў гэтым абрадзе могуць быць таксама галінка дрэва, колік, упрыгожаны кветкамі, яйкі, мёд, бліны, ніткі з хусткі, металічныя прадметы. У міфалагічным кантэксце можна параўнаць пахаванне лялькі-русалкі (ведзьмы, змяі), якое скіраванае на тое, каб забяспечыць на новы год дажджы і засцерагчы ад маланкі, з сюжэтам цэнтральнага індаеўрапейскага міфа, у якім бог маланкі, навальніцы забівае свайго змепадобнага саперніка, пасля чаго пачынаецца апладняльны дождж. На карысць іх сувязі

сведчыць і прымеркаванасць абраду да веснавых святаў, што звязаныя з пачаткам новага прыроднага цыкла, новага года, з часам рэактуалізацыі касмаганічных міфаў дзеля абуджэння жыццёвай моцы свету, уплыву на яго плоднасць.

Медыятыўнасць традыцыйных лялек праяўляецца не толькі праз іх канструкцыю і характар выкарыстання, але і праз семантыку матэрыялаў, з якіх яны вырабляюцца: амаль заўсёды гэта рэчы, што належаць прыроднаму, чужому, неакультуранаму свету (галінкі ветак, палкі, каноплі, сена, салома), ці старыя, зношаныя рэчы, якія ўжо належаць іншасвету (старое адзенне, рызэ). Пры гэтым выразная небяспечнасць абрадавых чучал, напрыклад, купальскай ведзьмы-змяі, сувязь яе з іншасветам нейтралізуюцца абмотваннем твару лялькі белаю ільняной тканінай, маляваннем вачэй, носа, зубоў вуглём і падвешваннем цыбулі ў якасці апатрапеяў.

Такім чынам, можна гаварыць пра тое, што лялькі ў святавым абрадзасці беларусаў суадносяцца з традыцыйнай міфалогіяй і ў народнай свядомасці з'яўляюцца своеасаблівымі прадметамі-медыятарамі, пасрэдкамі паміж гэтым і тым светам, якія семантычна звязаныя з плоднасцю, урадлівасцю, багаццем. Як увасабленні духаў продкаў яны спрыяюць роду на гэтым свеце, дапамагаюць і зямлі, і людзям радзіць, сімвалізуюць жыццёвыя патэнцыі, што выяўляецца ў іх канструкцыі, матэрыялах і спосабе выкарыстання. Лялькі, створаныя па традыцыйных узорах, могуць выкарыстоўвацца і цяпер ва ўстановах адукацыі пры правядзенні тэатралізаваных прадстаўленняў па матывах традыцыйных беларускіх святаў і абрадаў – Масленіцы, Русалля, Купалля і інш.

Спіс літаратуры

1. **Фасмер, М.** Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986 – 1987.
2. **Валодзіна, Т. В.** Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў / Т. В. Валодзіна. – Мінск : Тэхналогія, 1999. – 167 с.
3. **Кухаронак, Т. І.** Маскі ў каляндарнай абрадзасці беларусаў / Т. І. Кухаронак. – Мінск : Ураджай, 2001. – 239 с.
4. **Народны тэатр** / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; уклад. і камент. М. А. Каладзінскага; уступ. арт. А. С. Фядосіка; рэд. выд. А. С. Фядосік, А. В. Сабалеўскі. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 554 с.
5. **Этнаграфія Беларусі** : энцыклапедыя / навук. канс. : М. В. Біч [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989.
6. **Краязнаўчы сайт Гомеля і Гомельшчыны** / “Пахаванне стралы” – рэгіянальна-адметная абрадавая з'ява фальклору Усходняга Палесся (Ч. 1) [Электронны рэсурс]. – Гомель, 2008 – 2009. – Рэжым доступу : <http://www.nashkraj.info>. – Дата доступу : 22.02.2011.

Ганна ЕМЯЛЁВА,

аспірантка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 04.03.2011 г.

“ЛЮБІЦЬ КНІГУ – ШАНАВАЦЬ ГІСТОРЫЮ!”

**РЭХА МІНУЛАГА, ПОСТУП СУЧАСНАСЦІ
НА ВЫСТАВЕ Ё БЕЛАРУСКІМ ДЗЯРЖАЎНЫМ ТЭХНАЛАГІЧНЫМ УНІВЕРСІТЭЦЕ**

Вокладка выдання 1929 г.

Марафон мерапрыемстваў, арганізаваных рознымі адукацыйнымі, культурна-асветнымі ўстановамі да Года кнігі, упэўнена распачаў сваё шэсце па краіне. У шэрагу ініцыятыў агульнарэспубліканскага, рэгіянальнага, мясцовага ўзроўняў даволі цяжка быць заўважаным, прапанаваць нешта адмысловае, арыгінальнае. Кніга неўпрыкмет уваходзіць у жыццё кожнага чалавека, застаецца звыклым спадарожнікам адукацыі, выхавання, папросту сродкам баўлення часу. Тым больш адказна паспрабаваць глянуць на кнігу па-новаму, падкрэсліць яе гістарычнае значэнне ў жыцці народа і дзяржавы.

У канцы лютага – пачатку сакавіка 2012 г. у Беларускам дзяржаўным тэхналагічным універсітэце працавала выстава “Любіць кнігу – шанавець гісторыю!”, арганізаваная кафедрай беларускай філалогіі. Для гэтай ВНУ мерапрыемства было асабліва важным і знакавым: у 2000 г. тут створаны факультэт выдавецкай справы і паліграфіі, дзе праходзяць навучанне будучыя рэдактары-тэхнолагі, інжынеры-праграмісты, інжынеры-тэхнолагі.

Кніга, выдадзеная сёння, выдатна дэманструе дасягненні навукова-тэхнічнага прагрэсу, але

гэтым разам арганізатары мерапрыемства прапанавалі своеасаблівы экскурс у гісторыю, візуальна аформілі некалькі асноўных этапаў беларускай кнігавыдавецкай справы пачынаючы ад часоў фарміравання літаратурнай класікі на мяжы XIX – XX стст. да нашых дзён.

З даўно мінулым часам дапамагала зжыцца імправізаваная рэканструкцыя творчай абстаноўкі працоўнага кабінета пачатку XX ст.: стол, засланы рарытэтным абрусам, расшытым у стылі мадэрн; бронзавыя падсвечнікі; партрэт невядомай дзяўчыны; Біблія, выдадзеная ў Пецярбургу ў 1899 г.; кнігі той пары.

Экспанаваліся факсімільныя (рэпрынтныя) выданні класікаў літаратуры: “Dudka białaruskaja” (1891) і “Tralalonaczka” (1892) Ф. Багушэвіча; “Вязанка” (1903) Я. Лучыны; “Першае чытанне для дзетак беларусаў” (1906) Цёткі; “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” Я. Коласа; “Huślar” (1910), “Шляхам жыцця” (1913), “Спадчына” (1922) Я. Купалы; “Вянок” (1913) М. Багдановіча; “Рунь” (1914) М. Гарэцкага; “Матчын дар” (1918) А. Гаруна і інш.

Наведвальнікі па-новаму адкрывалі для сябе геаграфію беларускіх кніг (Кракаў, Пецярбург, Вільня, Мінск), абставіны іх выдання. Мы звыкліся з віртуальным бачаннем класікі, калі асобны твор назаўсёды “пакідае” агульную вокладку, пры гэтым губляецца цэласнае і канцэптуальнае ўспрыманне кнігі. Для абсалютнай большасці студэнтаў візуальнае знаёмства з класічнай беларускай літаратурай адбылося ўпершыню. Адкрыццём стала і тое, што некаторыя беларускія кнігі ў XIX – першай палове XX ст. выходзілі лацінкай, таму на прапанову прачытаць штосьці з Ф. Багушэвіча па прадстаўленых на выставе выданнях часам можна было пачуць недаўменнае прырэчанне: “Дык гэта ж па-польску!”

У сценах ВНУ, дзе рыхтуюцца не гуманітарны, а тэхнолагі, надзвычай актуальна ўспрымаліся некаторыя факты біяграфіі пісьменнікаў. Так, Янка Лучына (Іван Неслухоўскі), жыхар Мінска, чуўся асабліва блізім як выпускнік Пецярбургскага тэхналагічнага інстытута.

На выставе былі прадстаўлены таксама рарытэты выданні 1920 – 1930-х гг.: падручнікі на польскай мове па алгебры, хіміі, фізіцы, што выдаваліся ў Мінску для школ нацыянальнай меншасці; літаратура па прыродазнаўчых навуках і прыкладных спецыяльнасцях; кнігі па сельскай

гаспадарцы і эфектыўным выкарыстанні прыродных рэсурсаў.

Самі назвы кніг нязмушана скіроўвалі да знаёмства з гісторыяй беларускага правапісу: “К параўнальнай гістолёгіі вэгетацыйных ворганаў некаторых ранніх, сярэдніх і позніх гатункаў бульбы” (1929), “Сто досьледаў па мэханіцы” (1932), “Практыка сьлясарнай справы” (1931), “Тэхнічнае рысаваньне”, “Конспект па фізыцы” (1933), “Элемэнтарная мэханіка” (1930), “Вытворчыя нарады ў прамкоопэрацыі” (1932), “Тэорыя і разьлік электрычных разьмеркавальных сетак” (1933) і інш.

Рэй спрактыкаванага падыходу да жыцця вялі кнігі, адрасаваныя вясковаму працаўніку: “За пашырэнне культуры лубіну” (1924), “Надвор’е і ўраджай” (1929), “Колгасы і веснавая засеўная кампанія 1930 году” (1930), “Культура і быт у колгасах” (1930), “Асновы жывёлагадоўлі” (1934), “Павялічым вытворчасць гародніны” (1939) і іншыя выданні.

Шмат расказалі наведвальнікам бібліятэчныя пячаткі – сведкі доўгай пастаяннай прапіскі – на беларускай, рускай, украінскай мовах: “Бібліятэка Цэнтральнага Беларускага Клубу у Маскве”, “Бібліятэка тарфянога тэхнікума”, “Менскае Бе-

Экскурсію па кніжнай выставе праводзіць загадчык кафедры беларускай філалогіі Мікола Трус. 1 сакавіка 2012 г.

ларускае Педвучылішча”, “Бібліятэка Бел. Дзярж. Інстытуту Народнае Гаспадаркі”, “Библиотека Коммунистической Академии”, “Державна Публічна Бібліятэка. Одеса”, “Харківська Державна Бібліятэка ім. В. Г. Короленка”.

Матэрыялы асобнага стэнда далі своеасабліваю “справаздачу” ініцыятыў кафедры па леташнім святкаванні 120-годдзя з дня нараджэння М. Багдановіча: былі прадстаўлены даклады ўдзельнікаў студэнцкай навуковай канферэнцыі; энцыклапедыя “Максім Багдановіч” (2011), першая прэзентацыя якой адбылася менавіта ў БДТУ 14 снежня 2011 г.

Завяршалі агляд стэнды з найноўшымі выданнямі – інтэлектуальнымі візіткамі Беларусі. Тут экспанаваліся разнастайныя энцыклапедыі, даведнікі, паказальныя як па зместавай падачы матэрыялу, так і па ўзроўні паліграфічнай культуры. Сучасныя выданні, да якіх ужо паспелі прывыкнуць вочы і рукі, у гэтым кантэксце ўспрымаліся па-новаму – як сапраўдныя дасягненні беларускай навукі і культуры, матэрыяльныя сведчанні беларускай сцверджанасці ў свеце.

Ядром выставы былі матэрыялы з прыватных збораў Вольгі Кузьміч і Міколы Труса, іх дапаўнялі сямейныя рэліквіі і паасобныя кнігі Тарэсы Жукоўскай, Рэгіны Міксюк, Надзеі Савіцкай, Тамары Федарцовай.

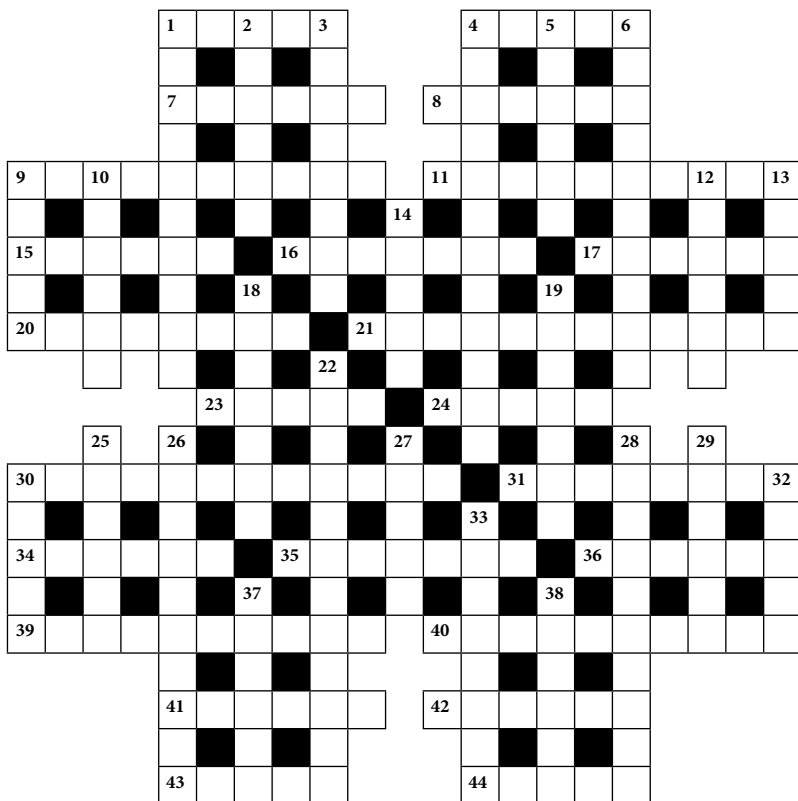

Вокладка навукова-тэхнічнага выдання 1932 г.

Мікола ТРУС,

загадчык кафедры беларускай філалогіі БДТУ, аўтар ідэі і экспазіцыйнай канцэпцыі выставы.

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 1. Біблійная паводка. 4. Першы і апошні прыжыццёвы зборнік Максіма Багдановіча. 7. Далёкая ад Зямлі планета; яе маляваў Язэп Драздовіч. 8. Горад, святыя месцы якога аспрэчваюць іўдзеі і мусульмане. 9. Расійскі пісьменнік, аўтар твораў “Ракавы корпус”, “Архіпелаг ГУЛАГ”. 11. Рэалістычны кірунак у літаратуры, тэатры і кам’якога выступаў Эміль Заля. 15. Пастанова вярхоўнай улады. 16. Галоўны чалавек на караблі. 17. І бухгалтарская ведамасць, і прылада для перацягвання рэек. 20. Рускі паэт Барыс ... (загінуў у 1938 г.) – фамільянт генерала, які ў 1917 г. бунтаваў супраць улады Керанскага. 21. У вершах 1915, 1918 гг. Янка Купала параўноўваў яе з маці. 23. “Чорная ... Нясвіжа” – гістарычная п’еса Аляксея Дударова. 24. Уладзімір ... – пісьменнік і журналіст з Лепельшчыны. 30. Грузінскі філосаф – аўтар афарызма “Чалавек ёсць на-

маганне быць чалавекам”. 31. Начная жы-вёліна, знак задзяка. 34. Канцлагер пад Па-рыжам у гады нацысцкай акупацыі. 35. Імя сына полацкай княжны Рагнеды, празванага Мудрым. 36. Псеўданім Змітрака Бядулі. 39. Сан Філарэта, экарха (г. зн. намесні-ка) патрыярха. 40. “Гаспадар з-пад Віль-ні” – выдавец газеты “Мужыцкая праўда”. 41. Радок або страфа, якія паўтараюцца ў вершы. 42. І спадарожнік Юпітэра, і ста-ражытнагрэчаская багіня. 43. Любімы за-нятак “панямонскай інтэлігенцыі” ў рама-не “На ростанях” Якуба Коласа. 44. Частка рукі.

Па вертыкалі: 1. Персанаж камедыі “Паўлінка” Янкі Купалы. 2. Расійскі мас-так, дызайнер (1885 – 1953) – заснавальнік мастацкага канструктывізму. 3. Дзед Талаш праславіўся як ... 4. Вайсковы камандзір, палкаводзец. 5. Людвік Тэадор ... – адзін з кіраўнікоў антырасійскага паўстання 1863 – 1864 гг. на беларускіх землях. 6. Гэты горад абараняў ад гітлераўцаў Іван Шамякін, калі службыў на Кольскім паўостраве. 9. Крым-скі горад з рэшткамі Генуэзскай крэпас-ці. 10. Легендарны заканадаўца ў Спарце. 12. Прафесар Васіль ... – вядомы літа-ра-турознаўца, суаўтар падручнікаў па бела-рускай літаратуры, які працаваў і ў XX, і ў XXI ст. 13. “Не люблю я ...” (па-руску – го-рад) – пісаў Францішак Багушэвіч. 14. Імя

Пратасавіцкага, персанажа “Пінскай шляхты” Вінцэнта Дуні-на-Марцінкевіча. 18. Старадаўні народны тэатр, а ў пера-носным сэнсе – нешта бязладнае. 19. Горад на Віцебшчыне – радзіма паэта Рыгора (Гірша) Рэlesa. 22. Аўтабіяграфічны твор Максіма Горкага – “Мае ...”. 25. Увоз тавараў з-за мяжы. 26. Сібірскі горад, дзе плённа працаваў Мікалай Усціновіч (1912 – 1962), пісьменнік з полацкімі каранямі. 27. Дзяўчына – гераіня “палескай” аповесці Аляксандра Купрына. 28. Адзін з найбуйнейшых старажытнагрэчаскіх філосафаў. 29. Люд-віг ... – аўстрыйскі кампазітар XIX ст., аўтар балета “Дон Кі-хот”, які і цяпер ставіцца ў Мінску. 30. Камп’ютарная прыла-да. 32. “Дзіва на ...” – верш Уладзіміра Караткевіча, прысве-чаны Пакроўскай царкве. 33. Род запаведніка. 37. Персанаж рамана Аляксандра Дзюма “Тры мушкетэры”, непрыяцель Д’Артаньяна. 38. Прадпрымальніцкая дзейнасць.

Адказы

29. Мінкус. 30. Мадэм. 32. Нерлі. 33. Закавзнік. 37. Раффор. 38. Бізнес-шчы. 13. Места. 14. Ціхан. 18. Балатан. 19. Чашнікі. 22. Універсітэты. 25. Імарт. 26. Краснаярск. 27. Алеся. 28. Арыстоцель.

Па вертыкалі: 1. Пустарывіч. 2. Таллін. 3. Партызан. 4. Ваеначальнік. 5. Нарбут. 6. Кандыдацка. 9. Судак. 10. Лікур. 12. Іва-ланс. 20. Карніў. 21. Вацкаўшчына. 23. Панна. 24. Міхно. 30. Мамарташвілі. 31. Скарпіён. 34. Драні. 35. Яраслаў. 36. Ясакар. 39. Мітраполіт. 40. Каліноўскі. 41. Рафрэн. 42. Ананке. 43. Карты. 44. Кісць.

Па гарызанталі: 1. Патап. 4. “Вянок”. 7. Сатурн. 8. Хейрон. 9. Салжакішчыны. 11. Натуралізм. 15. Дзярэт. 16. Капітан. 17. Ва-

Склаў **Вольф РУБІНЧЫК**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнік – Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на уваходзе: 43 + званок). Р/р № 3015702170012 у аддзяленні № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара і загадчыка прыёмнай (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40. E-mail: rodnaje_slova@tut.by www.rs.unibel.by

Папд. да друку 06.04.2012. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2760 экз. Зак. 988.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.

© “Роднае слова”, 2012